

tiszatáj

71. ÉVFOLYAM

51964

A7 555

Áfra János
Fekete Vince
Marno János
Tandori Dezső
Tóbiás Krisztián
Turi Tímea
versei

Bátyi Zoltán
Horváth Péter
Ross Károly
prózája

VISSZATEKINTÉSEK
CSOÓRI SÁNDOR ÉLETMŰVÉRE

Kabdebó Lóránt
Soltész Márton
Tariján Tamás

Vizi E. Szilveszter
Apáti-Tóth Sándor
fotóművészlől

”

5

2017. május

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

PAGEO

PALLAS ATHÉNÉ
GEOPOLITIKAI
ALAPÍTVÁNY

nka

az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a PAGEO Alapítvány
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR, ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
DOMÁNYHÁZI EDIT korrektor
SZÉKELY ANNA szerkesztőségi titkár

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: E-press Nyomdaipari Kft.
Szeged, Kossuth Lajos sgt. 72/B
Felelős vezető: Engi Gábor

Internet: www.tiszataj.hu e-mail: tiszataj@tiszataj.hu

Online változat: tiszatajonline.hu

Szerkesztőség: 6720 Roosevelt tér 10-11. Tel. és fax: (62) 421-549.

Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.

Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303-3440

További információ: 06 80/444-444

Egyes szám ára: 600 forint.

Előfizetési díj: nyegyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXXI. évfolyam, 5. szám / 2017. május

TANDORI DEZSŐ	Két	3
ROSS KÁROLY	Ne repülj messzire	27
MARNO JÁNOS	Az utolsó koporsóvacsora	31
FEKETE VINCE	Kizökökzent idő (Membrán. A nulladik nap...; Valaki más; A hiányzó h.; Prizma)	37
ÁFRA JÁNOS	Tisztító főzet	40
TÓBIÁS KRISZTIÁN	A mindenség eszmélete	41
TURI TÍMEA	Csupa magas C; A szövőszék; Philemon emlékezik	44
HORVÁTH PÉTER	Kutassi Jóska (Ne tudd meg, Peti!)	46
BÁTYI ZOLTÁN	Nyolc zacskó por	51
<i>Halál és zuhanás fölé – Visszatekintések Csoóri Sándor életművére</i>		
TARJÁN TAMÁS	Az ifjúságmotívum Csoóri Sándor lírájában	56
KABDEBÓ LÓRÁNT	Politikus lény politikamentes költészete (A Csoóri-költészet csodálatos paradoxona)	63
SOLTÉSZ MÁRTON	A „magyar Provence” kettős öröksége (Közelítések a Csoóri–Király-vonalhoz)	73
FÜZI PÉTER	A sakkírás mechanikája	82
RADICS VIKTÓRIA	Kísérlet versértésre	88

mérlegen

KOVÁCS KRISZTINA	Túl a transzközépen (Fekete Vince: Vak visszhang) 98
CSEHY ZOLTÁN	A szorongás olimpiai bajnoka (Sopotnik Zoltán: Moszkvics) 104
FÖRKÖLI GÁBOR	Metafizikai üzelmeink (Tózsér Árpád, Imágók: Új versek 2012–2016) 107
PUSKÁS DÁNIEL	„[M]últ időben mesélem el magam” (Fenyvesi Orsolya: Ostrom) 111
P. SIMON ATTILA	Nedvek, érintések, üresség (Závada Péter: Mész) 113
LAPIS JÓZSEF	Átlépni az árnyékon (Papp-Für János: Árnyékapa) 118

művészet

VIZI E. SZILVESZTER	Egy természettudós gondolatai Apáti-Tóth Sándor fotóművész alkotásairól 121
---------------------	---

70 éves a Tiszatáj

TANDORI DEZSŐ	Persely-Kokszpor-Árbockeresztrúd 123
---------------	--

ILLUSZTRÁCIÓK	<i>Apáti-Tóth Sándor</i> fotóművész alkotásaiból a címlapon, a 30., 43., 45., 50., 55., 87., 103., 122. oldalon, a belső és a hátsó borítón.
---------------	--

TANDORI DEZSŐ

Két

1.) (Anti)mozaikolás

Karinthy-lelet, töredék

Nem mondhatom el senkinek

*

Mozaik

Za ik mo
lk mo za
mo lk za
zai Mo ik
javítás:
za ik Mos
etc.

Azom ki?
Ki azom?
„Kiaz”-om
Merre tovább?

*

Mimóza
Kimóza

*

J. A. töredék, lelet

is engedd

*

Rég esedékes volt
 VANCS NINCS
 NINCS VANCS
 Ld. még: VORIZONTÁLIS HERTIKÁLIS

*

Egy régebbi kötet cím megtisztítása

Úgy nincs, ahogy van
 Úgy is van, ahogy nincs
 stb.

2.) Vokabuláré

Az itt említett kötet materiájának felhasználása. Oldalszámok jelölésével, hol is lelhetőek az átalakultak.

Festés?

„Mit pemzlijére,
 vesz, ecsetjére,
 belényúlva végtére
 végzett szakokba,
 szó-alakzatokba,
 pacskolva értelemre.”

A krónikás énekeknek hódolva a magyar költészet múltjából,
 Balassinak etc.

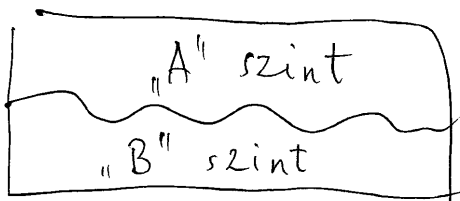
Úgy nincs, ahogy van. Oldalszámokkal (eleinte).

220-221. old.
 Itt két eset van.
 Semmi se lenne,
 halk csengő harsan,
 tűnne ész elve.
 S mi-hol felbukna,
 míg maga így csak
 nem törekedve:
 letörve kedve.

Mit is akartam?
 Hogy ez – nem másom.
 Abban maradtam:
 határozásom.
 Engedtem volna,
 adva fennszóra.
 Egyik a mását?
 Két haloványság!
 Nem az, hogy megvan.
 Nem az, hogy mentem.
 Nem az, hogy untam.
 Vizem pengettem.

Vagy a víz viszi,
 héraikleitoszi,
 két felével szintezi.
 Minden töredék neki.
 Vele vízi folyadék,
 önmaga a törmelék.

Toldás. Valamint ez:

A héraikleitoszi szintezés kettőssége

*

Ha nem említettem volna:
 220. és további oldalak

Mint elaludni.
 Olyan. Süllyedni.
 Megvolt. Mi mennyi.
 Ami közel van,
 lenni meguntam.
 Lenni csak ritkán untam.

Megvolt. Megvoltam.
Nem volt? Nem voltam?
Gyötrelmi-messze,
ha közel lenne.
Messze elhagynám.
Nyomban nem tudnám.

Javát, vesztését
viselném végképp.
Nappal vágyván aludni,
éjszakától reggetni.
nappalától rettegni,
éjten vágyván aludni.
Halottan engem
nem zár egy telj sem.
Mi teljén nevelkedtem?
Földbe, elére,
a változások:
bontakozások.
Rég nem vettem virágot.
De mindeközben
állok csak, zöldben.
Meg fogok halni.
Csalok, aludni.
Bélműködésre
csalok, mily félre!
Utam a helyem.
Csak vizekhessem!
Rettegésem nem hessen.

*

Felbátorodtam, kedvem támadt újra hűen
követni a kész vokabuláré-matériát!

Ne én lennék én!
Mint egy játék fény?
Utam a helyem!
S hogy ezt élhetem:
angyalazonosságom.
Ez átjut egy határon.

Megj. a hérakleitoszi kettős-szintezésen is! Folytatom:

Ó, hogy álmomban
madárszív lobban!
Takarómat eldurtam.
Biztos esélyem,
mint óvjam ébren,
kis karmok hegyét érzem,
arcomon, ábrák,
vagy medvék járnak
bóklász útjaik, készen,
félkészén, kezem
megül egy fejen,
fohászkodjatok értem!
Fél-én-halálom
park padján várom,
vagy csak eljátszom,
mit tudni, mi miről van,
csak sosem alattomban!
Így állok, vad tudtomban,
semmi-akaratomban,
tudnék mit tenni,
s nem akar semmi,
engem nem akar, csöndes,
zajosabb, mindig mentes,
jel jeltelenjén
két fél-teremtmény,
nem kedvszegettség lebben!

*

Oldalazással – oldalszámokkal
nem mentegetőzőm innét.
Vers maga mondja versét.

Ne veselkedve!
Ne kedvszegettje!
Célhoz, határhoz:
várni kell, már rossz!
Át, átalkodva,
sodron sodródva?
Nem szépen szólva?

Csak angyallábhoz!
Csak angyallábhoz!
Emléke-fáj madárhoz.
Mindig ép észben?
Mi végre észen.
Ilyenkor honnét?
Hogy mindent tudnék?
 Utalás Paul Klee-re, kell-e mindent tudnunk.
 Ah, azt hiszem,
 nem.

*

Hogy lélek, szándék,
rosszabb, mint játék.
Eljátszottság játéka.
Az öntudatlan,
hogy már alakban,
mondhatatlan mint volna?
 Vagy épp mondható. Betűhíven másoltam
 itt a dolgot a 236. oldalról. És:
Kharón ladikján,
kétszer-nincs folytán,
Hérakleitosz szinteztén,
nem végződik bőségen.
Kétszer tudjam szint-ezt én.

Itt most a régi könyv 4 teljes oldala jön, csak csoportonként összecserélt sorrendekben! És kb.

A nem-is-mondandó
Ha festékében,
hang rezgésében,
bontott-hagyott kövében:
az irodalom,
csak más anyagon,
így áll valamijében.

És ez, ha nyelve,
ha léte, elve,
harc, ágy, tűzhely igaza:

fogalmazással,
 beszámolóssal
 megvan két fokozata.
 Ezek vitáznak.
 Megokolásnak
 a nyelv, véli, ez kevés.
 Élmény világa,
 szökne virágba,
 már túl fonnyadásra kész.

S volt nyelvem: szellem,
 volt-élmény, telten,
 van ez az üldögélés
 csekély madárral,
 telje-magával,
 élmény szava rá kevés.

Még hogy csekély! Még hogy csak üldögélek! A gépelés „szinte elment”, de csak szinte. Íme:

MOZAIKOZÁS

Elaludni csodás.
 Csak micsodás?

*

Emlék emlékre,
 Így hazaérve
 – bár eseménytelenben –
 korlát és lombárny
 lobban csak, megráng,
 mégsem volt teljesebben,
 mint ahogy – nincs már
 mint ahogy ott vár...
 véleményt nem kér, hazamehetnél,
 ugyan hová lehetnél.

Véletlenül összegépeltem két sort, sebaj.
 Összeakadt két billentyű is. Jaj, nem érné meg
 gép sérülése,
 tönkremenése,
 ha emlék is, bárminek,
 kihagysz pár dolgot, lehet,
 újra van vizeleted.

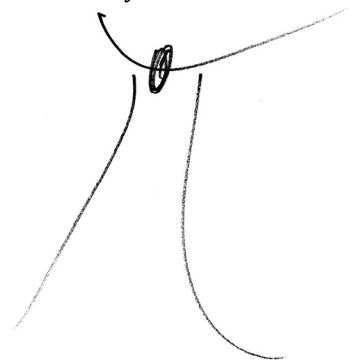
Erre gondolsz, nem könnyebb,
élsz romlást, félelmeket.

*

De szó élménye,
nyelv fordul kénye,
elve, üdve, fakóbbja:
akár Hamletnek,
s ha Wittgensteinnek,
Hérakleitossal rója
útját minden áttünés,
egy fele sok, más kevés,
mondhatatlanján a Kész,
részei kopnak, Egész,
átmásolástól elment
kedv, nem bűn ez, annyi szent.
Madárkád túlról dalol,
szól a mennyezet alól,
vele együtt aluszol.

*

Az ember a pont a pín. Régi rajz. Ld. még: az ember a pont az i-n. Változatok, ld. másutt, tematizáltan: A tragédia odázása; Vörösmarty: A vad rohanat. Goethe-Faust: Maradna ennyiben.

A pí nem egészen pontosítható szorzószám. na, akkor: a pont a pin! Ez látszólag könnyed szójáték, de közben legalább olyan mély, mint a legmélyebbek. A kör is pont, jó, de ez nem játszik szerepet itt. Mindig maximalizálva van ez: *Miről szól?* Nem! *Mikről van.* S akkor: *szól van: miről, ó, miről?*

A művészi eszközök értéke: egy ilyen „ó”, egy duplázás.

Valami itt átvezet a mozaikolás visszatéréséhez.

Tehát:

a mozaikolás folytatása. Mintegy *mozaik-kollázs*;

Tandori Ágnes jelölőszó-találmánya.

MOZAIKOLÁS

Végigmegyek? Mindig csak

mégig.

Mégigmegyek bármit is végig?

Mindig mégig, egyszer azon túl.

De

nem egyszer.

A „végig” – innen már találmányom –

mindig: mégig.

Mégig és mégig és mégig etc.

Ld. metamatek. Alef, Gödel, volt róla szóm.

Felesleges rákérdezni: ha végigmegyek: nem mindig csak *mégig* – *mégéig* – *megyek*? A végig = a mégig + a mégis + a mégig. A rózsa = a rózsa: a rózsa stb. is ez a képlet. *A mégék dicsérete (Balassi)*.

Tóth Ákosnak és Fried Istvánnak újabban olyan levélpapírokon írok, melyek – mely lapok – egy könyvem (*Light*) levonatának lapjai. Képekkel. Szpéróék, jómagam, lovak. Versek. Mások szövegeit, kimásolt lapokon, ha a legnagyobbak is, ha tudós dolgok, költemények, ábrák stb. – nem lehet így használni. A lélek micsoda? A magam gyarló lelke. Az van a lapok betelt oldalán/felén. Ez vagyok a jeleket adó, levelező „én”. Ha mint clochard küldök papírokat Fried tanár úrnak, Tóth műelemző világbajnoknak; rendben. Nem is lelkem darabjaiként menesztem őket. De ha lelkem darabjairól van szó, csak a magam által már egyszer megdolgozott matéria lehet az alap, „a levélpapír”. Innen visszatérek a vokbularézáshoz. Lelkem darabjai a mozaikolások, a vokb.-ok. Régen „megváltás”-nak mondtuk az ilyet, elsősorban Pilinszky (+ N. N. Á.) szava-fogalma. Megváltódom a kudarc kárhozatából azzal, hogy magam-megcsinálta alapokra próbálok dolgozni. Az írás eleve ilyen, ez.

Vokbularé, folyt.

A „csak szavak”: esetleges anyag.

Ha vokbularém a „már megdolgozott” – könyvem kész matériájának át-másítása, át-készítése:

a megváltás reménye.
 A megváltódás.
 Ha ez csakugyan megtörténik:
 a megváltottság.
 Az egzisztencialitás.
 Mely is tematizálatlan.

Csak tematizálatlanná tett anyagból lehet új egzisztencialitást teremteni.
 A vokabularizáció: egzisztencialitásteremtés.
 Tematizálódások nélkül.

A vokabularizáció egzisztencialitásteremtődés.

Minek a töredéke?
 Hah! Az egzisztencialitásé.
 Egzisztencialitás csak egzisztencialitással
 érintkezik.
 Az egzisztencialitásból már nem lehet
 tematizáltság.
 Nem reverzibilis az állag. Ez-állag sosem átlag.
 Sőt, nincs folyamat. *Átlag* és *visszalag*.
 Az emlékezést ezért nem abszolutizálom.
 Szeretteimet nem átélésükkel félttem
 az elmulástól, vesztésemtől stb.
 Szeretteimre, ily dolgokra gondolni is csak
 így tudok: egzisztencialitással.
 Egzisztencialitások ők, és általuk
 megpróbálok egzisztencialitás lenni.
 Ez megváltódásom általuk. Nem csekélység.

Vokabuláré, szorosabb folytatás

Hogy a könyvben hanyadik oldalak, elhagyom.
 Eljutott ez a dolog odáig – talán -, hogy önálló
 mű, műtöredéksor, illetve valami mű-melletti,
 mondhatni, mű-mellékelés.

Möbius is mindig visszalag.
 Vissz-szalag.

El-végtelenje,
 a más-közelbe,
 test-lélek, egyik,
 lény és lény, mást nyit.
 Kívülük lenni.
 Belekerülni.
 Érintő másom
 távolodásban. Toválódásban.

Az „elérítő”, nézzünk oda , már a Tör. Haml. kötetben ott volt.
 Elenged, és érintései tűnt
 nyomaiból még egyszer megteremt,
 úgy, ahogyan az ő számára megszűnsz.

Nézzünk oda. 1962!! Mivel foglalkozott az itteni költészettel-foglalkozás 52 év alatt? Mondom, még ma sem fogták fel – randa szó – „1960–67-emet”. Feleségem szava: „Sikerült máig megőrizni inkognitódat.”

Jóllehet feleségem nem szakember a lírában. És tessék. Vannak még rajta kívül páran nekem így. Kevesen. Alig.

Lény és lény. Zsák s folt.
 Idő lesz – s megvolt.
 Már ez is minden.
 Csak itt – s el innen.
 Ne-hogy, kifejtve.
 Fogalma-lelke.
 Egzisztencia-
 -látása-híja.

*

Látok. Ezek. Ők.
 Esetlegedők.
 Széthull. Nem kérdi.
 Megfelelésnyi?
 Az idő mása.
 Utóhatása:
 tér, hogy megteljen.
 A testi szellem.
 Idők eltelte.
 Idők ürese.

De ezt már máshol megcsináltam.

*

Az idő nincs-hol.
Telj-úr nincs-akol.
Mint tematika-látszat.
Kezdetlenségje
nem végtelen-se.
Töve csak angyalszárnyak.

Angyal s vidéke.
Ragyogni *mégre*.

Ld. a már érintett téma.

Ismerősen magába
ragyog megbicsaklása.
Egy még-már oldal vidék.
Egy és más oldal.
Nem mondd. Nem dal.
Innen-idéssel.
Onnan-odákkal.
Hova idéz fel?
Kíolt magával.

*

Innen, onnan.
Nem-érdekelnen.
Nem is unnan.

Innen-idéssel.
Innen-igéssel.
Már nem nyelt. Taniakkal.
Tani idéssel.
Innen. El. Véggel.
Innen-el-vég, tapasztal.

Vég. Teli talppal.
El. Fog. Egy angyal.
Egy angyal fog. S fog. Megfog.
És lép. Veled lép.
Nem. Hogy ki. Vár még.
De meddig? Hogy. Várni. Fog?

El. Valóságba.
 Angyal-szárny lába.
 Mi veled jár. Bicsaklik.
 Botlik. Elcsúszik.
 Innen és túl: itt.
 Innen el. Ide. Átra.

Igék. Alakkal.
 Nyelvet-tanokkal.
 Áll. Nem bicsakló angyal.
 Rendjeit el, már.
 Várt. Most veled. Jár.
 Teli talppal: szárnyat tár.

Innen ide. Még.
 Több-oldal-vidék.
 El még. Mindig-idékkal.
 Igével angyal.
 Nem monddod. Így. Hall.
 El innen. Mind. Vidékkal.

El. Itt. Vég. Teli talppal.
 El. Idetár egy angyal.

IDE. INNEN. EL INNEN

Ha. Valósága

Ha. Valósága.
 Ha. Elmúlása.
 Ide. Innen. El innen.
 Ha Fontossága
 Ha Lemondásra
 El innen. Ide. Innen.

El. Valóságra.
 El. Elmúlásra.
 Innen ide: el innen.
 Nem fontos. Másra.
 Nem mond le. Várja.
 Innen: ide el. Innen.

Egy és más. Oldal.
 Nem mondom. És dal.
 Dal és nem mondom. S nem dal.

(TÖREDEK-
 TELJESÉG)

Oldal: el innen.
 Ide el: innen.
 És nem dal. És dal. S nem. Dal.

Nincs valósága.
 Anyag. Hibása.
 Lélek. Innen el: ide.
 Test. Innen-szellem.
 Szellem-test. Ebben:
 Ide. És nem. És ide.

És ide és dal.
 Oldal és oldal.
 Két felénél véget ér.
 És innen nem ér.
 Innen magaddal.
 El innen. Mindkét oldal.

Test-lélek visz magaddal.
 Megint megvolt az Angyal.

EL NE! MÉGIS: VAN: INNEN

Megint. Meg: voltam

Megint. Meg: voltam.
Tudtam. Nem. Jól. Van.
De a kimondhatóban.
Ott. Hogy meg sincsen.
Nem volt. Bár. Minden.
Megvoltam. Hogy nem. Innen.

El-innen-voltam.
Rosszul. Vagy jól. Van.
Ki-és-nem mondhatóban.
De hogy ki. Voltam.
Ezzel tagoltan?
Nem innen és nem túlhan.

Mint mi elemben.
Változat ebben.
Rájöttem. Megfeleltem.
Nem kell. Léteztem.
Minden. Csak innen.
El ne! Itt. Csak: van: innen.

EGY OLDAL. S MÁS OLDAL. *(Dal)*

MIÉRT KELL. IS. MONDANI

Teszem életem

Teszem. Életem.
Mint értelmetlen.
Így nem én teszek. Teszem.
Mint értelmetlen.
Életem teszem.
Kör. Jár. Más végtelenben.

Hosszan. Tűnően.
Mi idő. Jön. S nem.
Tűnődés. Nincs. Csak tűnik.
Mint létem. Teszem.

AZ EGZISZTENCIALITÁS -: MÁR/MÉG NEM KERESENDŐ!

*

Táv távolában.
Köz-közel. Áram.
Legyen. Ne-legyen-legyen.

Nem: „Fogalom volt”.
Ha nem, nem is volt.
Csak fogalmam van róla.
Nem, hogy elcsúszva.
Ködön elúszva.
Nem benne. Nem alóla.

Nem kicsusszanni.
Meghalást hagyni.
Meghalni-hagyni. Tett s tett.
Nem, hogy megmentsen.
Az nem, hogy az nem.
Nem elvesznek-szeretlek.

Sem a szavak nem tettek.
Sem tettek szavak. Egyben.

A TÁRGY MI VOLNA

Tárgyatlan tárgy-se

A tárgy mi volna.
A tárgy a tárgyba.
Szóval a szó szó volna.
A tárgy a szóba.
Tárgy. Szó. A tájba.
Szó a tárgy tája volna.

Szó tárgya volna.
A szó. A tájba.
Táj a tárgyba. Szó róla.
Táj szóba. Róla.
Szó tárgyba. Tája.
Szó róla: tárgy táj volna.

Tájtalan járva.
 Szó. Túl-itt tárgya.
 Tárgyán túl. És innenén.
 A szó tárgyában.
 Innen-tájában.
 Túlján a te, ő meg én.

Nem. Hogy szeretve.
 Nem. Hogy nevezve.
 Szeretve néven. Vesztve.
 Elvesztve nevéen.
 Az ő, te meg én.
 Tárgyon szó. Mit szerevezve.

A táj mi volna.
 Tárgyával szóba.
 A levegő, mint tárgya.
 A szó. Mint légi.
 Alak idézi.
 Semmi szava láttába.
 TÁRGY MINEK VOLNA TÁRGYA.

VAN/NINCS EGZISZTENCIATÁRS!!!

KERESÉFT
 EGZISZTENCIALITÁS

(TÖREDEK)
 TELJESSÉG

RÉGIES NYELVEN: *
 "EGZISZTENCIALITÁS"
 *(hosszúval; = sejtés)

**HOL TÁRGY-TÁRGY MÁR NEM.
LENNE: SEM. ERRE**

Úgy fel. Vezetve

Úgy fel. Vezetve.

Úgy fel. Elvesztve.

Meglelve. Értvén. Lenne.

Úgy felvezetve.

Helye: értéke.

Hol már értelme. Benne.

Kívüle: benne.

Benne: kívüle.

Benne-kívüle lenne.

Hol már értelme.

Tárgy tárgya. Merre?

Nem. Kérdés a sem. Erre.

Tárgya értelme.

Benne: semerre.

Benne-semerre-lenne.

Tárgynak tárgy merre.

Tárgy tárgynak mire.

Tárgynak ne. Hogy tárgy lenne.

Úgy felvezetve.

Hogy már helyen. Se.

Minden értelme-se: se.

Tárgy tárgynak értve.

Minek-miértje.

Felvezetve értelme.

Hol már nem elme.

Nem tárgy-mi értse.

Hol már nélkülén lenne.

Nélkül-értelme.

Szétösszegezve.

Tárgy nem tárgynak. Mikéntje.

Hol tárgy tárgy már nem lenne.

VOLNA: EZ MINDEN MÓDJA*Semmi történet*

Semmi, történet.
 Nem érdemel meg.
 Elhallgatást, elmondást:
 Semmi történet.
 Nem érdemel. Meg.
 Bármit. Mást. Akármilyen mást.

Bármi történet.
 Nem, hogy hinnének.
 Egyezőt, ellenkezőt.
 Nem, hogy személyek.
 Ismérülnének.
 Régi mód bár. „Ezek ők.”

Nem, hogy személyek.
 Nem, hogy történet.
 Nem „hogya”. Nem érdemelnek.
 Bár a történet.

A KERESETT TELJESSEG NEM,
 OKVETLENÜL TELJES EGZISZTENCIALITAS.

*

Az egzisztencialitásban a plusz a mínusz!

(Mozaikolás)

A Nap, a Hold:
 ez mind megvolt.

A Hold, a Nap:
 ezek vannak.

*

Az egészszel meg itt
 tettünk egy próbát:
 mire jutunk?

TD 75/76
 2014 májusában

KÉT-pótlások, 2016

Kegy-elme.
 Kegy-elem.

*

Mit tegyek?
 Mit éngyek?

*

Kézirataimat nem
 őrzöm meg vissza-
 küldésre/írásra
 magamnak.

*

A végső csendet
 fenyegetően v.
 fenyegetőnek érzem?

V V
 vagy van

etc. v. etc.

*

Innen a folytatás
jön: pl. *évbén-*
kórász, *tespedésbeszéd* etc.

*

Olvasási javaslatok

1. / de jó!
2. megbízható;
3. kicsit unalmas;
4. jól olvasható;
5. $\sqrt{\quad}$ (eltűnik, el,
velem)

*

A *Két*-be

Alig tudok járni, így is
vesztembe rohanok.

*

Nem vagyok túl jól.
Nem vagyok jól túl.

*

Nehezen mozgok.
Ez többnyire
helyben hagy.

*

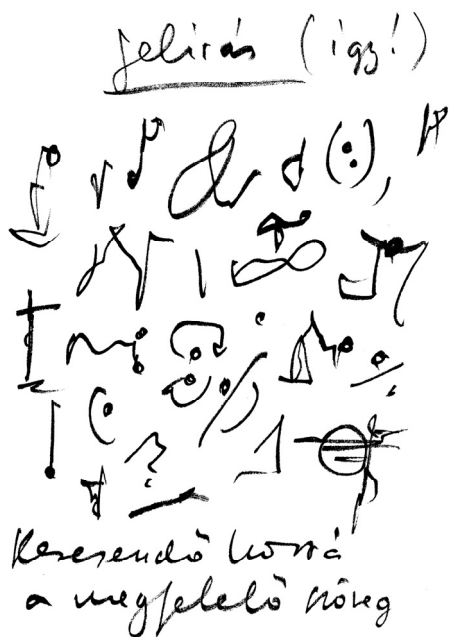
Feltételes móm...

Feltételes móm
 Feltételes mód
 Feltételes mójs
 Feltételes mónk
 Feltételes mótok
 Feltételes mójuk

*

Az ön-en-én stb., etc.,
 ∞ Viszonylatai

*

*

Két és több

Napok élről-élre.
 Napról-napra élek.

*

A semmittevés helyett

„nem lehet semmit
tenni / mást tenni.

*

Megsemmisülni lehet.
De meseemmittevülni?

A semmittevést
is
tenni kell.

*

A tevést
semmittenni
is
kell.

*

A sivatag *hajója*
a semmittevés.

*

? √
Hajótevést
szenvedtem.

Hajótörést
sivatagodtam.

*

Írok, hogy inkább
legyen *valami*.

Nem írok, hogy
inkább legyen
a semmi.

*

Önéletrajzi író
voltam.
Mióta nem
beszélek magamról,
nincs önélet-
rajzom.
Író lehetek, de
megírni nem
tudom.

Két

Feletrül:
rekesen
alatrul.

↑

Alatrul
feletrül
állnak egyze!

ROSS KÁROLY

Ne repülj messzire

Minden ősz az élet teljes reménytelenségével indult. Egy nagy zuhanással a semmi-be. A többi évszakot általában ki tudta számítani, az őszt sosem. Mint a halál, olyan váratlanul vágott oda, s még azt az esélyt sem hagyta meg a védekezésre, amit a halál úgy általában meg szokott.

Gyerekkorában kezdődött az egész. Az iskolával. Nem is, először az óvodával. Már oda se járt szívesen. Később aztán sehogy, megszökött. Átmászott a kerítésen, és hazament. Nem értette, miért kell ott lennie, amikor otthon is lehetne. Az iskolában már nem tudta megcsinálni ugyanezt. Megcsinálta, de visszavitték. Megmagyarázták neki, hogy mire való az iskola, meg a többi gyerek. Tanulás, szocializálódás, ilyesmik. Nehéznek találta. Szinte kivitelezhetetlennek. A tanárok mintha nem is ezen a bolygón éltek volna, olyan hangnemben szóltak hozzá. Ocsmány megalkuvásnak tűnt számára minden egyes barátságkötés. Teljesítményének értékelése szinte sosem vágott egybe azzal, amit ő gondolt róla. A világ legostobább, legzűrzavarosabb intézményének találta az iskolát. Az összeset.

Aztán tanár lett. Nem azért, hogy bosszút álljon. És nem is azért, hogy majd ő megmutatja. Valahogy nem létezett más közeg a számára. Az élet egyéb szeletei sosem nyíltak meg előtte. Mert ő nem akarta vagy mások, mindegy is volt. Maradt a sín, amelyre gyerekkorában nagy nehezen ráállították. Néha, ha mélyen belegondolt, igen elkeseredett. Egyoldalás ember, ez vagyok én, gondolta magáról. Mint a katolikus papok, akik a családról beszélnek, noha fogalmuk sincs róla, mi az a család.

Ennek ellenére jó tanár lett. Szinte kiváló. Generációk sorsának alakítója. Nem a saját, diákok és kollégák megítélése szerint. Ő azonban üresnek találta az életét. Mert mindent megtett a diákjaiért, a legjobb tudással vértette fel őket, de mi maradt mindebből neki? Az emlékek, melyek oly gyorsasággal halványultak el, hogy pár év múlva már a nevekre és az arcokra sem emlékezett. És ha köszönőleveleket kapott innen-onnan, a világ messzi tájairól is, egyik sem rezegtette meg a lelkét. Az őszök, ha tudátok ti, az őszök, amiket átéltem értetek. De ezt már késő volt elmagyarázni nekik.

Egyik ilyen őszön történt az is, már tanári pályafutásának alkonyán, hogy új igazgató került az iskola élére. Kívülről jött, nem ismerték. Noha jó küllemű, kellemes hangú negyvenes nő volt, már a kezdetektől gyanakvó arccal méregette Horgast, mint aki ősz hajszálatat vél felfedezni zakójának gallérján, vagy iróniát életúnt mosolya mögött. Meglehet, hogy ott voltak azok az ősz hajszálat, és az is lehet, hogy minden mosolya mögött ott volt az irónia – nem ellenőrizte egyiket sem. A lényeg,

hogy az első pillanattól fogva nekifeszültek egymásnak, mint akiket odaállítottak a ringbe, hogy üsse csak ki az erősebb a gyengébbiket. Az előző igazgatót szerette, vagy ha nem szerette is, legalább velekorú volt, értették egymást, értették az iskolát. Egy célért küzdöttek. Ezzel az igazgatóval másért fog küzdeni. Hogy melyikük maradjon a helyén.

A nő első ütése egy szerencsére nem túl jól sikerült balegyenes volt. Elrendelte, hogy a hatvan feletti kollégák nyilatkozzanak arról, meddig szándékoznak az iskola köteleiében maradni. Papíron, három napon belül. Hogy-hogy meddig akarunk maradni, háborodtak fel. Nyugdíjazásunkig. Az nem úgy van, mondta a nő. Mert ha nem végeznek minőségi munkát, fel is út, le is út. Négyüket érintette az ultimátum. Kettejük azonnali menesztésével maga Horgas is egyetértett volna. A tesi szakos kollégáéval, aki részegen tartotta az óráit, és a biológia szakoséval, aki meg sehogy. De Anna néninek, aki negyvenöt éve plántálja tanítványaiba az irodalom, az olvasás szeretetét, ilyen kérdést fel sem lett volna szabad tenni. Ő nem ezt érdemli. Na meg ő sem.

Egyik nap, kora délután, behívatta kettejüket az igazgatói irodába. Udvarias volt, teával kínálta őket, úgy bánt velük, mint tapasztalt idős kollégákkal, akikre ő maga is felnéz. Ugye tudják, miért kérettem magukat, kezdte. Kékesi és Markó kollégák minősíthetetlen munkát végeznek, el kell távolítanom őket az iskolából. De ezt csak adminisztratív úton tehetem meg, meg van kötve a kezem. A munkáltatói jogköröket nem én gyakorlom, semmi ilyesféle hatásköröm nincs. Viszont bizonyítékokat gyűjthetek ellenük. Ezt szolgálná ez a kérdőív is.

Itt elhallgatott, megköszöri a torkát, mint aki maga is úgy gondolta, kicsivel továbbment a kellesnél. De aztán egy nagy lélegzetvétel után folytatta, mit sem törődve azzal a megilletődöttséggel, amit a két nagy hírű kolléga szótlansága idézett elő benne. Ha önök hajlandók együttműködni, vagyis kitöltik az ívet, az nagy segítség lenne a számomra, mondta. Mert az azt jelentené, hogy komolyan vették a kérésemet, s így a másik két kollégának is komolyan kellene vennie. S ha megnézték már az ívet, láthatták, hogy szerepelnek rajta olyan kérdések, amelyekre ha nem az igazgató írja az ember, egykettőre lebukik. És én pont ezt szeretném elérni. Lebukatni ezt a két embert, akik iskolánk szégyenei, nem restellem kimondani. De ehhez, mint már mondtam, kellene az önök szíves együttműködése.

Megint elhallgatott, hátha mondanak valamit ők is, de némák maradtak. Végül Anna néni szólalt meg. Megkérdezte a nőtől, hogy milyen hosszú volt az a leghosszabb időszak, amit egy kollégával együtt töltött. A nő azt válaszolta, hogy nyolc év. De csak azért, mondta, mert őt állandóan ide-oda tették. Nem tudott megmelegedni sehol, mindig máshol volt rá szükség. Na, látja, kedvesem, mondta Anna néni. Hát ez az. Minket meg nem raktak ide-oda, mert miránk mindig itt volt szükség.

Úgy váltak el, hogy nem egyeztek meg semmiben. Ők nem ígérték meg, hogy kitöltik az ívet, a nő nem helyezett kilátásba retorziókat. Horgas még aznap este, alighogy hazaért, kitöltötte, aztán azzal a mozdulattal, ahogy felállt az asztaltól, össze is

gyúrte. De nem annyira, hogy ne lehetett volna óvatos mozdulatokkal kisimítani. Kékesi és Markó neki is a bögyében volt. Hogy mit meg nem enged magának az a két alak! Csak dicsérni lehetne a nő bátor hozzáállását, amivel meg szeretné tisztítani az iskolát az oda nem valóktól. Aztán eszébe jutott, mit mondott Anna néni – harminc év együtt. Hát igen. Miért éppen most akar ő is megszabadulni tőlük? Mert váratlan segítséget kapott?

Egy teljes napon át gyötrődött. Kékesi és Markó nyilvánvalóvá tették, hogy nem fogják kitölteni az ívet, és ezt kérték tőlük is. Anna nénitől kérdezni sem mertte. Ő sem tőle, pedig egymással szemben ültek a tanári asztalnál. Úgy tettek, mint akik felül tudnak emelkedni az ilyesmin, pedig legbelül mindketten emésztették magukat. Erkölcös-e ilyesmit művelni azokkal, akikkel több, mint harminc éven át naponta találkoznak? Biztosan nem. Ráadásul ilyen fondorlatos módon. Hogy tulajdonképpen ők mondják ki rájuk a végítéletet.

A harmadik napon bement az igazgatónőhöz és közölte vele, hogy nem tölti ki a lapot. Egyetért az elképzelésével, de őt hagyja ki ebből. És ha lehet, Anna nénit is. Egyikük sem ezt érdemli. Hogy segédként álljanak a hóhér bárdja mellé. Ők ennél sokkal többet tettek már le az asztalra. Érezte, hogy össze-vissza beszél, de jó volt össze-vissza beszélni. Nagyobb lett tőle a felháborodása. És az elszántsága is. A nő egy „Rendben, maga tudja”-mondattal elbocsátotta. Úgy iszkolt ki a szobából, mint a kutya, akinek zörgő dobozt kötöttek a farkára.

A vihar elülni látszott. Horgas végezte a munkáját a maga megszokott, nyugodt tempójában, de érezte, hogy valami nincs rendben vele. A bensejében, igen, ott nincs rendben valami. Olyasféle zűrzavar támadt benne, olyan értetlenkedés, ami gyerekkorában gyötörte utoljára. Mert hiába szerette volna, soha nem tudta elfelejteni azokat az éveket. Hogy olyan nehezen barátkozott meg a külvilággal, az emberekkel, mindennel. Hogy milyen lassan ment neki a beilleszkedés. Mert talán úgy gondolta, hogy nem muszáj mindenkinek beilleszkednie. Végül jobban beilleszkedett, mint kellett volna. Ez bántotta most. Mert hiába mondott ellent az igazgatónőnek, hiába tűnt rebellisnek a viselkedése, most már késő volt. Nem tudott örülni neki. Sőt, lelkiismeret-furdalása támadt.

Ezen a hétvégén nem érezte jól magát. Hiába maradt tovább az ágyban és ki sem lépett a lakásból, csak nem akart múlni a rosszullete. Mi a fene ez, motyogta hétfő reggel, mikor már az ajtóban állt és a hevederzár kulcsát kereste a karikán. Egyre csak forgatta a kulcsomót, de nem találta rajta azt a többpontos kulcsot, pedig az volt a leghosszabb. Szédült kicsit, és valami a látásával is lehetett: alig látott le a tenyeréig. Egy pillanatra megfordult a fejében, hogy nem kellene-e itthon maradnia. De hát a gyerekek várják: gyakoroltak a témazáróra, ha elhalasztja, nem biztos, hogy ugyanolyan jól sikerül majd nekik. Nem maradhat itthon. Legfeljebb lecsíp az utolsó órából, és pihen kicsit. Este meg korábban lefekszik.

Ahogy kilépett az utcára és elvegyült a többi gyalogos között, úgy érezte, hogy szalad. Hogy meg-meglódul néha, aztán lelassul, majd ismét nekilendül. Ha nem

tudta volna, hogy az imént az ajtóban még szédült, akár élvezte is volna ezt a furcsa mozgást. Olyan volt, mint a hajóhintában ülni gyerekkorában. Ez a föl-le, előre-hátra érzés. Ez az el a földtől, majd vissza a földre repülés-zuhanás. És az arcok, amelyek mind őt nézték. Csakúgy, mint akkoriban az anyja, amint azt mondja neki, hogy: Ne repülj messzire, fiam!

MARNO JÁNOS

Az utolsó koporsóvacsora

*Mahler V. szimfóniája és
a Kindertotenlieder dalciklusának
hallgatása közben*

1

Megéltem és meghaltam. Holtomban
nem kísértettem sehol senkit, nyugton
oszlottam a rend szerint a sírban,
miközben odakint, fent a kertben
esett szakadatlanul; ősz lehetett
vagy a megszokottnál melegebb tél,
és nem tavasz, azt nagyon nem szeretném.
A nyár végre hidegen hagy. Még egész
kiskoromban jártam naponta erre
a nagymamámmal nyáron, a lyukas
locsoló kannán és a csigákon
kívül azonban nemigen emlékszem
semmi egyébire. A nagyanyámból
például nem maradt semmi. Mintha
kiégett volna, ő, akit öröknek
hittem és vadonnak, Vadonnának,
tréfásan mondva, habár a tréfának
nem voltam híve az életben soha.
De a nagymamámban volt valami vad,
vagy maradéka valami vadságnak,
ami napra nap ide vezette őt
a temetőbe, bennem pedig meg sem
fordult, hogy akár csak egyszer ne tartsak
vele. Megérkeztünk és rávetette
magát az elvadult, gondozatlanul
hagyott kis sírhalmokra, kigyomlálta
a gáz és ültette a fűvet és az ég
tudja, milyen virágokat, én meg
hordtam neki a vizet a lyukas
kannában, mert azon a nyáron egyszer

sem esett. Csak én pisiltem be egyszer-
egyszer, ha megfeledezve testemről
lestem a csigákat, melyik merre
húzza a gyorsan szikkadó csíkot,
mely ujnyomásra megrepedezett.

2

Hogy mikre nem emlékszik mégiscsak
az ember, ha nem erőlteti magát
túl érte! Ezt szeretem még a sírban,
a síri csendet, mely ez életben
szorongást keltett gyakran, itt lent meg
halálos nyugalmat: póker üregű
tekintetet, amilyennel a rohadt
életben bármit megnyerhetett volna;
Csakhogy az a vonat már elment, mondja
untig a lusta férgeknek, melyek ott
döglenek rajta degeszre zabáltak.
Napoznak úgyszólván! És miért is ne,
ha egyszer de facto túlvilág van,
másvilág, más szóval, ütközésprogram
egy végtelen részecskerombolóban.
Amibe éppenséggel belehalhat
újra meg újra meg újra az ember.
Nagyanyám temetésére nem mentem
el annak idején, elment tőle még
előbb a kedvem, vagy elfelejtettem,
és most a földben sem mond semmi újat,
sem valami régít újra nekem. Ha
életben volnék most, akár mondhatnám
azt is, tetszik itt nekem. A természet
közönye, ha jól emlékszem. Arra
mondanám, hogy tetszik szinte. Hogy nem kell
lélekben seholy sem lennem, iránta,
a nagyanyám holléte iránt sem ébred
érdeklődés bennem, hogy ő vajon hol
fekszik ebben az örökösőben,
nem izgat a hangja, hogy jólesne-e
hallanom: "Jó vagy rossz helyen kopogtatol."
Elhanyagolt szerzetes-sírokat
szeretett gondozni különösen,

lazaránusok, angolkisasszonyok
sírjait, gyomlált, ültetett a buja
madárcsicsergésben, én csak öntöztem,
szandálban, rövidnadrágban, mert délre
igen felforrósodott a levegő
még a dús lombok alatt is, a fején
szalmakalap, rajtam vizes zsebkendő,
a csücskei csomókba kötve. Együtt
háltam is otthon egy rossz kanapén
vele, és együtt keltünk a nappal, és
mentünk a hajnali misére, egy
karcsú és hűvös kis kápolnába.
A kápolna mellett élt szüleivel
a Bolond Sára, mígnem egy hidegebb
éjszaka fel nem falták őt a disznók
fagyos álmában. Mintha gyomromat
hallanám forogni a sír gyomrában,
egyre harsányabban, korogni most már
a sír gyomrát perforáló gyomromban,
a fájdalom elcsigáz, de mennyire
pompás csatajelenetnek leszek mindjárt
a tanúja, ha kibírom azt az egy-
másfél percet!

3

Nincs is gyomrom. Disznósajt készülhetett
volna belőle, eleven disznósajt,
ha történetesen én falom fel azt
a flúgos Sárát. És akkor a saját
disznósajtommal etethetném tovább
a féregcsordát, míg bele nem döglük
valamennyiük, s a síri csendben
akkor tényleg nem hallani mást,
csak az esőkopogást,
vagy a szemerkélés nesztét. Örülök
az ilyen nesznek. A novemberi
felhők mikor mogorván szemetelnek,
szurkálódznak, pokrócot teregetnek
a kóbor kutyák fekélyes bőrére.
És kinek ne volna titkolt fekélye
valahol, amely a lelkét előre

kikezdte, hogy aztán a testével
már ne kelljen annyit vacakolnia.
Elmosva emlékeim az éjjeli
vackolódásokról mellette a szűk
kanapén, sem íz-, sem szag emlékem,
csupán az ujjbegyeim, melyekkel
tucatnyi írógép billentyűzetén
tanultam később tájékozódni, ők
őriznek elrothadtan is valamit
még a tapintásából, mivelhogy azt,
a hálóingét gyűrködve merültem
álomba ezer éjen át. Túloznék?
Túlozhat-e a síron túl akármit
fölemlegetve a lélek? Nagyanyám
egyszer csak eltűnt, nem sírtam utána,
felrótta anyám, a húgom, nővérem,
akik most mind nincsenek, ahogy én sem.
Nemlétünk különbözőségében
a nagyanyám sírját borítja csupán
sűrű homály, minthogy őt nem is a föld,
nem is a tenger vagy óceán, hanem
makacsul mindig a köd nyelte el.
Papokra főzött odakint, a gyűrűs
ujját ott darálta le, így enyelgett
velük néhány évig még csonkán, majd
visszatért közénk szalmakalapban és
cigányhabókos tarkaszínekben.

4

Az utolsó koporsóvacsora
freskóján őt látom ülni középen.
A fején fekete korona hajból
fonva, a lánykori sajátjából,
jól látni épp, ahogy eszi a rozsda
vörösbe forduló hajfonatát.
Látom az alkonyt, éjjel a kibomló
kontyát, a négy diófacsetetét
az ablak előtt, vénségére ültette
őket, mikor már félig befonta szemét
a szürke hályog. Nincs okom beszélni
róla többet, a köd, ami magába

vonta őt, a hajnali hidegben
kutyául köhögtem, és mért pont ekkor
fut össze a számban a nyál fantom-
szagától az abált szalonnának.
Fuldokolni és falatozni nyugton
egyidejűleg – csak idáig eljutnom:
ez a gondolat rágja csontjaimat
is itt a sírban, cibálja lelkemet,
mely ámulatomra még az örökké-
valótlanságban is kész öntögetni
magát némely szavakba, melyek szemre
fölöslegesek. Jobb tehát nem lenni
fent éjjel sem, nemcsak nappal, a Nap
csak arra való, hogy takarja előlem
az eget, és elnehezítse viselnem
a holttestemet. Éjszaka bezzeg ét-
vágyam támad főzelékre, mely hideg,
és odalökve ajtóm küszöbéhez.
Ezek volnának a serdülő évek
életképei, fantomkelései
szétkenődve a test bőrfelületén,
mely nem ismeri még az öregséget.
Az öregség reszketve ereszkedik
bele a székébe az asztalfőn,
bögréje fülébe kapaszkodik,
a bögrében bőrödzik a kakaó,
s a tanítványok mind azt lesik, mikor
billen meg a bögre az asztalszélen,
mert ez volt a szándéka, semmi kétség,
a figyelmet ébren tartani, végleg.

5

Halat mímelő polipot utánoz
egy hal. Legyen mondjuk a végső
szavam ez. Egy semmitmondó jelenet
talán egy ismeretterjesztő filmből,
melyet nem láttam, és nem is hallottam
róla, hogy műsorra tűzték volna, és
lelment, s akik látták, azoknak tetszett,
nyugodtan aludtak tőle éjszaka,
néhányan akár nappal. Egész gyermek-

koromat tátott szájjal aludtam át,
mintha csodálattal adóznék annak,
ami nincs előttem sem formában,
sem tartalomban, sem jövő gyanánt,
mely ha elvirágzott, gyümölcsöt ad
unalmában. Dehogyan ásítoztam!
Az orromban hibádzott a levegő
útja, amelyet most agyagos talaj
torlaszol el, mert a lélek elvan egy
darab kőben éppúgy, mint egy ágyú-
csőben, melyet betömve mutogatnak
kábult szülők a kába gyermeküknek.
A gyerek ki fogja hányni majd egy dísz-
sírhelyen a drága ebédet, drága
ebednek hogy legyen mit felnyalnia.
A természet tudja, hol mi a dolga,
tekintet nélkül a korra, amit
történelemként ad elő a szolga
személyzet. És rohanás a vonathoz
a pályaudvarra, dohányzófülke,
Rákosrendező, Angyalföld, Újpest, és
azután a vasúti híd a folyó
fölött, még egy közeledő gőzöst is
kiszúr magának a gyerek az acél-
pántok között a szürkésbarna vízben,
továbbá néhány kajakot. De tutaj
sehol, mint a Huckleberry Finnben.
Sehol a Herceg és a Király, meg a
saját apám. Nincs is apám. Mindössze
egy diónyi lyuk egy csontbőr alak
fonnyadt nyakán hamarosan, meg ajtót
nyitni a nővérem – és felsikolt; a
szavát viszont nem értem. Fekszem némán
a gödrömben, az esőt végtelenbe
nyúló gyufaserczésnek érzem.
És minduntalan elővesz emléke
a félelemnek, hogy égjen lámpa,
keljen a nap, az árnyékában végzem.

FEKETE VINCE

Kizökkent idő

Sz. L. és K. E.

MEMBRÁN. A NULLADIK NAP...

Mert valahol ebben a láncban rejlik a titok...
Mint a lovak, a kutyák, az egerek, a bárányok,
az őzek, a nyulak, mint egy-egy állat, aki képtelen
a verbális kommunikációra, és összetekeredik,
horpasza ráng, zihál, remeg, reszket, mások meg
nyihognak, bömbölnek, visítanak, sápítanak,
süvöltenek, fújtatnak és visongnak vagy bégetnek,
mialatt eszközök csillognak a hideg fényben,
érzékeny műszerek tapogatják le, tárják fel az
idegvégződések, idegrostok és idegdúcok hálózatát...

Szanaszét tört éjszaka, utána hosszú, meleg nap,
a szobában legyek zümmögnek, és hangok,
sikító, vicsorgó, felnagyított, szüntelenül dudáló,
kürtölő, esküvős konvojok kocsisora, távoli kiáltás
a park felől, eszeveszett harangozás valahonnan, a
lenti templom irányából, és nyávogó, vernyákoló
macskák, a magasan szálló repülők frekvenciái,
s a szomszédból a már-már ordító benzines fűkasza,

mint egy-egy halálos influenzavírus mindenik, ami
néhány jelentéktelennek tűnő mutációval enyhe
lefolysú variánssá változtatható, vagy „csupán” a
legenyhébb típusú fertőzés, ami apró korrekciókkal
akár halálössá is alakítható. S az állat, kit korábban már
szúrtak meg egy-egy injekciós tűvel, a fehér kesztyűs
kéz láttára megpróbál fedezéket keresni, szűköl, remeg,
liheg a rettegéstől, mialatt érzékeny membránok, tűvékony
mutatók jelzik kívül-belül a tizedesre pontos értékeket.

Mint amikor ki akarna valami szakadni: fáj, lüktet, pulzál...

VALAKI MÁS

Amikor mindketten maguk mögött hagyják a mindennapi, a *normális* életüket, és mint két féktelen, szenvedélyes kamasz dobják magukat ebbe a kapcsolatba, amikor szállodák, garnizállók, kollégiumok, egyéb helyek lakói lesznek néhány napra, vendéglők, kocsmák, teázók, kávéházak látogatói, sétálóhelyeken andalgók, történelmi- és kultúrhelyeken sétálók, hogy egymással lehessenek, hogy pillangók repkedhessenek a gyomrukban a boldogságtól, hogy levetkezzék a ruháikat, levetkezzék Másik életüket egy, két, pár napra, éjszakára, hogy maguk mögé utasítsanak mindent a valódi, a másik életükből, és mindketten valaki más legyenek, valaki, aki ugyanaz, de mégis más, akinek megadatik ez az ajándék, ez a kizökent idő, hogy ki tudjon lépni a mindennapjaiból, el tudjon távolodni a rutintól, a megszokott önmagától, ha röpké időre is, Nő és Férfi legyen, szerető és szeretett legyen, és mint valami álomban egyesüljenek, adják oda egymásnak magukat, mint valami képtelen álomban engedje a Férfi, hogy finoman irányítson a Nő, hogy fürdőszobában, szőnyegen, tükör előtt, padlón, széken, mindenhol kipróbálják a szerelmet, hogy harapják, kóstolgassák, ízlelgessék a gyümölcsöket, s hogy kifacsarják az utolsó cseppig magukból e gyümölcsök istenien zamatos levét...

A HIÁNYZÓ H.

Hát hogyan is lehetett volna „bátor” akkor, amikor felvette mellette időközben, mert fel kellett vennie, a telefonját, hosszan kicsengett, beszélni akartak Vele, érdeklődni Tőle, hát hogy?, csak kussolt, csak sunyított gyáván, mert hogyan, miképpen, mi módon is lehetett volna „betyár” akkor, és éppen ott, a nagy Hősnek, vagy a kinek is, a minek is a szerepében, és mit is cselekedhetett volna abban a jócskán pikáns helyzetben, amikor nem sokkal utána, vagy előtte már? a nagy kék szőnyegen, a félig-meddig a Másik, igen,

az Ő lakásában (is), azon a hatalmas kék szőnyegen, a Másikén is, hát... egymáséi voltak, s majd aztán este későn leültek a félig-meddig megint a Másik asztalához (is), és megvacsoráztak, talán azon a széken ülve, amit Ő is, a Harmadik is szerethetett, és nem idegesítette, hogy akármikor meglephetné a mit sem sejtő H. Őket, bár tudta, hogy mindent alaposan végiggondoltak, kifinomultan megszerveztek, és hogy több ezer kilométerről nem lehet csak úgy, ukmukfukk hazajönni, de mégis, mégis, valami

zavart félelem, riadtság, kétségbeesés ott bujkált bennük, kívül-belül, s a bőrük alatt.

PRIZMA

Úgy jönnek-mennek a levelek közöttük egyfolytában, mintha az a napi evangéliumuk lenne, a mindennapi örömhírük, jó híruk, és hiába beszélgetnének naponta akár órákat is, mégis van, mindig van mondanivalójuk a leveleikben, és mindig úgy várják ezeket a küldeményeket, mint az égi áldást, mint a szomjas föld az esőt várja, és ha nem jön, akkor elesettek és reménytelenek lesznek, és idegesek és gondterheltek, és kíváncsiak és türelmetlenek, hogy megtudják végre, hogy miért nem írt a másik, mert szükségük van erre a varázusra, mert szükségük van ezekre a mondatokra, a kedvességre, a szerelemre, mert érezni akarják, bár a leveleken keresztül, ha rövid időre is, a másikat...

És jönnek-mennek közöttük a levelek, és olyanok ezek számukra, mint az a prizma, amelybe rendszeresen, naponta besugárzik a napsugár, megtöri, elemeire bontja, szivárványos fénycsóvává alakítja a fehér fényt, mert ezt teszik ők is, szinte sugározva, egymásra vetülve, a lehető legnagyobb intenzitással élik meg az együtt töltött időt, majd szétszedik a jövőmenő leveleikben mindezt elemeikre, mindezeket a történeteket végigvizsgálják, egymás mellé rakják, majd összerakják, hogy összeálljon kettejük színesen sziporkázó külön élete egygé, időnként megint egygé...

ÁFRA JÁNOS

Tisztító főzet

A levágott szarvasfejek,
a kitépett madárszárnyak,
a begyűjtött kígyószemek,
az összevarrt majomszajak
nem tűnnek el nyomtalanul,
miután lopott, éles szerveid-
ként haszontalanná váltak.

A merev arc nem lelkesül át újra,
a törött tollak nem simulnak el,
az üres gödör nem telik meg étellel,
és egy hang se fér át a rácsokon.
Vissza szeretnéd játszani őket
a természetnek, de tapadnak
hozzád az elfoglalt testek.

Tízezrek szarvtengere támad
százezernyi szárnycsapással,
leereszkedő, éles tekintetekkel,
vádaskodón zsongnak ellened.
Minden ösztönük rajtad üt ki,
és zsigereidig hatol. Egyszerre
akadsz az összes remegő torkon.

Nyakad életlen fogak nyiszálják,
karjaidat húzva szétszakítanak,
szemeid kikanalazza egy csáp,
ám nem hallja más az ordításokat.
Aztán összehúzódó pupillákkal,
kiszáradt szájjal térsz magadhoz,
és leereszted olvadt szárnyadat.

TÓBIÁS KRISZTIÁN

A mindenség eszmélete

(részletek)

Descartes fekszik az ágyon
és a plafont nézi
ahogy a fehérre meszelt síkból
a beretesztett ablakon
átszűrődő fény
további síkokat hasít ki
és a csillogó mészrétegből
lassan szétrobban
a multidimenzionális
világ
mint az oltárképen
a betlehemi csillag
sugara
ahogy a két szubsztancia
szétporlik
a levegőben
és lecsapódik az enyészpontban
ahol ismét egyé sűrűsödnek a dimenziók
a plafon mészfestéke
szikrázik
a szűrt fényben
mint a megtestesült idea
a szentháromság egysége
innen
a dimenziókon kívülre szakadt
ágyból nézve
minden más.

-

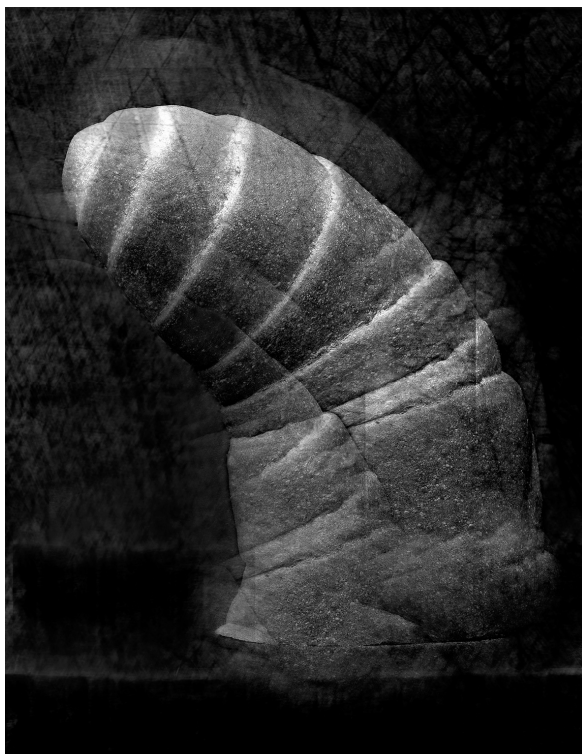
Ha egy követ hajítok
zénónhoz
az egy adott idő alatt

teszi meg az út felét
majd ismét egy adott idő alatt
a fennmaradó fél út felét
és így tovább
tehát nyugodtan hozzávágatok
zénónhoz egy követ
a távolság
végtelenül sokáig fog feleződni
és sosem ér célba
a kő
de ha zénón egy kvantumrészecske
és a kő egy másik
akkor bonyolódik a helyzet
mert ha egy adott pillanatban
megfigyeljük a követ
nincs sebessége
de ha hozzávágom és elmegyek
sétálni
és nem érdekel az egész
zénónnak alighanem fájni fog
de ez se biztos
mindenesetre
addig örülj amíg érdekel.

-

A létező gömb alakú
mert a szögletesnek lennének
a nemléttel összeérő élei
és a nemlétező nincs
mert ha valójában lenne
akkor az is létezne
tehát
a gömb
amelyben bezárva
végtelen a világ
és ha ez a gömb
nevezzük szingularitásnak
egyszer kireped
akkor el is jutottunk
parmenidész bölcséletétől

hubble elméletéig
ha ez a létező felreped
akkor annak az élei
már valamivel kellene
hogy összeérjenek
és ha csak létező érintheti a létezőt
akkor esélytelen hogy felrepedjen
egyébként is
a létező nem osztható
azaz születésnap torta sincs.

TURI TÍMEA

Csupa magas C

Hogy pont közülük kell választanom:
az unalmas kis pöcs és az agresszív fantom között...
Utóbbi is: minek zsarol, hogy szeressem,
miközben tényleg azt teszem?
Miközben ők azok, akik nem szeretnek,
nem is ismernek engem – kedvükre van
a szólista, akit, úgy hiszik, ők fedeztek fel,
de én unom a koloratúrát.
Kórustag szeretnék lenni, sok szabadidővel,
amit magam oszthatok be. Kis felelősséggel,
munkavisztonnyal és nyugdíjárulékkel:
lélekben alt.

A szövőszék

Mostanában egyre gyorsabban dolgozom,
és a megnyert időben újra előre.
Jutalmul még több a munka.
Húségesnek mondanak, mert az elküldött
kérdőknél jobban érdekel a szövőszék.
Pedig csak örülök, hogy végre pihenhetek egy kicsit.
Olyan jó így egyedül lenni egész nap,
hogy úgy tudhatod, miután lefekszel,
valaki majd későn érkezik, de bebújik melléd az ágyba,
ott szuszog; és egy csöppet sem zavar,
hogy ma sem így lesz; sőt.

Philemon emlékezik

Amikor szükséged volt rám,
nem voltam itt neked. Ne haragudj.
De mérhetetlenül idegesített,
hogy a szomorúságot választod helyettem.
Tűzött a nap, minden felület
visszaverte a fényt: nem vettem észre,
ne haragudj, hogy *tényleg* szomorú voltál,
nem csak gyenge. Annyi mindenkink van,
és mi annyi mindenkinek vagyunk valaki:
amikor szükséged volt rám, nekem
terád lett volna szükségem éppen.

HORVÁTH PÉTER

Kutassi Jóska

NE TUDD MEG, PETI!

Volt, ugye, egy sportpályafutásom, azt hiszem, már ifiben magyar bajnok voltam, első vagy második, nem tudom. Van egy kas érmem valahol a palláson, majd megnézem. Na, mindegy. Én a birkózást abbahagytam, amikor érettségi után hazajöttem Bodzásra. Akkor se sportoltam már, amikor átjártam dolgozni Békéscsabára, ahol azt ajánlották nekem, hogy szegődjek Leninvárosba, mert épül a jövő.

Na, alighogy megérkezek Leninvárosba, az igazgató meg a személyzetis mindjárt fölhívtak, hogy vannak elképzelések. Volt ott egy súlyemelő gyerek, és hogy majd alakítunk egy birkózó szakosztályt meg egy súlyemelő szakosztályt, és magukra, magára, Kutassi elvtárs, számítunk a sport területén is. Tudjuk mi, hogy honnan jött! Nem mondták a téeszelnőkkel való ügyemet. Hogy aztán rajta volt-e a káderlapomon vagy nem, nem tudom.

Hát ott elkezdődött nekem egy új élet.

Jó volt.

Gyorsan jött a világ legszebb szőke nője, akivel, ugye összeszűrtem a levet. Munkásszálláson laktam, meg hát az Ildikóhoz... Sokszor náluk ébredtem reggel. Aranyos emberek voltak, különösen az anyósom, az üzemi konyhának volt a főnöke. Minden földi jóval el voltam látva. Narancsot ettem banánnal, amikor olyan kedve volt, mert udvaroltam a lányának. Alig dolgoztam még pár hónapot, de ígéretes volt. Nem ismert senki, nem éreztették velem azt a nyomasztó dolgot, hogy otthon a téeszelnök engem pisztollyal fenyegetett. Otthon mindenki tudta a faluban. Itt új voltam, tiszta lappal. Ment nagyon szépen az élet.

De alig melegedtem meg a gyárban, behívtak katonának.

Huszonöt hónap!

Na, jó.

Bevonultam, asszem, pont egy hétfői napon. Rögtön felvittek a parancsnokhoz, kiabálták ott a nagy hangzavarban, hogy Kutassi elvtárs, lépjen ki. Kilépek. Na, azt mondja, nem tudom, magának milyen bűne van, de magát fel kell vinni az ezredeshez. Abagyi, így hívták, ezredes, vagy alezredes. Na, azt mondja, olvassa el a katonai esküt, írja alá, kap egy menetlevelet, és Tatán jelentkezzen az edzőtáborban.

Így kezdődött.

És én azt hittem, Peti, hogy ott az edzőtáborban meghalok. Van ott egy nagy tó, és azt körbe kellett mindjárt éhasra futni. Azt hittem, hogy ott meghalok rögtön. Hát

ugye nem futottam, a sportot rég abbahagytam, örültem, hogy megszabadulok a birkózástól. Mert én azért kezdtem a birkózást Szegeden, hogy megszabaduljak a kollégiumtól. Nem bírtam azt a zárt rendet, érted, ki akartam menni a városba. Sétáltam volna, érted, mert imádtam, hogy nem kell ott bent lenni, tudod, hogy ugye a szabadság... Szabad ember akartam lenni. Legalábbis független. A szabadságot nehéz elérni, ugye. Na, itt meg mondták, hogy mese nincs, kellek a csapatnak az eredményeimmel, hozzam a súlyomat, mert ha nem így, akkor amúgy lesz. Kész. Végig csináltam az edzőtábort, és visszakerültem karácsonyra Kalocsára, a forradalmi ezredhez. Borzasztó hely volt. Vigyázmenetben közlekedtünk még az udvaron is. Volt egy szobor, ez a Jurinovics Miklós nevezetű, akiről a laktanyát elnevezték, le kellett a vigyázmenetet verni előtte, és aki nem verte le, annak aztán ne tudd meg, Peti, milyen borzasztó dolga volt aznap meg még két napig, érted. Futtatták, hát ugye a fegyelemnek volt az egyik módszere ez. Alakzatba kellett vonulni, ha lementél az ebédlőbe... Hát... Visszakerültem az edzőtáborból, majd kicsattantam az erőtlől. Hivatásos jogsim volt, a gépkocsizókhöz kerültem, folyt a kiképzés. De mondták, hogy én mindentől föl vagyok mentve a sport végett, de azért egy-két kiképzésen részt kell hogy vegyek. Kezdték aztán a körletben szórakozni velem, mert mit tudom én, hogy tartottam az ujjamat, vagy nem jól jelentettem, és akkor futtattak. Éngemet ez már nem érdekelt, mert olyan erőnlétbe voltam, hogy ha reggel elkezdtem futni, akkor estig futottam. Nem tudtak velem kiszúrni, hogy egy öregkatona futtat, vagy mászat, vagy bármit csináltat velem. Edzésnek tekintettem. Hát... És akkor összetűzésbe kerültem egy ilyenekkel, és sajnos eldurant a kezem, úgy kiakasztottak egy este. Fölmegyek edzésről, a többiek takarítanak. Azt mondták, berepült a gólya, vagy valami ilyen hülyeséget, és sódert szórtak szét az ágyak között. Fölborítottak minden ágyat, szétszórtak ilyen mosóport, ilyen fehér port, az ágyakra, és akkor takaríts. Szépen összetakarítottunk, hát tudtuk, hogy ez a sorsunk. És akkor jött egy ilyen morgó képű szakaszvezető, és újra kezdte az egészet. És akkor én... Hát fáradt is voltam... Mondom ennek az ürgének... Nagyobbat próbáltam kiabálni, mint ez, érted? Mert amikor azt a rongyot fölvetted, akkor úgy kellett csinálni... Mosni is csak nyújtott lábbal, körkörösén lehetett mosni a folyosót, futásban kellett közlekedni, és akkor a fókát, úgy hívtuk azt a rongyot, a fókát meg fönt kellett tartani a fejed fölött, úgy lehetett vele szaladni. Hát ezek voltak a szabályok, ugye, amit kitaláltak az öregek. Na, és akkor én nagyobbat próbáltam kiabálni, ez meg is lepődött, ez a szakaszvezető. Te, mondom, te rohadt szemét, mondtam neki, te, mondom, most szépen oda mész, ahova én mondom. Széttártam a kezemet, és betetereltem a végébe. Ott aztán leütöttem. Ha nem szednek le róla, meg is öltem volna. Megöltem volna, Peti, megöltem volna! Lecsuktak, kétszer tizenöt napra. Tél volt, fűtés nélkül. Megaláztak. Na és akkor jött az alezredes, azt mondta, fiam, ilyen nem fordulhat elő. Kellisz a csapatnak, hát megúszta. Elvittek volna testi sértésért, feljebbvalódat leütötted... Erre mondom neki, figyeljen, alezredes elvtárs, én ezt a körletet, én ezt nem bírom. Ezek megbolondítanak engemet, én ezt nem vállalom. Inkább akkor lőjenek le,

mondtam neki, lőjenek le. Azt mondja, fiam, ne adja föl, elintézem magának, hogy a tornateremben, van ott egy kis priccs, azt mondja, ott fog lakni. És akkor berendezkedtem ott a tornateremben.

Persze, elég bosszúálló vagyok.

Civilek is bejártak edzésekre, mert embégyes csapat volt akkor Kalocsa. És hát akkor, kérem szépen, pár ilyen haragosomat behozattam oda a civilekkel. Ment le a kantinba, ott kellett nekik lemenni a tornaterem mellett, a civilek behozták, jól kiaporoltuk vele a szőnyeget, elengedtük. Megérdemelték ezek a szemetek. Hát akit én megvertem, azt azonnal leszerelték. Majdnem átszúrta a..., meg is rugdostam, a tüdejét majdnem átszúrta a bordája, szóval nem szabad lett volna ezt nekem meglép-nem. Na, mindegy.

Leszereltem, nagy nehezen. Vége lett.

Közbe volt egy borzasztó galiba... birkózás...

Már elértem a másodosztályú minősítést, már csak egy lépcsőfok volt, az annyit jelentett birkózásban az idő tájt, hogy már ilyen nagyobb versenyekre meghívták, aki első osztályú minősítést kapott az eredményei révén, egyéniben, mikor elindult; akkor már nem kellett ezt a lépcsőfokot megcsinálni, hogy először egy megyei verseny, utána egy országos vagy egy területi verseny, hanem egyszerűen meghívtak, ugye, egy versenyre. Volt egy minősítésem, elértem egy bizonyos fokozatot, felnőt-be... Nagy dolog volt az. Hajtottam én keményen, csináltam, el is foglaltam magamat. Alapjában véve már megszoktam azt a fegyelmet, beállítottak a sorba. Hát elméletileg már az volt a furcsa, amikor leszereltem két év után. Hát oszt akkor lett egy kellemetlen sérülésem, sajnos. Bulgáriában voltunk. Még nem is birkóztam, hanem a szőnyeg mellől figyeltem az ellenfelet. Fél-térdre voltam ereszkedve, éppen fölvettem a bokaszalagot a versenybizottságtól, azt kötöttem, én következtem volna... És képzeld el, hogy megdobták az ellenfelet, felém zuhant, én hátraugrottam, és olyan közel volt egy vasoszlop... Onnan nem is emlékszek semmire.

Eltört a gerincem.

Hát úgy, ahogy kikezeltek, de mondták, hogy a sportot fejezzem be, felejtsem el. Hát köszönhetem a Honvéd Kórháznak, az akkori orvosainak, meg ott, a versenyen lévő orvosnak, hogy nem húztak széjjel. Mert a hármas csigolya harántul elrepedt, csak az izék tartották, az inak, és ha megsértik az ideget, akkor megbénulok vagy meg is halok... Rögtön fölfújhatós ágyba raktak, hazahoztak a Honvéd kórházba...

Leszereltettek, vége is lett a katonaságnak.

Hát ez borzasztó trauma volt.

Kérdeztem ott a szakembereket, hogy hát lesz-e belőlem még ember. Azt mondták, fiam, ez rajtad múlik. Mondták, hogy ezeket a hátizmokat erősíteni köll. Mese nincs. Borzasztó dolog ezeket megerősíteni, mert közben az ember szabályosan vért izzad, képzeld el, azzal a beteg derékkal, erősíteni...! Na, de énnekem, úgy néz ki, sikerült.

Hát ott volt az élet előttem.

Visszamentem a gyárba, Leninvárosba. Visszamentem. Nem mindjárt, hanem... Hát ugye, ki voltam írva betegszabadságra, még itthon szédelegtem. Próbáltam erősíteni. Edzettem, húzódkodtam... Ideköltöztem nagymamám házába, egyedül lakott, hozzá költöztem. Aztán mondták, hogy egész jó, most már mehetek dolgozni. Jelentkeztem a gyárba, persze azt az időmet, meg a gyógyulásomat, meg minden, fizettek. Meg kaptam egy kis pénzt is, ugye, a sport révén volt pénzem, vettem is egy izét, egy Zsigulit... Vagyis befizettem Zsigulira. Kéremszépen, bementem a gyárba, Leninvárosba, tárt karokkal vártak, visszavettek a műszerfősztályra, mondták, hogy van egy lehetőség, Józsikám, ez pont neked való. Ha fölvesznek főiskolára, az az alapdolog, itt a gyárban majd segítünk, kimehettek Angliába hat hónapra, hogy a műszerezettséget ott kitanuljátok. Huszonöt évet itt a gyárba alá kell írni, kaptok szövetkezeti lakást, egyebek, satöbbi, tehát egyenes az út, hősi lesz minden. Hát akkor egy lakás az egy nagy dolog volt. Megpályáztam, és készültem, ugye, a fölvételire, hogy fölvegyenek Kazincbarcikára, ilyen pneumatikus szakra jelentkeztem. Ott is akkor levegővel dolgoztam, tehát úgy történik a levegőnek a vezérlése, avval is mindent meg lehet csinálni, úgy, mint majdnem az elektromossággal, de hát mégse az, ugye, nincs szikra. Olyan gyárban, mint ez a Tiszai Vegyi Kombinát, ahol, tudod, nitrogénnel elbontják a levegőt, csinálják a műtrágyát, ott megy el a barátság olajvezeték, és akkor csinálják, ugye, ezeket a műanyag-alapanyagokat, nagyon nagy a robbanásveszély. Festéket is csinálnak, érted, és...

Na, mindegy, haladunk.

Már angoltanfolyamra jártunk.

És egyszer csak azt mondja nekem a Molnár Laci, te, aszondja, föl köll, hogy vi-
gyelek a vezérigazgatóhoz. A vezérigazgató, most is tudom a nevét, Huszár Andor-
nak hívták, Mercédesszel járt be dolgozni, nagy ember. Fölvittek hozzá, két irodán
belül... Azt mondja, Kutassi elvtárs, maga nem utazik. Hát egy világ összeomlott. Er-
re hajtottam, ugye, erre hajtottam. Hát... Én nem tudom, hogy visszajöttem-e volna
Angliából, mert volt egy ilyen szándékom... Ezek gondolatolvasók, mondom így ma-
gamban, a párt és a kormány, ezek gondolatolvasók? De én totál beálltam a sorba.
Mégis azt mondja nekem, maga nem utazik, ne kérdezze, miért, de olyan véleményt
mondtak magáról az állandó lakhelyén, a falujából, hogy maga nem utazik. Tehát így
lekáderoztak.

Sajnos a magánéletemben is volt egy kis probléma, mert... Ildikónak lett volna
gyereke. Nem mondhatom, hogy olyan nagy szerelem volt, de együtt dolgoztunk a
gyárban, a családja befogadott, ez meg egy aranyos teremtés volt, érted, most is azt
mondom, a világ legszebb szőke nője, egy szép, aranyos teremtés, izén dolgozott
már ő akkor, programozó volt, ilyen lukkártyákat, esztergagépeknek csinálta a
programját.

Jártam a reptérre, mert mindig álmodtam a repülés. Volt ott egy orvos, avval
összejöttünk, mert tartott egy ilyen tanfolyamot a gyárban... Ledolgoztad a nyolc
órát, szabad voltál. Amikor nyár volt, akkor a Tisza-parton voltunk, ott töltöttük az

egész szabadidőnk. De télen meg tanfolyamokra jártunk, vitorlázó tanfolyam, és akkor összehaverkodtam azzal az orvossal és mentem vele repülni, érted, a miskolci reptérre, volt neki egy rossz Wartburgja, érted, és akkor mentünk repülni.

És akkor szóltam neki, hogy az Ildikóm nem akar... nem akarja... nem akar szülni. Tehát ez volt az én problémám, magánéleti. A gyárnak meg az volt a problémája, hogy azt mondja, én nem utazok. Tehát a két dolog összetalálkozott. És akkor én gondoltam egyet, apám, és ott maradt a ruhám, mindenem, a műszerfőosztályon, onnan se búcsúztam el, hazajöttem. De motoszkált bennem, hogy ki a kurva anyja vágott nekem alám. Amikor én... Hát nem én voltam a kulák, nem én voltam, hanem az öregapám, akit lecsuktak, mer nem tudott egy megfelelő tojásadagot beszolgáltatni... Azokba az időbe. És most mégis engem... Az a téveszelnök is a nagyapám végett ütött meg...

Hát nem lehet ettől megszabadulni?

Hazajöttem megint.

BÁTYI ZOLTÁN

Nyolc zacskó por

Azt mondd Hollandiába mégy?/ Igen, oda./ Messze van, hideg szél fúj a tengerről, sokat esik az eső. Meg aztán ami az ország határán túl van, az nekünk csak idegen föld. Sose taposta még senki lába ebből a faluból./ Tulipánok nőnek ott, egy virágoskert az egész ország, szélmalomok vitorlája karcolja a felhők hasát. Egyébként meg szeretem az esőt./ Pénzed sincs, koldus lehetsz csupán, ki tudja, miféle emberek szolgálja./ De legalább szolgálhatok. Jó pénzért örömmel teszem. Tulipánkerítésben fogok dolgozni. És munka után festeni fogok, bámulom majd a tengert. Óceánjárók kürtjének hangját hallgatom és a sirályokat nézem. /Sirályokat? Az jó...

Az öreg Szinisa Mihajlovity még soha életében nem látott sirályokat, talán csak a televízióban, de úgy érezte, fölösleges itt már minden további szó. Ha Jován, akit apró gyermekkorra óta ismert, térdén lovagoltatott, cukorral, majd sörrrel is kínált, menni akar, kötéllel sem tarthatják vissza.

– De miért is tartanánk? – nézett végig az utcán az öreg Szinisa, miközben apró hullámokat kavart kávéjában. Majd intett kocsmás Milojeének: hozhatja a számlát. Elég volt a vendéglő teraszából, a kihalt falu látványából, hiszen csak öregasszonyokra köszönetet rá, akik fogatlan szájukkal morogták vissza a jónapotot, miközben ráncsaikból azt olvashatta ki: itt a hegyek között, ahol harminc-negyven éve olyan duhaj táncot roptak a menyegzőkön, hogy még a sziklák is felmordultak örömmükben, megállt az idő. Rozsdafoltos már minden óra számlapja, és csak olyan könyvek porosodnak a polcokon, amikből egy láthatatlan kéz régen kihúzta a remény szót.

Hagyja, Szinisa bácsi, majd én kifizetem./ Miért fizetnéd, ennyire még futja./ Köszönésképpen. Meg búcsúzóul. Holnap indulok. /Busz visz el?/ Busz, egészen Nišig. Onnan meg egy másik, aminek a végállomása Amszterdam. /Amszterdam? Az jó nagy város lehet – kavarta újra a kávéját az öreg Szinisa, de csak a pohár aljára tapadt szikkadt zacba túrt bele.

– Kiszáradt ez is, mint körülöttünk a föld. Ahogy kiszáradunk mi is szép lassan – gondolta az öreg Szinisa, és jó utat kívánt Jovánnak, aki úgy öt méterről fordult vissza, hogy még egy utolsót intsen az öreg Szinisanak, a vendéglőnek, a falu egyetlen vendéglőjének, aminek ajtajában Miloje csapott egyet a levegőbe. Jován nem tudta: ez is a búcsúzás része, vagy csupán a legyeket akarja elhajtani.

Nem először köszönt el a falujától. Néhány éve egy kopott bőrönddel a kezében, zsákkal a hátán indult Belgrádba, hogy az egyetemen bizonyítsa, nem földtúrásra, és főleg nem segélyből tengődésre született, hanem művész, akinek agyában, ujjá-

ban, az ereiben csörgedező vérben is egyetlen vágy kering: gyönyörű képeket festeni. Még csak rövidnadrágot húzott rá az anyja, amikor az iskolában a tanítónő azt suttogta a háta mögött, rajzát nézve: „Te jó ég, ebben a gyerekekben isteni tehetség lakik.” Magyarázta is az apjának, kérges tenyerű parasztembernek, Zoran Petrovity, ne legyen már olyan konok ember, ne ítélje haldokló falura, föld túrására ezt a gyereket, őt taníttatni kell. Vége már a háborúnak, nem öl szerb horvátot, bosnyák szerbet, nem hullanak az országra amerikai bombák, valakinek csak kell lökni a szekéren, hogy a mi Szerbiánkban is legyen okunk az öröme.

Az apja meg csak hümmögött, orra alá motyogta, hogy festett képtől még nem hogy szekér, de asztal sarkán billegő morzsa sem mozdult. Kitüntetéssel elvégzett középiskola, sikeres felvételi után mégis hátra veregette, ki tudja, honnan, még egy nejlonzacszóban összegyűjtött dinárokat is a kezébe nyomott, majd Jovan hátára csapva meglökte: menj, indulj, én ugyan el nem kísérlek a buszig, és az anyjával együtt a kapuból integettek utána.

– Sok szerencsét, te Picasso! – kiabálta utána Darinka, a borbély lánya, miközben kopott biciklijén elviharzott mellette. Sok szerencsét, mondta Ratko, akivel kölyök-koruk óta jártak a patakhöz horgászni, meglesni a meztelenül fürdőző lányokat. És sok szerencsével köszönt el az öreg Szinisa is.

De hiába. Az egyetemhez több kell a szerencsénél. A pénz elfogyott, két év múlva már Miloje vendéglőjének teraszán kérdezgette: és munkát, azt biztos nem találok sehol?

Nem talált. Hallotta ugyan a rádióban, hogy egyik reform ötlete még a másik reforménál is szebb, meg hogy Szerbiára vár az unió, és akkor aztán megpezdül itt minden, talán még a falujuk patakjában is pizstrángok táncolnak majd. De Jovan érezte is, álmodta is: neki nincs ideje ezt kívárni. Addig kihalnak belőle a képek, amiket annyira szeretne megfesteni, tubusába szárad minden festék, de még az ecsetek szőre is kihull. Akinek esze van, ebből az országból elmenekül – hallotta Miloje vendéglőjében is, ahol szomorkás dalt énekeltek az öregek Jugoszláviáról, is néha Titót is emlegették.

Jovan nem menekülni akart, csak elutazni. Oda, ahol óceánjárók kürtjének hangját hallja, sirályok repülnek a feje fölött, és ahol egykor, nagyon régen egy Rembrandt nevű mester éjjeli őrjára indulókról festett képet.

Maga sem tudta, hogyan sikerült összeraknia a buszútra elég pénzt, de ott lapult zsebében, amikor Nišben járva a pénztár ablakához lépett.

– Ez meg talán elég lesz addig, amíg munkát nem találsz – nyomott újabb zacskót a kezébe az apja. Csak nézte a fiát, de el nem árulta volna: több mint tíz családtól szedte össze a kölcsönt, becsületszóval ígérve, mire eljön az újabb nyár, az utolsó fillérig visszafizet minden dinárt.

– A múltkor sem kísértelek, most sem foglak – mordult rá másnap reggel az apja, ölelte az anyja, és Jován arcán puha borosta sem tudta elrejteni a mosolyt, amikor megérezte hátán apja tenyeres lökését – Indulj már, Isten áldása kísérjen az utadon.

Áldás nem kísérte, de egy bordó autó ott gurult a busz mögött, egészen Nišig.

A leghátsó széksorban ülve vette észre a kopott Opelt, furcsán tükröződő szélvédője mögött még két marcona arcot is megfigyelhetett. Tudta, korábban soha nem látta ezeket férfiakat.

– Nišbe jönnek. Miért ne jöhetnének? Nagy város, elférünk benne... – próbált alámerülni egy könyv történetébe Jován.

– Jöttek. De miért jöttek? – fészkelődött benne a kérdés, amikor a két férfival összefutott Niš belvárosában is. Volt elég ideje ahhoz, hogy az amszterdami busz indulásáig kicsit szétnézzen búcsúzóul, így megcélozta a Tramvaj kávézót, amiről úgy tűnt, mintha a tulajdonos régi villamosok alkatrészeiből rakta volna össze. Szerpel az útikönyvekben is – jutott eszébe, hallva, hogy egy idegenvezető a koponyák tornyáról mesél.

– Az 1800-as évek elején városunkban tört ki az első szerb felkelés az oszmán birodalom elnyomása miatt. A törökök ekkor körbekerítették a várost, a védők bent rekedtek. Amikor elfogyott a lőszerük, úgy döntöttek, nem adják meg magukat – magyarázta a turisták kalauza, de Jovan ekkor már csak a két férfi arcát figyelte, a sötét szemüveg mögé rejtett szemek villanására volt kíváncsi. Mert biztosra vette: csakis őt követhetik. Így aztán, történelmi tanulmányaira emlékezve, inkább csak tudta, mintsem hallotta a régen volt felkelés históriájának befejező részleteit, miszerint a várost elfoglaló törökök egy tornyot építettek, amibe befalazták a lázadók koponyáit, szám szerint 952 fejet.

– Engem nem fognak befalazni. Rám vár Hollandia. Tulipánkertészetben gondozom majd a virágokat és festő leszek – motyogta Jovan maga elé. Fel sem tűnt neki, hogy legalább hússzor elismételte már ezt a három mondatot, mintha a szó – tulipánkertészet – megvédené a nyomában lépkedőktől. De nem – a két férfi ott ballagott mögötte a Nišava folyó partján éppen úgy, mint azon az utcán, ami a buszpályaudvarra vezetett ki.

– De mit akarnak tőlem? Nem bántottam senkit. Soha nem bántottam. Én tulipánkertész leszek és festő – próbált lihegve távolodni követőitől, félelemtől verte ki a hideg veríték, de mire észbe kapott, az egyik már arcába fröccsentette nyálát.

– Jovan Petrovity. Ugye te vagy Jovan Petrovity? Te utazol Amszterdamba? – dőlt rá a kérdés, mintha a koponyák tornyából szakadt volna ki egy tömb, és már lökték is egy kapu alá.

Válaszát meg sem várták, csak egy csomagot nyomtak a kezébe.

– Ebben a szatyorban nyolc tasak por van – szorította a csuklóját az egyikük. – Ezt szépen elviszed magaddal, és amikor a busz megáll Bécsben, ott jelentkezni fog nálad egy férfi, akinek átadod. Ha minden rendben lezajlik, kapsz kétezer eurót. Értve vagyunk?

Jován üvöltetni akart: dehogy vagytok értve, egyébként is, honnan tudod, hogy Bécs felé utazok, meg ki vagy te, miért parancsolgatsz nekem? –, de csak egy szó fért ki a torkán.

– Nem.

– Rossz válasz – ütötte meg a másik férfi. Nem mért rá nagy csapást, de ahhoz elég volt, hogy vékony teste összegörnyedjen.

– Nem – mondta még egyszer, és a macskakővel kirakott utat nézte, de közben az öreg Szinisa arcát látta, Sziniséét, aki nem látott még soha sirályokat.

A tarkóját ért ütés után hányingere lett – Megint rossz válasz! – csattan ismét a férfi hangja, de már sokkal keményebben.

– Ha azt akarod, hogy apád meg anyád még holnap is felébredjen, és ne három nap múlva találják meg őket átvágott torokkal a szomszédok, akkor ezt a szatyrot szépen beteszed a táskádba. Most. Még hozzá az alá. Értve vagyok? – tolt a vállánál tartva a falhoz a férfi, miközben arról beszélt, pontosan tudják, hol találják meg a családját, mert ők mindent tudnak. Közben a másik a homlokára tolt a napszemüvegét, letörölte arcáról az izzadtságot, és cigarettára gyújtott. Nyugodtan, kimérten fújta ki száján a füstöt, mint aki biztos abban, hogy ezt az üzletet már meg is köztötték.

Igaza volt. Amikor Jovan buszra szállt, ott lapult táskája mélyén a nyolc zacskó por törülközők, két ing, négy póló, egy gondosan összehajtott farmernadrág és három szendvics alatt.

– Na, ez a kölkök aztán nem egy profi – mondta a határon a magyar vámos, amikor előszedte a zacskókat, és inkább szomorúan, mintsem dühvel bámult Jován arcába.

– Kábítószer?

– Nem értem – folyt Jován könnye, és megint az öreg Szinisa arca úszott elé. Még a hangját is hallotta: idegen föld, ami a határon túl van, az nekünk csak idegen föld.

– Narkó. Így már érted?

Jován a fejét rázta.

– Csak por. Por van a nyolc zacskóban. Csak por... – motyogta szerbül.

– Védencem azt állítja, és én hiszek a szavainak, hogy számára ismeretlen személyek adták át neki a nyolc nejlonzacskóba csomagolt kábítószer tartalmú anyagot, miközben azt állították, hogy azok csak port tartalmaznak. Ez a por lehet bármi, gondolhatta a védencem – mondta egy magasra nyúlt, kirendelt védő a bíróságon. Jovan fülébe meg azt súgta egy órával később, az ítélethirdetés után: fellebbeztek, de a II. fokú tárgyaláson vallja már be végre, hogy bűnös, sőt mi több, tegyen a bűnösségre is kiterjedő beismerő vallomást, és bánja a tettét, még hozzá nagyon szomorú arccal, és ha lehet, könnyes szemekkel bánja, mert akkor a 7 évnél enyhébb büntetésre számíthat.

– Még hogy kényszerítették? Azt hiszi, ezt a mesét beveszi itt egy bíró is? – sziszegte az ügyvéd, és dühösen vakarta meg a nyakát, ott, ahol felhorzsolta a talár galérja.

– Hallottak már különösebb kifogásokat is. De a kábítószer az kábítószer. Csempezését, birtoklását, árusítását Magyarországon különös szigorral büntetik. Kaphat

akár 15 éve fegyházat is – csúszott le az ügyvéd keze a nyakáról, és megveregette Jovan vállát, mint aki azt hallotta valahol, veregetéssel lehet erőt önteni az emberbe.

– Nem vagyok bűnös. Hollandiába megyek, tulipánkertész leszek és festő, és sírályokat fogok bámulni a tengerparton – szivárogtak a szerb szavak Jován fogai közül, amikor a tolmács elmagyarázta az ügyvéd utasításait.

– Mit mond? Lefordítaná? – nézett a tolmácsra az ügyvéd.

– Ezen nincs mit lefordítani. Félrebeszél. De szerintem nem lesz gond... – mondta a tolmács. Majd elköszönt, a bíróság gazdasági hivatalának címezve áfás számlát állított ki a tolmácsolási díjról, és eldöntötte: ezen a nyáron az Adriára megy nyaralni. Túl régen látott már tenger fölött köröző sírályokat.

TARJÁN TAMÁS

Az ifjúságmotívum Csoóri Sándor lírájában

Aki a mélyebb áttekintés, a megfontolható esztétikai hozadékot eredményező mérlegelés szándékával igyekszik fellapozni az újabb magyar költészet egyik jelentős teljesítményét, a fél évszázadnál hosszabb időszakot felölelő Csoóri-lírát (hangsúlyosan azt; prózáját, esszéit, forgatókönyveit, egyéb írásait csak érintőlegesen), nincs könnyű helyzetben. Egyelőre ugyanis nem áll rendelkezésére olyan verskorpusz, amelyet autentikusnak fogadhat el.

Vallathatja a megjelent kötetek egymásutánját (és a kötetbe nem került verseket) mint oeuvre-öt, de az egyébként mindenképp elvégzendő művelet által rengeteg nehézségbe ütközik és szöveggel nehezen megalapozható következtetésekre ragadtathatja magát. Egyebekről (változatok, újraközlések stb.) nem szólva: tudvalevő, hogy a költő legelső (az ifjúságmotívum szempontjából szükségképp megkerülhetetlen) gyűjteményét (*Felröppen a madár*, 1955) később nem vállalta. Az érdeklődő mégis könnyen rábukkan a Digitális Irodalmi Akadémia a pálya kezdetétől a végkifejletig gazdag (sajnos nem hiánytalan) primer és szekunder bűvárlást engedő honlapján.

Két kései, ünnepi alkalmakból kiadott reprezentatív verseskötete egyként az 1957-es *Ördögpille* anyagával indul, de ezek a ciklusok sem az eredeti kötettel, sem egymással nem egyeznek meg. A Csoóri Sándor hetvenedik születésnapja (2000) előtt tisztelgő *A jövő szökevénye* [Összegyűjtött versek] (amelyet névvel jelölt, avatott szerkesztő, Cs. Nagy Ibolya Debrecenből – Kossuth Egyetemi Kiadó – bocsátott útjára) tág merítésű, a közlés pontosságára ügyelni igyekvő összeállítás. Érezhetően a szerzővel való konzultálás, egyetértés jegyében jött létre – de ekkor még mintegy tizenöt alkotó esztendő állt Csoóri előtt (bár az utolsók a betegség szorításában elapadtak). A nyolcvanadik születésnapra, 2010-ben az addigra Csoóri Sándor kötetpublikációs otthonává lett Nap Kiadó tette közzé a *Föld, nyitott sebemet* [Összegyűjtött versek CD-melléklettel]. – Névvel csak a kiadói szerkesztő, illetve a CD szerkesztője van feltüntetve. Nem kétséges, hogy ez az „összegyűjtött” szintén a poéta egyetértésével öltött alakot]. Az előzőhöz képest szűkült, változott s persze bővült az összegyűjtés versmatriája, noha az időhatár miatt csak 2009-ig, a *Harangok zúgnak bennem* költeményeiig. Ezt követően még íródott, illetve vált ismeretessé Csoóri-vers. Amennyiben az ún. ultima manus, az alkotónak a szövegen (könyvlevonaton) tett utolsó keze vonása, javítása (ha ismerünk ilyet) törvényszerűen mindig vagy szinte mindig mértékadó a szöveg végső formáltságát és későbbi publikálásait illetően, akkor bizonyos vonatkozásban az „utolsó hang”, a költő maga mondogta alkotásainak sora: a lemez részben mintegy autorizálja azt is, ami a gyűjteményben olvasható. Ám, mint jeleztük, *A jövő szökevénye* és a *Föld, nyitott sebem* elvileg közös matriájának és egybeeső líratermő időszakának összevetése rengeteg tisztázandó textuskérdést stb. vetne fel. Amit megtalálunk az egyikben, esetleg nem leljük vagy másképp olvashatjuk a másikban. Mindezt (a mihamarabb újrainduló és kiteljesedő Csoóri-filológia reményében) illet

* Az MMA 2017. február 6–7-i Csoóri-konferenciáján előszóban tartott előadás szerkesztett változata.

előre bocsátanunk, mert jelen keretek között további hivatkozásokra, vitára és pontosításra nemigen nyílik lehetőség.

Nem meglepő tehát, hogy míg a 2000-es vaskos „összes” a *Falusi délutánnal* kezdődik, a karcsúbb 2010-es az iméntibe csak húszadiknak sorolt *Cseresznye-balladának* juttatja az élhelyet. A „nyers kölyök, ki kószál egymaga”, „ki az egészből egy szót sem ért” ott fájdalmas, jajduló életképben vált lírai alteregóvá. Itt a cseresznyemotívum (a korábbi változat szerint „balladás”) dala egyes szám első személyű elmúlásvers (s ki hinné, hogy Csoóri utolsó eddigi versgyűjteménye, melyet már csupán posztumusz kiadás követhet, a „piros csillag” szószervezettel indít. Van-e ennek [a „barbár jelképnek”] bármiféle mögöttes tartalma, emlékező, kritikai vagy más szándéka, tudatossága, miközben a jelzős szerkezet látszólag csupán a kis gyümölcs égre vitt képzete...? A tizenkét sorból a cseresznyeszem-szólitó utolsó hét: „...akartál lenni piros kedvem, / s lenyakaztak: most véres fej vagy, / barbár jelkép suhanó versben. // Nézek utánad s magam látom: / fölkap, elvisz az idő csőre, / látomás leszek eltűnőben, / s amit itthagytok, minden az lesz”.

Nyitányként tehát egy kiábrándulás-versként is jelentésszerű testamentumvers, dalszerűségét a szabálytalan rímek kaszaboltságával (a „véletlen rím”, csak „neszező rím” Csoóri kedvelte esetlegességeivel) ellentétezve. Nem valószínű, hogy a *Cseresznye-ballada* kitérített helyét távoli hatásként indokolná Nagy László még maga elrendezte *Versék és versfordítások* című, sokszor napvilágot látott hatalmas foglalatának invokációja. Ő is halál-témájú, korai dallal nyit (mely azonban már-már dúdolja önmagát, halmozottan rímes: a x a rímképletű, sőt egy strófában bokorrímes). *A Holtak felkelőben* Nagy László később beteljesült halállátomásainak, jóserejű szívhalál-megsejtéseinek egyike. Első szakasza: „Márvány az ég alja, / nincs repedés rajta, / az én erős szívem / csak meg ne hasadna!”

Csoóri e versről és a gyűjteményben oly előkelő pozíciójáról évtizedek óta tudott. Nem hihető, hogy ily későn és ilyképp akarta volna a példaképként tisztelt költőbarát életmű-eligondolásához társítani a magáét, melléje stilizálni gyűjteményét. Tegyük hozzá: felfogásunk szerint a Nagy-vers és a Csoóri-vers – minden, főleg szóképzeti és szövegdinamikai rokonsága, későmodern testvér-vonatkozása ellenére – sokkal erősebben eltér egymástól, mint azt általában a szakirodalom és főként a literátus közvélekedés tételezi. Csoóri Nagynál kötetlenebbül kezelte a formákat, vadabbul döntögette a szürrealisztikus poétikai kordonokat, messze túlmerészkedve rajtuk úzte olykor a költészet extrém sportjait, kinyíló ejtőernyő nélkül, nyaktörő magasból engedett el szavakat, mondatokat. Aligha épp erre a technikára céloz, azonban ezt is fedi a *Talán még van idő* kezdése: „Nem értem el rövid sorokban...” (Sosem a szótagszámlálás volt a gondja – itt, íme, „elfér”, ahogy a negyedik, a reakció-sor sem hosszú: „...nem értem el az életemben”.)

Egy költő megélt ifjúságának, életrajzi fiatal énjének nincs feltétlenül köze a műveiben megénekelte ifjúságmotívumhoz, a költészet, a művészet egyik örök toposzához. Csoórinak nem uralkodó, bárha fontos motívuma az ifjúságmotívum. Ha táplálkozik is (autobiográfiai kötődéssel) a korai ezerkilencszázötvenes években vagy még jóval korábban lerakódott emlékképekből, inkább negatív, tagadó érelemben – tehát az ifjúságmotívumnak kevéssé kedvező módon – táplálkozik. A Csoóri beszélgetéseit a teljességet súrolóan összegereblyéző *Az elhalasztott igazság* (2011) írásai közt egyetlen beszélgetés címe sem tájol az ilyen irányú tájékozódásban (legfeljebb a *Közel a szülőföldhöz*. – Feltűnő, hogy a kötetbe illesztett legkorábbi

párbeszédet is Csoóri életének ötödik évtizedében rögzítette a magnetofon, írószer, esetleg kamera).

Természetesen itteni vallomásaiban s másutt is szól fiatalságáról, de szinte sosem a tematizálás, az ihlet szintjén. Erre magyarázat lehet (hivatkozunk Bertha Bulcsu 1976-os interjújára, mely utóbb *Az egyik felem paraszt, a másik értelmiségi* címet kapta), hogy nem családi, hanem tágabb-szűkebb társadalmi okokból a költőben sok terhes, megalázó emlék élt tovább, s amikor már neves irodalmi szereplőként becsülték, akkor sem volt a legfelhőtlenebb a kapcsolata szülőfalujával. A – kölcsönös – rosszallás, részleges idegenkedés egy termelőszövetkezeti, ünnepélyes zárszámadási invitálás lemondása után semmiképp sem oldódhatott: „Amerikába már meghívtak előadást tartani, de Zámolyra még nem”.

Az erős anya- és apa-élmény érzelmi teltsége, meghittsége, egyes tanárainak hősies, okos tisztessége viszont beivódott lelkébe. Nem feledhette, hogy ifjúságát több súlyos betegség árnyékolta be. Hosszasan kezelték tüdőszanatóriumban („egy orvos barátom szerint biológiai esélyeimet ismerve már kétszer meg kellett volna halnom” – hogy ismét a Bertha-interjút idézzük.) Kezdő verseit csak indulatukért és igazukért becsülte érett fejjel (ezeknek a szárnypróbálgatásoknak egy részét a kor asztalfiókba kényszerítette), esztétikai értékükről nem dédelgetett illúziókat.

Mindez nem jelentheti azt, hogy Csoóri, a költő ne élt volna benne mindennapi hévvel, érdeklődéssel ifjúsága, fiatal felnőttkora, a dokumentumok (emlékezések, fényképek) szerint is sokáig megőrzött fiatalsága egymásra toluló történelmi-tektonikai rétegeiben. (Itt nem térhetünk ki rá, de az egykori táncház-mozgalomban vitt meghatározó szerepe szintén a fiatalok, új eszmék mellett kötelezte el, „megfiatalította”.) A beatköltészet fiatalságvérátömlesztésnek bizonyult; a hatvanas évek közepe-vége tájától erős nyomot hagyott munkásságán. Ha jobban tud angolul, kiválóan fordíthatta volna magyarra a beat reprezentánsait. A beat lírájában, teljes gondolatkörében épp azokat a harmóniát és diszharmóniát ütköztető intenzív egyéni és társadalmi indíttatásokat érzékelhette, amelyek az ő törekvéseit is nagyrészt jellemezték. A szerelem és szeretet alapszavait, a küzdés és a kontempláció felelő igéit, a „sorhosszúsággal mit sem törődő”, messzire hangzó, prófétáló megszólalást az ő alkotásaikból (ha nem is egészen az *üvöltésük*ből) ugyancsak kihallhatta.

S ha még jobban tud oroszul, autentikus, szisztematikus tolmácsolóját nyerhettük volna személyében az akkori szovjet-orosz lírai robbanásnak. Jevtusenko, esetleg Viszockij fordítójaként. Ahmadulinának mindenképp. Aki előtt kimondás-gátakat nem ismerő, tobzódó, csapongó, erotikus vallomással hódolt az 1967-es *Második születésem* egyik versében: „Szélhámos tündér, / te női Jeszenyin, / vodkában fürdő apáca – / tatár hordák verődtek össze bened / és zúdulnának Európára. // A múzsák kertjében kancaszag / s a nyírfák törzsén fehér tajték: / önkívületed édes nyála. // Imádlak, te esztelen nagylány, / villámló éghajlatkissasszony, / tanítgatod Moszkvát a selypegésre, / Párizst a csodálkozásra” (*Kihívó vers Bella Ahmadulinához*). Itt is fedve parázslanak a rejtett Csoóri-rímek, és saját kedvelt, kívánt alakmása: a hazájából Európára kiáradó, kiható, katalizáló művész-én ölt testet (ahogy majd a nagyjából ugyanezen időszakból való *Rejtett önarckép* dokumentálja).

Más kérdés, hogy az ifjú szereptudat nagy nyilvánossága – akár az amerikai, akár a szovjet „orátor-líra” – szcenírozásával, tömegszuggesztíójú modern felolvasó, vers-kikiáltó rítusával távol állt Csoóritól. A „színész”-poéta alkatával nem rendelkezett, a nagy közönséget kérő extroverzió (akár a Ginsberg-, akár a Jevtusenko-, akár a Viszockij-idol) hiányzott belő-

le. Különösen az „orosz vonal” elmaradása fájó, mert ebben a korabeli ideológia-esztétikai lázadás és elfogadás nem is mindig egyértelmű kettőshangzata még nyomatékossabban feltehetette volna a költőnek azokat a világnézeti és morális kérdéseket, melyeket persze feltett ő magának.

Az ifjúságmotívum tartalmi-érzelmi nagyságrendjével bíró alaptoposzok sokféle feltérképezést tesznek lehetővé ott is, ahol előtűnésük nem gyakori (a kései Csoóri-líra ugyancsak tartogat idevágó elszórt darabokat: a húsvétmotívummal átítatott *Tavaszi! Tavasz!* stb.). Csoóri Sándor természetesen megkötötte és megverselte szövetségét az ifjúsággal. Például a *Második születésem* (1967) címadó versében: „Szükségem van az ifjúságra, / mint útlevele az utazónak”. Fiatalság és tettvágy, tetterő összefüggéseinek lírai vetületeire a Csoóri-recepcióban főképp Ilia Mihály és Görömbei András utalt, de – jóllehet bújtatottabban – ügyelt e kontextusra a Csoóriról kevésbé rokon nézeteket valló Bata Imre és Kiss Ferenc, valamint Czine Mihály, Vasy Géza, Márkus Béla és számos más hozzáértő interpretáló.

A tettvágy, tetterő – a vitalitás a Csoóri-versben egészen a kései évekig gyakorta átlendült az egész élet (a *vita*) és a világszemléleti vitázás, a *vita* mezeire is. A fiatalság a költő felfogásában nem annyira jobbra nagyszerű, pozitív hozadékokkal járó, noha múltó állapot, inkább egyfelől a sorstól kapott kitüntetés – s így már személyes tulajdon –, másfelől az ego nem biológiai, hanem erkölcsi jussa, mellyel jól kell sáfárkodnia. A tette szántság, a dinamizmus nála szívesen ölti magára az imént említett kiáramlás, örökös mozgás, intenzív jelenlét óhajait és formáit: „Menni csak, mindig menni, / ott lenni mindenütt” – ismétlődik háromszor (a *Második születésem* erősen önarcképi, nyitó versei sorába került *A szökevényben*) a beszédes sorpár. Keserűbben és az egyik fiatalember-pályaállomást, küldetését, a diáklétet kényszerűen lefokozva másutt: „Hány felé élek, Istenem!”, „Hát élek, ahogy élnetek, / avas deákként mondok éneket” (*Carmina burana*).

Csoórinál nagyon ritka, hogy az ifjúságállapot hiánytalanul átérzett és kifejezett öröm, teljesség lenne. A többféle értelemben vett korlátozottságot, a menekülésre sarkalló magányosságot az ifjúság (később az ifjúság emléke) alig oldotta fel. A menekülés-, szökés-, magány-, meg nem értettség-képzetek egymást érik. E képzetek legmélyebb sóhaja vagy kiáltása az életmű csúcversei egyikében, a Berzsenyi-bicentenáriumi esztendő (1976), a nagy előd életfaggatása kapcsán súlyos érzelmi töltéssel ad hírt az elszalasztottság fájalmáról: „Követ fogával ki ropogtat? Hagyja abba! / Nem szeretem hallani ifjúságom visszhangjait” (*Berzsenyi elégiája*).

Az elfutott fiatalság, a társtalanság, Berzsenyi koraöregsége az agglegény szóban fejeződik ki. E szó a méltóságot, a vereshős öntudata a küldetésséget sem nélkülözi. Mint oly sok más Csoóri-vers, a *Berzsenyi...* alkalmazza az én-sokszorozás részint Ady-hatásokra („Seregben kell magadat látnod...”) visszavezethető gesztusát: „Sereglés voltam egymagam, magamból sokasodó, / virágzó cseresznyefák és nők oldalán is mindig héjazó agglegény – / lassú romlásokban lehetnék még tán ősötök, vadkutyátok, / de azott ökörszagot érzek az ágyékom körül / s estéli árnyékomon osztozódik már diófalomb és gyertyafény”.

Önmegszólító versnek valószínűsíthető (bár akad mérlegelendő ellenérv) *A látogató emlékeiből* (1977) az *Óda egy kamaszfiúhoz*, mely a világot protestáló sihederre pillant vissza. „Haj és zene” meg füst függőnye mögé: „Másokat repülő visz a kitakart Földet megbámulni, / te fecskékkel vonatod magad, / ágyékom áttüzesedik, / ordítanál, de csak röhögsz, / eső oltja ki parazsod, / gőz vagy, / pára vagy...” Csoóri metaforikusan túlságig ragadtatott, képhalmo-

zó versei tartományába sorolódik az *Óda...* Halmozó-ismétlő technikája révén a szegmensek egymást építenék, értelmeznék („Te bakancskirály, / te gyalogember, / te bicikliző és cigaretázó tuskó...” stb.), majd a szövegvilág rokon struktúrájú tömbjei után hirtelen bevonja az új képzettársítások tömkelegével érkező Hamlet-figurát, végül pedig én- és időszembesítésre vállalkozik, a városi tér megnyílása nyomán némi tanácsalanságot hátrahagyva: „Koponyákra sandító Hamlet, / az újság-álarcos banditákon csak ne vess! / Téged jóllakat még az idő jó hírekkel, / megitat záporokkal, / mintha fa volnál, / kihajtott gallérú fa, / egyetlen példaképem a nyakkendőktől fuldokló világban – // Vad városlakó, / csordában járok árnyékkal”.

Az ifjúság-misztérium, az ifjúság-mámor és – sűrűbben, sok szemszögből – az ifjúság-diszharmonia kimondására többször nyújtott alkalmat a kortársak, író- és művésztársak döntéseiről, életéről, ars poeticájáról, nemegyszer pedig ifjúság-tékozlásáról, ifjúság-vesztéséről, korai távozásáról történő szólás. Jan Palachot, „Prága diákját” évtizedek múltán is megidézte (*Ősz Erdélyben*), *A tűz bentlakó diákja* 1969-ben a prágai események mártírja előtt tisztelgett, bár akkor csak kéziratnak maradhatott a mű (ajánlása szerint: „Jan Palach emlékére, aki 1968-ban Prágában fölgújtotta magát”). *A Levél Gregory Corso amerikai költőnek* a rokon lélekhez („a huszadik század vagányához”) fordult, a negyedik életévtizedben járó fiatal a majdnem azonos évjáratú fiatalhoz. A beatköltészet e hangpróbája inkább deklarálás, ujjgyakorlat, lehetséges szövegei közül egyik sem válik ki meghatározóként.

1976-os közlés a Szabó István halálára írt *Búcsúztató*: az életutak radikális eltérése ellenére hirdeti az összetartozást az önpusztító baráttal – egy év volt csupán köztük a különbség – („Megyek a szélben veled, / viszem a vállamon a holttestedet”). Ezúttal is egy monumentális, tragikus irodalmi allúzió szab váratlanul új irányt a kifejetlenek, az oly gyönyörű rímelésű – hol dúdoló, hol kereplő – soroknak: „Egy fiúcska-Dosztojevszkij / hátán csattan a szíj, / egy fiúcska-Dosztojevszkij / leül és baltákról ír – // Zsebre tett kézzel mentem veled a Néva hídon, / zsebre tett kézzel megyek veled a Duna fölött...”

Ifjúságversei számára Csoóri fenntartott bizonyos hangulatokat – leginkább a befelé forduló, mégsem passzív egyedüllétét – és bizonyos szavakat. Ezt a verscsoportot leggyakrabban a *fiú* szó kíséri. Nincs különösebb életkori kötöttsége, gyermekre ugyanúgy ráérthető, mint ifjúra vagy férfire. Önmegszólításra hajlékonyan alkalmas. Szükség esetén, láttuk, kicsinyíthető, becézhető. Meg is növekedhet. A nem hívő, nem vallásos ember számára is jelen van benne távolról a második isteni személy: a jézusi attitűd. Közvetve jelen van a fiú révén az apa, Atya. A szó motivikus, állandósult, egyedi, asszociatív jelentéseinek kiaknázása rendre megtörtént, élen a tékozló fiú bibliai áthallásával. Csoóri még *A jövő szökevénye* válogatott verseinek kötetét is ezzel a fiú-képpel bocsátotta útjára a fülszövegen: „Újra és újra megráz a bibliai Tékozló Fiú története: az elvesztett és összemocskolt élet utáni hazatérés mítoszi esélye. A boldog végkifejlet azzal a reménnyel ajándékozza meg az embert, hogy nincs sors, amelyet ne győzhetne le a szeretet, a megbocsátás, az otthon utáni sóvárgás ereje. // Sajnos nem mindegyik tékozló fiú jut el a diadalmas megnyugvásig. // Jó példája lehetek ennek magam is”. Vissza kell vonnia az előre bocsátott bizakodást a számvetőnek, aki, idősödve, a *Mint tékozló fiúval két lángú lepkék* című költeményt is írta. Hiszen summázva úgy ítélte – hogy a későbbi gyűjteményes kötetből szintén idézzünk –: „Nem voltunk fiatalok / s már nem leszünk öregek sem, / gyorsan eltűnünk, fiúk” (*Nemzedéki dünnögés*). Kiviláglik, hogy a Csoóri-poézis nem pusztán a fiatalságot tételezi elveszítettnek: nemzedéke mindegyik életkori szakaszában az aszinkronitást rögzíti. A történelem nem tette jóvá vétkeiket – a „Hamletek” nem tud-

ták helyretolni az időt. Nincs nekiszánás a megtéréshez; nincs hová megtérni; nincs hazatérés. Ahogy a *Cantata profana* korábban írta: „Nem mentünk haza ma sem, / nem mentünk haza, fiúk”. Kevésbé emelkedett, nem bartóki gyökerű motivikával, hatvan után, hetven felé tartva kelt versében, a *Kerékpárversenyzőkben*, „Lassítsatok le, hajrázó fiúk” intéssel: „Hova suhantok, szilaj biciklisták...”, „Tudjátok-e, hogy nincs többé / békemenet és békeverseny? / Nincsenek nyakba akasztható babérkoszorúk / tengerig ellebegő szalagokkal, / csak bomba-tölcsérnyi / mély sebek varasodnak / az utak mellett felsorakozó emberszemekben...”

Csoóri legemlékezetesebb ifjúságverse – férfikor-vers. Az ezerkilencszázhetvenes évekből való *Rejtett önarckép* tavaszi hónappal (május) és tavasz-attribútummal (pünkösdirózsa) eljegyezve szerepelteti a lírai ént. A személyiség-kiáramlás, az én-többszörözés eszköztárát az első szakasz ötszörös-hatszoros, a második szakasz háromszoros-négyszeres mellérendelésű, önjellemző kérdéseinek, fordulatainak stilisztikája erősíti. A fiatalság sajátos módon a nagy időtávot ajándékozó, sűrített emberi-művészi tapasztalatban, kortalanságban (az évezrednyi energiában) sistereg. *A tizedik este* (1980) e verse két főváros nevével a közép-európai elköteleződést, egy harmadiknak utalásos sejtetésével a tágabb európaiságot sugalmazza: „Bakonyerdő a vállaimnál, / Prága és Varsó homloklégye, / ezeresztendős eső sétál / elem egy májusvégi éjben // s elázok benne, csontig ázok, / borzas pünkösdirózsa férfi, / vándor-arcom a másnap szél / napos égboltra kicseréli”.

Mint Csoóri legtöbb zenitverse, ez is tartalmaz „mesterszót”, vers-uraló kifejezést. A Bakonyerdő fölösleges szóösszetételnek tűnhetne, de ebben a formában még erősebben hordozza a törvényen kívüliség, a (Nagy László „versben bujdosó”, haramia-, zsványmotívumával távoli sorsközösségű) betyárság büszkeségét. A Bakony(erdő) visszavontabban, ám egyértelműen adys kötődés is, a „Páris, az én Bakonyom” értelmében (a még huszonéves Ady tollából). Radioaktív a vers mesterszava, holott lenne versenytársa egy másik szóban (homloklégy).

A „mesterszó” ösvényén szívesen elkalandoznánk, hogy a fogalmat bővebben kifejtsük és működését alaposabban bemutassuk. Ifjúságverset is találunk – az ezerkilencszázhetvenes évek közepéig visszahátrálva –, a *Vadfiú hajjal* címűt. Második tételében Csoóri atléta- és sporthasonlatait (az én-re értve: „futóbajnok”, „légtornász”, „biciklista”) gyarapító pompás kifejezéssel: „...túl nagy a fény, hogy vakító papírra verset írjak – / hajamat, mint a nádat, zúgni hallom, / s a parázna utak porában magam vagyok a költemény, / a szerelem kóbor világválogatottja magam vagyok, / röpül előttem lángpöttyös meggyfalevél, / járomcsontom fölött vadászok sortüze / s fejem a Kárpátok halántékához odacsattan...” A megelőző és következő sorokat – Csoóri részint e dolgozatból már ugyancsak ismert, itt is pattanó versrugóit: a mágikus hajképzetet, a költeménnyé történő alkotói átlényegülést, a kárpát-medencei tudatot, a célpont-kiszemeltséget és a többi – a mesterszó: a világválogatott szó gyűjti maga köré. A kiválóságot, kiváltságot és kiváltságot e (költeményben szokatlan) szó én-sokszorozása, önérzete, jelentésének több rétegű – a szerelem mellett a kalandra, kiválasztottságra, vállalásra, alkotásra is értett – transzponálódása foglalja össze. Egy-egy mesterszó elővarázslása nélküle átlagosnak ható vagy szertelenül kuszálódó Csoóri-verseket is remekké bővílhet.

Teljes költői életén át gondként, teherként, problémaként vitte magával Csoóri az olykor rajongva vagy áhítattal megverselt, egészében azonban elveszített (felfogása szerint voltaképp teljességében soha meg élt) ifjúság emlékét, tudatát. A történelmi időmetszetek, melyek egymást váltották, követték a költő életévtizedei során, nem engedték, sőt – benyomása ez

volt – akadályozták, hogy ezt az életszakaszt legalább utólag, visszamenőleg kedvezően rekonstruálja, esetleg az életrajzítól mindenestül elszigetelt, elgondolt-álmódott térben hívjon elő lírájából optimistább, távlatosabb, elvontabb ifjúságideát. A *Hátranézek és nem látom magam* – az 1989-es *A múlt emlékművei* lapjain – nem talált biztos pontot: „Hátranézek és nem látom magam / fiatalon...”, „Hamis tanúja voltam tán magam is ifjúságomnak / s tüzes kutyákat láttam futni a mezőn // ott is, ahol rőt kórót hömbölygetett valami vihar?” A veszteséget, kétséget tanúsítja, az úrt vádolja, hogy Csoóri a kedvezőtlen, leverő elszámolás tételeit csak megszokott enyészés-fordulataiból sorjáztatja (ősz, hamu, „időszerűtlen álom”): a feltételes mód alakzataiban bővelkedő, hánykódtató elégia fogva tartja menekülni igyekvő beszélőjét.

Csoóri Sándor, akinek oly sok verse bizonyítja a szerző empátiáját, szolidaritását, sorsokban osztozó, beleéléses, dialogikus kommunikációját, előrs-bátorságát, több évtizedes közéleti viaskodás, vitathatatlan érdem és indokoltan vitatott állásfoglalás után néha az indulatos elkülönülést, a kárhóztató elhatárolódást az ifjúság-motivikához közeli mezsgyék egyes verseibe is beleprogramozta. Mivel ezzel már a „Csoóri-viták” (a költő politizálása és végletelesen változatos, nagy ívű esszéprózája) felé kellene mozdulnunk, mindössze jelzésként idézzük a 2001-es *Csendes tériszonyból Az én ostoba Hiszekegyem* részletét. A fölindultságot tükröző mű („Ne óbégassatok miattam annyit, / megviselt, fakó barátaim / s ti, kedves nők se...”) a Csoóri költői életművében ugyancsak jelen levő, kritikai átpoetizáltságú „én – ti” szembeállítás kevéssé szerencsés oldalhajtása: „A divatos költőfiúk / előre tudták, / hogy a hazáról beszélni / röhejes macskazene. / Tudták és mondták, / míg fényekkel kitapétázott / repülők vitték őket / Berlintől Chicagóig”.

A személyesség, sőt személyeskedés e publicisztikusan tüskés bozótosából húzódjunk vissza jelen írás tárgyának síkjára. De az eddigiekhez talán már nincs mit hozzátennünk. Ez a sík szintén meglehetősen bozótos. Csoóri Sándor úgy írt jelentékeny verseket az ifjúságról, úgy avatta munkássága egyik összetevőjévé az ifjúságmotívumot, hogy még a feloldódás perceiben is élesebben látta a motívum fonákját, mint a színét.

KABDEBŐ LÓRÁNT

Politikus lény politikamentes költészete

A CSOÓRI-KÖLTÉSNET CSODÁLATOS PARADOXONA

Fából vaskarika? Hiszen első egyetemi pályázati dolgozatom témája az volt, hogy Horatius, az ars poetica mesterségének átgondolója költői gyakorlatában miként fogadta, illetőleg hogyan tartotta távol a politika csábításait. Szövegeiben éppen függetlenség-vágya és a szolgáltatás-kényszer konfliktusát éli át. Mi az, amit elfogadhat, és mi, amitől óvatosan távol kell tartania magát. Évezredek során éppen a magatartást sugalló modellek alapidezeteiév váltak verssorai, amelyek a magányélet nem magányban való leélésének alaphelyzeteihez nyújthattak receptet. Fából vaskarika, avagy megoldható feladata a poézisnek?

[Valaha, a Napjaink indulásakor, 1963 májusában már egyszer in statu nascendi szembenéztem a problémával. Naiv gyermetegséggel, tájékozódni akarással ebben a költői világban. Most olvasva, talán ráéréssel egy költészeti indulásában annak utóbb kibomló poétikai jellegzetességeire. Miként is? „Ahány kötet, annyi arc: naivan büszke bizalom, a politikai pillanat ihletétől táplálkozó agitatív erő, lendület (Felröppen a madár, 1954), majd komor rezignáció, csalódott, fájdalmas elfordulás, melyet az optimizmus felcsillanó nyomai még komorabbá tesznek (Ördögpillé, 1957), végül jó közérzet, az otthonnak kijáró őszinte jó és rossz kimondása (Menekülés a magányból, 1962). Ily gyors cserék nyugalmasabb időkben kétségbe vonhatnák az őszinteségekben való meggyőződést, az arcokat inkább álarcoknak vélvén. De ez az út, e sokat változott évtizedben, majd hogy nem kötelező volt generációja számára... Mit eredményez ez a forma? A versek sajátos lebegését, mely lezáratlanság érzését váltja ki. Ez nemcsak a versekre, hanem a kötet egészére, annak tematikájára is (természet, táj, szerelem, emlékek) érvényes. Fény és árny villódzása jut kifejezésre ebben. És ez ennek a költészetnek ma legjellemzőbb vonása. Az árnyék széles skálájából vezet az út a nosztalgikus fénykívánásig, a nyár, a nap teljességéig, a nyomasztó hangulatoktól a könnyű, önfeléd, boldog játékig, a lebegésig. A racionális mondatba terelt képi-hangulati líra, ahogy Csoóri kötetében előttünk áll, költészetünk színskálájának bővülését jelenti.” „Komor”, „csalódott”, „fájdalmas”, majd: „nyomasztó” – ma is ekként jellemezhetem a verseiben megjelenő költő hangulatait, a „fénykívánást” ma is vágyképei között írhatom le, miként a versalakítás „lezáratlanságát” és „lebegését” is formálása jellegzetességének érzem.]

1954. Épp ekkor kerül szembe a bevezetőben vázolt problémával a kölyök költő, amikor a magyar költészet sokat próbált és megszenvedtetett klasszikusa, Szabó Lőrinc modellé kiáltja ki Horatius példáját. A kölyök üdvözlő lapba társul a mester köszöntéséhez, amikor „esemény” lett Szabó Lőrinc költői újramejelenése, sikere. A József Attila-díjjal való kitüntetés alkalmából Parádfürdőről küldött üdvözlőlapot az éppen ott tartózkodó főszerkesztő, Illés Béla mellett a fiatal nemzedék egyik legjellegzetesebb képviselője, az akkor, ott írt versével utóbb vitát kiváltó Csoóri Sándor írja alá. Ki figyelt fel e gesztus poétikai következményeire? Pedig maga Csoóri egy költői életművet áldozott erre.

Kapcsolódni a Szabó Lőrinc-életműhöz? Aki megszenvedte elzárkózását. Hosszú elhallgattatás állt ekkor mögötte. Idézzek valahai monográfiámból csak néhány jellegzetes mozzanatot? Maga a példa-költő magyarázza barátainak levelében mellőzését: „Csak fordításból élek, bár privát irodalmam – versek – is létezik az íróasztal számára, mivel ma nincs még szükség individuális művekre... Most voltam március 31-én 50 éves. Az Írószövetség kisikerített egy pár soros üdvözlő irományt. Ma már ez is nagy szó. De: »Igazán te vagy csak az oka, hogy a mai napon nincs országos ünneplés« mondta sajnálkozva egy elég bennfentes és számító szakember...”. És amikor végre újra megszólalhat, akkor is kifogás-kifogás hátán. Halott szerelmének elsiratása? Országos eső az árvízzel teljes idényben? „Az árvíz, sajnos, olyan irányban köti le, olyan irányba terelte az eső-hangulatot, hogy nagyon tartok tőle: Zelk még közli az Országos esőt, de a M. Nemzet már nem fogja. (Ez nemcsak anyagilag nagy kár!) Újság nem igen közölhet egy nem aktuális tárgyú, kedvesen megtárgyalt témát, mikor a téma igen kevésbé kedves következménye ilyen erőteljesen aktuális.” – idézhető a feleségéhez, július 24-én írt leveléből. Poliarthritisz? Betegségről, fájdalomról beszélni a versben? Az utóbb Sokizületi gyulladás címen közismertté vált verset a szenvedésre utaló komor témája miatt fektetik el a szerkesztőségben, amint erről szintén panaszkodva jegyzi meg: „A Csillag-féle Ungvári szerkesztő hogy lapul a Polyarthritisz c. vers közlésével! Komikus ez a »pessimista« babona!”

Mégis, ekkor, két fiatal költő vállalja magáévá ezt a költői hagyományt. A megszólalásnak személyes módozatát. Csoóri Sándor Felröppen a madár kötete hőstett volt a maga idejében. Egy költő elkezdett szenvedő önmagáról beszélni, amikor a stilizált (akkor úgy mondták: „sematikus”) közösség volt a kötelező téma. Megidézte az élő szegénységet, ami annak deklarált megszűnte után még fájóbb maradt. Szenvedni mert betegségében, amikor ez hanyagolható magánügynek számított, a természetet a maga veszélyeivel és szépségeivel csodálni akarta, és nem a „közösségi gazdálkodás” terepéként szemlélte. Örülni (örülni?) és borongani mert, önmaga hangulatainak kifejezéseként. Szóval mindazt megismételte, amit a verseivel visszatérő Szabó Lőrinc oly nehezen tudott a maga számára elfogadtatni. Keservesen élhető életet élt a verseiben, amikor a szövegekben csak az idill hangjait engedték szóhoz jutni.

Persze felfigyeltek szokatlanságára. Éppen amit Parádfürdőn írt, dorgálni is kezdték. Bár ő sikeresen kifogott szerkesztőin, kritikusaiban. Magára húzta Petőfi vándorköpenyét is, védőöltözetül. A fiatal Petőfi reményeit is meg-megismételte, higgyék, nem a lobogó alól dezertált, legfeljebb valamelyik szabadcsapatba igazolt át. Öröme-bánata-betegsége már a Sztálin halála előtti pillanatokban is közölhetően hangzott. Ezért lehetett ütemelőző, amikor az „olvadás” megindult. Üde hangja olyan fájdalmasan szól mai fülnek, mintha A tékozló ország siratóját hallaná.

Lehetett mindezt egy-két pillanatig egyszerre hivatalosan elfogadottan és őszintén fogalmazni. Olyan volt a politikai konstelláció. De a valóságban mindez csak a pályakezdés egy szerencsés felütése maradhatott. Folytatni nem lehetett. Éppen a pillanat okán kellene az utólagos figyelemnek értenie, és értékelnie ezt a Szabó Lőrinc-höz kapcsolódást, a parádfürdői pillanatot.

Nem figyelünk rá, mert utóbb költője meg is tagadta: egyetlen gyűjteményébe se válogatta. Persze nem tematikája, de poétikája okán tagadta ki. A kötet után ugyanis nem a tematikával szakított, hanem a megszólalás módozatával. Alapvetően, létét meghatározóan. Mert láthatta a másik Szabó Lőrincet követő költő ellaposodását. Szeme láttára szakad le Simon

István, a triászban kikiáltott csoportból (csak az emlékezés kedvéért: Juhász Ferenc, Nagy László mellől). Simon István vállalta a magánszféra témává emelését, a nem közösségi jelene-tek verset kiváltó indítását. De hozzátársította azt, amitől Csoóri visszaretent, a magánszféra átpolitizálását. (Bár ne legyünk teljesen igazságtalanok, Simon István is beledöbbsent egy pillanatra útja veszélyeibe, a Szőlő és gesztenye kötet kiemelkedik, felidézi benne a magánember döbbenetét sivárosodását érzékelve – reménytelenül, sajnos folytathatatlanul.) De csoda nyílt maga a mester, Szabó Lőrinc számára is, sikerült pályája utolsó perceiben poétikai fordulatot kezdeményezni, megérezve a világszintet, a személyiség modern ellentmondásainak, szakítópróbáinak mesterműveit két nagy ciklusa (a Tücsökzene és A huszonhatodik év) zárásakor még létrehozni, és elkezdni a Káprázat ciklust, ezzel majd affelé a poétikai tájékozódás felé nyitva meg költészetét, amelyet utóbb Orbán Ottó vagy Petri György vállal pályafeladatává (ennek poétikai következményeire pedig Titkok egy élet/műben című könyvemben mutattam rá).

Csoóri talán erre is ráértett? Vagy csak azt értette meg, hogy az oly igen üdvözölt, sőt hivatalosan is elfogadott útja tovább praktikus okokból járhatatlan. Ha magáról akar beszélni, akkor következetesen át kell állnia a látásból a látomásba, a leírásból a képbe, a jelenetből a mágiába, az elbeszélésből a balladába. Miként ezt a spanyol nyelven szólaló kortárs költők teszik, vagy másutt a beat-nemzedék. Itthon pedig más-másképpen Weöres Sándor vagy Sinka István valósította meg korábról. És ha ezt a figyelműdöt sajátjává formálhatja, akkor mindenről tud beszélni a versben. És ahol a vers megszakad, ott az esszé tájékozódási módja majd korszakot formáló személyiséggé nevelheti. Ekként lehetett második kötete, az Ördög-pille a magyar líra egyik nagy szakítási pillanata. És némi retusálása után – ma olvasva – 1956 egyik fontos látomása. Hogy kortársai ezt nem vették észre? Éppen ebben volt a szakítás lényege. Megtalálni a kimondhatás személyre szabott módozatát. És ennyiben, amint lehetett, még a hivatalos irodalomtörténet is elfogadta – igaz baráti rávezetéssel: „Ami első nézésre szembetűnik, a politikai szándék lehorgadása, tárgyasulásának rejtőzködő, közvetett jellege. Pedig Csoóri Sándor politikus természet, s az 1956-os rengés létében rázta meg. Ezt a drámai hangoltságot azonban, a konkrét eseményektől elszakítva, politikailag indifferensnek tetsző közegbe oltja.” – így fogalmaz a csodálatos versértő Kiss Ferenc (a „spenót”-ban és külön is megjelent kis füzetében), és máig érvényesen segít kimazsolázni „ahol a rejtett szándék beleitatódik a közegbe. A *Falusi délután* faluja például »rokkant« és »elnehezült«, fölötte bogárként mászik a Nap, a riadt tyúkok lába »széttört csillag«, a trombitálni igyekvő kakas »leszédül« a dúcraól, a kidőfött szemmel futó tehén »szeméből rémület leng, hosszúkás vérszalag«. Aztán az emberek is megjelennek, beiktatódik a faluvégi Krisztus is, s végül egy kószáló gyerek, aki semmit sem ért az egészből, rejtelmes indulattal követ vág a Szenvedőhöz. A vers tehát hagyományosan fejlődik a közvetlen szemlélet anyagából, a tényleges s Juhász Gyula óta ismert falukép elemeiből, csak az indulat sötét tüze s a véresre stilizált cselekménysor jelzi, hogy a formáló ösztön tájon túli szörnyűségekkel tölti fel a képeket.” „Morbidnak minősíthető” falusi és emberi képek, jelenetek sorjázna, és ezt már magam, mostanról teszem hozzá: mintha spanyol vagy szicíliai falvakban járnánk, vagy a „rózsák harca” Angliájában, amikor ’56 magyar valóságát szenvedjük a „lanyakázások” ismételt megjelenítése során. Soroljam mellé az én találataimat is, ma már megtehetem. A Motyogók, benne az öreg színész-szel:

S a nagy színész, ki tegnap este
fözlaklatta a közönséget,
magátfeledve, utcahosszat
valami titkot kibeszélget.

Mit beszéltek ki, motyogók?
Miket motyogsz ki nagy színész?
A rég megírt tragédiák
időzített döbbenetét?

Vagy a Halál és zuhanás fölé:

Megkínzott idegemben
annyi halál és zuhanás
látványát viselem:
kivánni már csak azt tudom,
ne lássak soha többet.

A Kórházi naplótöredékről, meg az Altatópor mögötteséről is a kor nagy ideggyógyász orvosai tudtak beszélni – nagyritkán, miként feleségemnek egy vizsgálat közben Ambrózy György emlékezett '56 utáni mentő tevékenységükről. Nekem pedig egy másik sérült, Orbán Ottó, Csoóri akkori barátja beszélt saját szerelemmel összefonódó kórházi kálváriájáról, múzeumi beszélgetéseink során. Miként Orbán Ottó, Csoóri is saját idegrendszerét viszi végveszélybe, amint magánélményévé fogadja, magára véve környező világa szenvedéseit. Egy életem át meditáló verssorainak monológját ekkor indítja, talán éppen ezzel a versszakkal: ahol a magány egyben a világmindenség fájdalma. De ekkor már csak így mondható ki a konkrét történelmi veszteség:

Sebzett a világ fája,
én vagyok egyik ága:
s életét élve rejtem
baját az idegekben?

A természet így lesz a mindenkori jelen metaforája szertelen rapszodikus képeivel. A Zárporban is arra figyel, amint „menedékhelyet hajszol / minden ég alatt élő.” A vers kísértetiesen vadromantikus balladává alakul, aminek a visszáját kell érteni, értelmezni. A Szél a Balatonparton színe és visszája egymást egészíti a veszélyekben élés kidalolásává:

Futkos a parton a szél,
tombol a parton a szél,
s borzas Absolon-haja
fönnakad a fán.

Reccsen s lezuhan az ág,
holtan terül el a szél,
s halottnézni a Nagy Víz
medréből kilép.

A Karácsonyi készülődés az áldozatok leltározása, a fa ünnepi díszítése – a veszteség groteszk visszaidézése:

S aláarakom a kerek Földet,
ajándékként ígért jövőnket,
kicsomagolt, vad álmainkat,
értük vérző halottainkat,
lemondásaink jaj-nyugalmát,
mint horpadt, sápadt aranyalmát.

A betlehemesek Torz áradattá látomásosodnak, őrülte hadaként, a várakozás pedig: „Meggyötört ajtók sírnak, /kilincs kilincsre csattan”. A *Cseresznye-ballada* ennek képi megjelenítése:

Kicsattantál, meggömbölyödtél,
akartál lenni piros kedvem
s lenyakaztak: most véres fej vagy,
barbár jelkép balladás versben.

Barbár őszi verssel búcsúzik a nemrég még költő-példa Szabó Lőrinctől, világlátomássá felemelt háromrészes ciklusban fordít háttal a nagyra becsült mesternek: új poétikai világával egyszerre siratva a költőt és korábbi tematikáját a kötet zárásában. Mert ekkor már egy másik poétikai világban él, ugyanis csak ezzel mutathatja fel ország-világnak közösségével közös személyes bánatát. Ezeket a példákat akkor már barátja sem sorolhatta fel, el nem árulhatta, de úgysem közölték volna a konszolidációt váró, eltorzuló reményt mondó-publikáló világban. Csoóri pedig éppen ennek ellenében vezette fel kétségbeesését, „halál és zuhanás fölé” vonva az elérhetetlenül vágyott derűt. Új poétikával sejteti a hagyományos tematikát, személy és közösség közös veszteségének átélését, kimondását. Nem valódi derűt, csak a kimondhatás örömét. A kötetet éltető poétikai találat vigaszát:

Szomorú a Mindenség rendje:
dac itt csak a derű lehet,
a kiharcolható öröm, mely
a halál és a zuhanás fölé
emeli életünket.

És ahogy a „lobogós Petőfi” idején a Felhők és a vándorszínész költője poétikájának kétféleképpen is érvényes maszkija lehetett, akként lett éppen 1956 idején – Radnóti utalásai okán – García Lorca is egyfajta látszólagos kapcsolódás, és ugyanakkor az az alól felszabadulás példázata is egyben. Miként azt éppen e kötet egyik versének, még az „antivilágban” (a „felszabadulás” évfordulójára készülő reprezentatív sorozat 1979-es Csoóri-kötetében, a Jóslás a te idődről címűben már daccal ekként szereplő Zavaros délutánban) tematikailag és poétikailag pontosított szövegváltozata is bizonyítja:

Számláim félrelökve bolond verseket mondtam,
hogy ami megtörténik, ne történjen meg szótlán,
soha tanútlanul, a tanút irtó korban – –

Ez már a Petőfi-maszkot drámaian váltó Lorca-maszk, amely a magyar tudatban Radnóti-val kapcsolódik, és ezáltal – biztosíték gyanánt – a kísérteties század személyre osztódó pillanatainak „antifasiszta” jellegét jelöli. Persze, megint nem csak ennyit! Koronatanúként állíthatom, az „antifasiszta” minősítettség az '56-ról beszézés fedezőjeként legalizálhatott egyfajta jelent gyászoló beszédmódot. Ugyanakkor mai olvasatban ismét összefűz a század: minden szélsőség, náci és bolsi rémtettek összeolvasása egészíti ki egymást. Ami mára már nyilvánvalóan 1956 emlékezete, az egyben lehet hitelesen a múlt század rémség-leltárának kiegészítője, a teljes embertelenség rémképeinek felidézése. Ha poétikailag sikeres volt a megoldás, az mára már megemelt értékűként hathat irodalomtörténeti emlékként. Sőt válhat eligazító személyiséggrajzzá, és a személyiség veszélyeztetettségének megjelenítésévé.

Ekként Csoóri szinte egyetlen emblematikus verse, az ország- és időszerte szavalt Anyám fekete rózsá nemcsak a szegénység végérvényes jelképpé fogalmazása a József Attila-i „Mama”-kép rögzítésével és a sinkai asszonykép-ballada felújításával, de – az emlékezetben meg-rögzülő záró képével – egyben a lorcai balladás gyászszerkezetté transzformálása is, akkor „modernné” újítása. Mely szememben, ha melléírom a vers megjelenését közlő kötet évszámát, az asszonytüntetéses nemzet elgyászolása is. Ezt jelképezhette utóbb a költő temetését szervező nemzeti ünnepi gesztus, a fekete rózsával jelzett gyász, mely a Csoóri-kultusz kiépülésével egyben visszamenőleges igazolása lett a költő 1957-es kötetbeli gyászának.

1956-ban a történelmi magaslat a külső élet, a szenvedő ember versbe vonásához, a modellek, maszkok szerencsés feltalálása pedig a megszólalást lehetővé tevő mágikus balladához segítette (miként vele egy időben Jánossy Istvánt a kollektív tudatalattiból átvett álomversei – ő maga mondta! – „koholásához” igazította). Mindez megemelte versei önbecsét. Az azt követő ellenzéki, majd hatalmi pozíciókban való ténykedés idején ugyanez a versbe zárt ember végtelenül megcsömörlött saját korának összefüggéseitől, a külső élet csapdától. A gyászolót felváltja a moralista.

Ünnepek után

Enyhe kocsmaszag
a száguldó földalattin
s karácsony ezüst rongyai a lucskos járdán.
Földig lelógó vörös sál a fiúk nyakában,
mintha a torkuk vérzene –
Ó, békebeli szép haldoklások hótalan harcmezőkön!

Valaki Mozartot füttyöl, fönt magasan
a város fölött,
de az is lehet, hogy csak én emlékezem
havazó, tágas ünnepekre,
amikor még a harangszó elé is
galambok fogták be magukat nagy csapatban
és suhogtak vele hosszan, amerre fújt a szél.

Ó, másnapos világ, dobhártya-emlékezés,
micsoda üresség fölé

nyomulna most is a zene, a hó, a megizzadt galambcsapat,
 itt forog, itt röpdös,
 itt hanykolódik a bőröm alatt,
 mintha minden múlt, amit szerettetek és minden sajnás
 bennem adott volna találkozót az égnek.

A versben a nemrég feltalált képek önmaguk ellentétébe csapnak át, a motívumok keserves értékvesztésekről adnak híradást. Parádfüldőre Gallya válaszol, a Tücsökszó a régi példának üzen vissza 1982 tájáról:

Mi van köztem s a tücsökszó között?
 Csak ez az elhanyagolt délután?
 Kerítések, fák limlomja? A csönd önkívülete?
 Vagy tán ott van minden
 tömegpusztító sejtelem
 beágyazódva, förtelmesen?
 a halál széljárta csigaháza?
 az idő Szabó Lőrinc-i bűne s jajdulása?
 semmibe hulló válla és haja?

És a versében fát vágó apa valahai biztonságérzete, mely a balladát erővel és konoksággal tölthette ki, meg a „lefejezések” mártíriuma rekvizitummá dermed, – a megjelenítő műfaj pedig a balladából „románccá” fokozódik. Le? Vagy fel? Ha kiválik a versben életbeli környezetéből, nem a vezérszerepet hangsúlyozza, hanem éppen ennek az értékvesztésnek auráját jelentheti. A magányos meditálás a nem magányban élő ember önvizsgálata, a környezet bizonytalanságának felmérése, a csapdában vergődés vállalása, hogy „a megromlott / igazságokat porba köpjem”:

Ma még én látok tisztán helyettetek,
 mert én magamat látom: fegyverek
 s rideg városok kölcsönfényében csatangolok,
 ujjaim közt elvérző diólevél.

Remélem jól olvasom: nem a személyes szerep felmagasztalása, hanem éppen a vállalható szerepek leértékelése. Az „élni s félni kell” leckéje.

Versében ez az álvilág fonja körül kétségbeejtően az ifjúságában valaha büszkén, a tragikus szembesülést és világnagnak látott nemzeti gyászt felvállalót:

Románcc

Erősen fúj a szél,
 a palánk recseg.
 Mintha üldözött vadkölök volnék, megborzongok.
 Félve sandítok ki az ablakon: a Hold, ez a régi,
 májbajos végrehajtó
 ott oltárkodik a körtefánál.
 Apám védelmező kezét keresem,

nincs már sehol.
 A tuskója áll csak a favágótól fölmagzott gazban
 egy elhanyagolt vérpad, fölhintve
 dermedt fűrészporral.
 Hátrébb húzódom, hűvös a szoba fala,
 erősen fúj a szél,
 a palánk recseg.

És ezzel rátalál saját, önmaga külső szerepvállalásait felülíró elevenboncoló versszövegeinek hangjára, belépve költészetében a Férfikorba, megformálva Rejtett önarcképét. Ekkortól költészetében már nemcsak a külső világ történelmileg és kultikusan jogos, ekkor is továbbélő fájalmát veszi magára, hanem elkezd önmaga külső létezésének belső megvitatását. Éli, küzdi, gondolkozza, magyarázza verseiben saját (és vállalt közössége) külső életét. Verseibe egy vacogó magányos ember tart – Pilinszky szavával – különítéletet. De – Pilinszkyvel ellentétben – nem metafizikai távlatokra, hanem egyszerűen elfogadhatóbb környezetre, és – nevezük nevén – boldogságra vágyva. Vágyhat? Ebben a környezetben, ebben a létezésben? A versekben, a létezés csapdájába záródó ember, önmagát buktatva újra meg újra bízva bízik. Poétikai pozíciója: a talán. Verseiben minduntalan végiggondolja tetteinek sok szempontú visszhangját. Vigasztalanul.

Találhat mégis vigasztalást? Társat a szerelemben, aki haldoklásával erősíti a keseredett embert: erőt sugárzó jelenlétet jelent még búcsúzásával is. Mint valaha Elza szemé erősítette Aragont az ellenállás idejében, akként Csoóri önmagában beszélő monológjaiban a vacogtató világ, a társadalmi lét hidegében a teljesnek megélt szerelem felmelegítő erejét biztosíthatja. Életében is, sőt még elmúlásával is. A mérték beidézésévé válik a versben.

A kezed nyoma

Teli van hóval a szám,
 megint teli van hóval –
 Kinek mondhatnám el, hogy már halott vagy két órája?
 Magamnak mondhatom csak: az első idegennek.
 Itt van egy sál a nyakamban,
 mintha öltöznék s mennék hozzád,
 pedig csak állok egy megbillent lámpa alatt
 a kihalt hegyen,
 sálamon még itt van a kezed nyoma.

Az ekként verseiben életre keltett emberben benne él egy öntudatos költő, aki élete minden szavának, tettének, látványának és viszonyainak egyrészt kommentálója, de keserű bírálója is. És ez a bíró: mindennek nemcsak a színét meg a visszáját, de minden színárnyalatát is újra átéleti a tőle függetlenül önmagát elmondó versben. Ítélt, hogy ítéltessék, ítélete fellebbezésre szorul, ismét megítéli az átélt helyzeteket. Monológjai: véget nem érhető fellebbviteli tárgyalások sorozata. Mert ez az ember dideregve, vacogva, kétségbeesve, magára maradva nemcsak önmagát, de egész világát ismét és ismét szemlére bocsájtja. Ez a világ és benne ez a magányos ember képtelen összetartozni, összetartani önmagát. Boldogságra vágyva, de a boldogtalanság erősebb aurája fogja körbe. Valaha, 1956-ban a huszadik század még kiirtan-

vesszek a zivatarba (mint Kodolányi Vízözönében a jobbat akarók és jobbra várók), avagy lépjek a bárkába, mert Új ég új föld köszönthet rám.

'56-ban a tragikus képek ellenében a kimondás derűjének örömét tudta megtalálni versében Csoóri Sándor, egyfajta „tragic joy”-t, az azt követő sok évtizedes mindennapjainkban versmonológjainak a sorában a tragédiát követően az elégiát érkelem csomagolva. Hol fel-emelkedve a ballada magasába, hol kétségbeesve a románcba kényszerülés állóvizében. Ne én mérlegeljem jelenlétüket, hiszen hallhatom – éppen a meditációba fogva magának a kérdést szervező költőnek – egyszerre műfaji tájékozódását és egyben a létezésében megjelenő ember körülírását:

Talán az elégiák

Talán az elégiák rontottak meg,
s a lassan lebegő, céda madarak,
mert elhittem nekik, hogy a nevemmel terhes égbolt alatt is
hosszan élhettek, hosszan.

A lusta, nagy vizeket is ezért szerettem mindig,
rönköt cipeltek, öngyilkos lepkét, vitték aznapi életemet,
de tudtam: marad még másik tíz arcom az éjszakának,
tíz halálom a másnapi földnek.

Az éjféli villanyoltások után
a végtelent még ma is elérem,
el a kezemmel is, de mintha már csak elszállni készülő
diólevelet érintenék;
egy nő hideg combját, aki hétköznapi is
szemfedőbe öltözne föl.

Időtlen órák s időtlen évek közül
így csúszok vissza újra a testem idejébe
s oly üdvözülten, mint aki álmában vérzik el
s még mosolyog is, fél arca takarásban.

Pécsi Györgyi szerint Csoórinak nem meghatározó nagy versei vannak, szerintem monológokat variáló korszerűen tájékozódó költészete van. Amely mindegyik pillanatában ellene mond viszonyainak. Azért, hogy aztán ennek is ellene mondjon. Valójában önmagával került a tisztázás reményében állandó ellentmondásba. Elnyugodhatatlanul. És mindent állandóan előlről kezdve. A bizonytalanság lett verseinek tartósító szere. Én látom a versek kalickájában, minden pillanatában a megváltó bizalomra váró, boldogságra vágyó, kétségbeesett embert. Aki ha viszonyai hálójából a versébe vonul meditálni, akkor találja magát szembe a legveszélyesebb ellenféllel, a kérdéssel, amelyre a választ hiába várja: mi lesz veled ember, mi lesz veled magyar, mi lesz veled férfi (illetőleg: nő), találkozol-e valaha az Édentől Keletre a boldogsággal. Pontosabban: találkozatsz-e.

SOLTÉSZ MÁRTON

A „magyar Provence” kettős öröksége

KÖZELÍTÉSEK A CSOÓRI–KIRÁLY-VONALHOZ

„Azok közé a magyarok közé tartoztam, akik népüket bomló, veszendő népek érezték.”
(Illyés Gyula, 1956. október 31.)¹

„A fegyvert le nem rakók közé tartozom. El kell viselnem tehát sorsomat. Szeretném, ha lenne hozzá erőm.”
(Király István, 1989. május 28.)²

Emlékszem, Csoóri Sándor temetéséről hazafelé jövet Bertha Zoli barátom Illyés 1983. áprilisi búcsúztatását mesélte. Feleltképp előadtam: épp a minap szerkesztettem-jegyzeteltem Király István naplójának vonatkozó szakaszát. S mint oly sokan, Király is leírta, amit most Zoli hangsúlyoz: Illyés temetése a maga korában társadalmi tiltakozássá nőtt. Hogy aztán az a bizonyos *Szózat*-éneklés a végén vajon valóban spontán gesztus volt-e, amint azt ősz mesterem állítja, a Király-szöveg nem erősíti meg – igaz, meg sem cáfolja. De hogy a népi írók elkötelezettjének lelke mélyéig hatoló élmény volt a nemzeti sors e keserédes époszáinak nagy, közös megszólaltatása, az feketén-fehéren ott áll a napló lapjain. És persze ott vonul, ott sűrög-forog, szervezkedik az Illyés-temetés Király-narratívájában Juhász Ferenc és Fekete Gyula mellett a pályája csúcsához közelítő Csoóri Sándor is, a *Haza a magasban* költőjének választott utódja,³ kinek minapi temetésén – Tornai József után, s Kósa Ferenc előtt – Illyés Mária mondott búcsúztatót.⁴

Itt jut eszembe: vajon az egykori barát és harcostárs, Konrád György eljött-e? Ott volt-e? Nem komiszkodásból, nem is provokatív éllel kérdezem, hiszen olvastam szép nekrológiát az ÉS-ben⁵ – inkább csak abbéli reménnyel telve, hogy a világ rendje, a nemzet lelkének, megbomlott identitásának békéje, az irodalom felbillent belső egyensúlya végre helyreáll. Nem

¹ ILLYÉS Gyula, *Atlantisz sorsára jutottunk: Naplójegyzetek 1956–1957*, szerk. ILLYÉS Mária, HORVÁTH István, Bp., Magyar Művészeti Akadémia – Magyar Szemle, 2016, 33.

² KIRÁLY István, *Napló 1956–1989*, szerk. SOLTÉSZ Márton, s. a. r., jegyz., KATONA Ferenc, SOLTÉSZ Márton, TÓTH Tünde, ford. KATONA Ferenc, bev. KIRÁLY Júlia, KIRÁLY Katalin, SOLTÉSZ Márton, utószó BABUS Antal, Bp., Magvető Kiadó, 2017 (Tények és Tanúk), in print.

³ Lásd erről: PÁLFY G. István, *Kapitány! Vezényszót! Merre ezután?*, Tiszatáj, 1983/6., 10–11.

⁴ Csoóri Sándort 2016. szeptember 21-én helyezték örök nyugalomra az Óbudai Temetőben. Tornai József és Kósa Ferenc sírbeszédét a Hírel 2016/11., Illyés Máriaét a Magyar Szemle 2016/9–10. száma közölte.

⁵ „Sanyikám, örömmel tudósítalak arról, hogy a Túlvilág Zrt. Igazgatósága megértően válaszolt kérésre: a mennyei ebédlő kerekasztalánál egymás közelségében étkezhetünk.” – KONRÁD György, *Három villanás: Csoóri Sándor (1930–2016)*, Élet és Irodalom, 2016. szeptember 16., 9.

kerülgetem tovább: a *Nappali hold*ról van szó. A huszadik századi irodalom egyik legszebb esszéjéről, melynek megjelenése ugyanakkor mégis betagozódott legnagyobb nemzeti tragédiánk sorába. Csalog Zsolt 1985-ben még megküldte a *Parasztregény* kongeniálissá bővített második kiadását Csoórinak, majd 1990 tavaszán ő is megtagadta írótlársát – dühödtlen követelvéen Jókai Annától, az Írószövetség akkori elnökétől a dicstelen szerző azonnali kizárását, fölfüggesztését. Nem tagadom meg Zsoltról írott könyvem vonatkozó kitételét, hiszen ma sem gondolom másként: „maga is letette [ezzel] névjegyét az új, szabadnak és demokratikusnak hazudott kultúra asztalára”.⁶

*

E percben pedig már itt fekszik előttem a 168 Óra friss száma, benne Lengyel László megrendült írásával (*Láttam arcodat*).⁷ Szép nekrológ, ki is vágnám, el is tenném – egyetlen mondata miatt mégsem tehetem. Egyetlen sora még e kései órán is elszomorít szimplifikáló értékelésével. Csoóri – Lengyel szerint – nem álltott kevesebbet '90 nyarán, mint hogy „a zsidóknak a holokauszt után magyarrá válni lehetetlenség, [...] nincs és nem is lehet asszimiláció”. Ismerem természetesen a szóban forgó passzust – jó pár éve forgatom magamban óvatlan mondatait. S noha itt hever íróasztalomon Kertész Imre hagyatékának vonatkozó dossziéja (benne a Magyar Hírlapban közölt kilépési nyilatkozattal,⁸ Rózsa György hurrázva gratuláló levelével⁹ stb.), tovább is azt kell higgyem: az ügy lényegében tévedéseken alapult.

Bár Csoóri óvatlan mondatai – s kivált a sajtóbotrány, mely szállóigévé emelte őket! – óhatatlan muníciót adott a szélsőjobbnek, e hatás köszönő viszonyban sincs a költő eredeti szándékával. Anélkül tehát, hogy bárkit sérteni, vagy kimondott s leírt gondolatokat, véleményeket utólag hatálytalanítani kívánnék, kimondom: bízom benne – mert életműve abszolút följogosít e bizalomra –, hogy Csoóri nem azt akarta mondani, amit szavaiból Lengyel ma is kihallani vél. A *Nappali hold* vallomásos lírai énje szerint a Tanácsköztársaság, a Horthy-korszak és a Vészkorszak ellehetetlenítette zsidóság és magyarság eladdig problémátlan (az Ady-Hatvány-Révész-Jászi-Ignotus-vonal által jelölt) lelki-szellemi összefonódását.¹⁰ Ami pedig, tekintetbe véve, hogy a jelzett történelmi tragédiatorozat következményeként a „fordulat éve” környékén maga a nemzet (az osztályok és országhatárok felett álló lelki-kulturális nemzet) szűnt meg létezni, bizony tény és való.¹¹ Nem a nacionális (a népi) hova-

⁶ SOLTÉSZ Márton, *Csalog Zsolt*, Bp., Argumentum Kiadó, 2015, 128.

⁷ LENGYEL László, *Láttam arcodat*, 168 Óra, 2016/38. (szeptember 22.), 49–50.

⁸ KERTÉSZ Imre, *Nem tűröm, hogy kirekesszenek: Levél az Írószövetség elnökségéhez*, Magyar Hírlap, 1990. szeptember 25., 4.

⁹ Rózsa György levele Kertész Imrének, Budapest, 1990. október 2. (A hagyaték feldolgozása folyamatban.)

¹⁰ „A Tanácsköztársasággal, a Horthy-korszakkal, de különösen a Vészkorszakkal a szellemi-lelki összeforradás lehetősége megszűnt.” – CSOÓRI Sándor, *Nappali hold*, Bp., Püski Kiadó, 1991, 225.

¹¹ A költő szavaival: „A Vészkorszak után nem azért szűnt meg az asszimiláció mindkét felet gazdagító lehetősége, mert a »mélymagyar« vagy a »mélybesenyő« Csoóri ezt sokaktól önkényesen megtagadja, hanem azért, mert a két-három koalíciós év nyűglődései után hosszú időre maga a nemzet is megszűnt. Elveszítette tudatát, ellenáll reflexeit. Ugyan mihez lehetett volna itt jó lélekkel asszimilálódni? Az internacionalizmushoz? A Párthoz? Rákosiékhoz? Az ÁVO félelmet keltő szelleméhez? Mihez? A bűnösnek nyilvánított magyar néphez?” – CSOÓRI Sándor, *A mélypont: Válasz Kertész Ákos nyílt levelére* = Uő., *Nappali hold... i. m.*, 335.

tartozás ellehetetlenüléséről volt tehát szó, „csupán” a kulturális-közösségi összetartozás csatornáinak elzáródásáról. Mely utóbbiban (keserű bizonyítéka ennek sok egyéb mellett Zimándi Pius István nemrég megjelent, 1944–45-ös naplója¹²) a sárga csillag által nem érintett többségi társadalom arcpirító arroganciájának elsődleges szerepe volt.

Mindez természetesen nem tudományos tény, pusztán magánvélemény. De hadd tegyem hozzá: hogy ki a felelős a rendszerváltás körül kialakult feszült helyzetért – a fasiszták vagy a kommunisták –, Csoóri 1990 júliusában nem foglal állást. Nem támad tehát – csupán szomorkodik és vizionál. Nem kétlem, hogy ez utóbbi terén egy kissé messzire megy; a magam részéről mégis inkább Orbán Ottóval értenék egyet, aki a Kortárs 1991. januári számában a *Nappali hold* vitájához az alábbi megjegyzést fűzte: „Csoóri Sándor természetesen nem antiszemita, nem pogromokra bujtogató igric. Nemzedékem és a kortárs költészet egyik legtisztább költője ő, jó szándékú, közérdekű gondolkodó” – noha „közreadott egy rosszul fölépített gondolatsort, fontos közügyben, érzékeny terepen hibásan érvelt”.¹³

A denunciatív gesztus azonban jellemző. Mikor Csalog-könyvem kiadója, Láng Jóska – Isten nyugosztalja – elolvasta Lengyel Péter fülszövegtervét, elszörnyülködve hívott fel. „Minek egy ajánlóba ez a vitázó mondat a Csalog-Csurka-levélváltás kapcsán?” Elmosolyodtam. Péter ugyanis, párszáz leütéses offrant-jában külön bekezdést szentelvé a kérdésnek, leszögezte: „Világlatásom a szerzőétől eltérő. Azt a következtetését például, mely Zsoltot a szélsőjobboldalivá torzult egykori írónak szinte ikertestvéreként mutatja be, tiszta lelkiismerettel nem hagyhatom szó nélkül. Nem úgy van.” (Én persze még véletlenül sem szuggeráltam testvéri viszonyt a két író között; épp ellenkezőleg: arra próbáltam felhívni a figyelmet a Csurka-temetés kapcsán, hogy a két életpálya minden tekintetben eltérő kifutása fényében alig hinnénk, hogy egykor közös volt a cél, közös az ellenség, és baráti-kollegiális a pályatársi viszony.) Mégse húzzuk ki – mondtam Jóskának. Mégpedig azért ne, mert ez a harag, ez az eleven ellenérzés maga is dokumentum: a magyar irodalom kettészakadásának gyászos emlékműve. S én talán éppen azt szeretem ma is e fülszövegben, ami Jóskát akkor megzavarta: azt a belső küzdelmet, amely a fiatal kolléga iránt érzett baráti szeretet és a „nyilvánvalóan fasisztoid” (Németh László-i) népi vonalnak kijáró köteles ellenérzés ütközéséből fakadt. Mert ugyanakkor – s talán erre kéne a hangsúlyt fektetnünk – Péter azt is leírta könyvem szerzőjéről: „Nem fogadja el irodalmunk – s vele hazánk – kettévágását”. Ami így is van.

Egyébként, eltekintve a két íróat egyidejűleg sújtó 1983-as publikációs tilalomtól, s attól, hogy a Duray-előszó¹⁴ ügyében Csoórit ért támadások miatt Csurka ki akart lépni az Írószövetségből,¹⁵ e minden vonatkozásban különböző karaktereket említeni sem lehet egy lapon. Hiszen Csurka – ékes példáit nyújtják ennek az elmúlt évek egyik legnagyobb könyvsikerének számító Réz Pál-memoár Csurka-vonatkozásai¹⁶ – a rendszerváltozásként csúfolt káosz

¹² Különösen szégyenletes Zimándi Pius azon igyekezete, mellyel lépten nyomon kicsinyíteni igyekszik a zsidóüldözés tragédiáját. – ZIMÁNDI Pius István, *Egy év története naplójegyzetekben (1944. március 19 – 1945. március 17.)*, kiad., bev. ESCHBACH-SZABÓ Viktória, utószó UNGVÁRY Krisztián, Bp., Magvető Kiadó, 2015 (Tények és Tanúk).

¹³ ORBÁN Ottó, *Napfogyatkozás: Rapszódia a közös jövőről*, Kortárs, 1991/1., 94.

¹⁴ CSOÓRI Sándor, *Kapaszzkodás a megmaradásért: Duray Miklós könyvének előszava* = Uo., 21–31.

¹⁵ VÖRÖS László, *Szigorúan ellenőrzött mondatok: A főszerkesztői értekezletek történetéből 1975–1986*, Szeged, Tiszatáj Könyvek, 2004, 159, 267.

¹⁶ RÉZ Pál, *Bokáig pezsgőben: Hangos memoár*, Bp., Magvető Kiadó, 2015 (Tények és Tanúk).

idején kétségkívül kifordult magából, míg Csoóri megmaradt annak, ami mindig is volt: magyar költőnek. A bélyeg mégis rajta maradt holtáig, s tán eztán is rajta marad – a humanista, a demokrata Csoórin az antiszemitizmus bélyege. (Hadd tegyem hozzá: nem kisebb elkeseredést okozott néhány nappal később a Magyar Hírlapban Czakó Gábor különös nekrológja Esterházyról, melyben ugyan egyszer sem írta le pályatársa nevét, e finomkodó gesztusban mégis több volt a kegyetlenség, mint a kegyelet. „Az Eszdéesz holdudvarához csatlakozott, mert ott volt a pénz, a paripa meg a fegyver, vele együtt a rádió, a tévé, a sajtó” – írja a Duna Televízió, a Hír TV és a Magyar Hírlap celebritását élvező író egykori „barátjáról”.¹⁷ Inadekvát hang ez, de főként méltatlan e történelmi pillanathoz. Czakó karcolata pont olyan kíméletlen és elhibázott, mint annak idején Papp Endre *Egy ürge lelkiismerete* című, a Csoóri-életművet az Esterházy-oeuvre ellenében kijátszó írása volt a Hitel egyik 2012-es számában.¹⁸)

*

Különben én – történetesen – Csoórit is, Esterházyt is olvasom, szeretem, s hálás vagyok a sorsnak, amiért mindkettőjükkel megadatott a személyes találkozás, a baráti ismeretség öröme. Sándor bátyám verseiről-esszéiről írtam is egyszer-kétszer, Péter a Csalog-könyv első olvasója és lelkes kritikusa volt. Igaz: én Király Istvánban sem látok patás ördögöt – jóllehet nem engem bírált, leckéztetett lázas ifjú kritikusként,¹⁹ nem engem bélyegzett renegátnak a népi írói határozat vitájában,²⁰ és nem engem zavart el tűzoltónak '56 után.²¹ Csoórral pedig kifejezetten méltányos volt. Viszonyuk, túl a kollegialitáson, a hetvenes évek elejétől-közepétől már barátinak mondható. A költő – bő négy évtizeden keresztül – küldözgette verses- és esszéköteteit Királynak,²² aki – cserébe – figyelmes levelek sorában méltatta az újabb és újabb műveket. Levelezésüknek az a része, mely fönntmaradt az irodalomtörténész hagyatékában, egy atyai barátság képét tárja elénk. „Mindig jólesik a figyelem azok részéről,

¹⁷ CZAKÓ Gábor, *Egy baráti simogatás*, Magyar Hírlap, 2016. szeptember 5., 7.

¹⁸ PAPP Endre, *Egy ürge lelkiismerete*, Hitel, 2012/1., 76–85. Kötetben: P. E., *Azonos önmagával*, Bp., Nemzeti Kulturális Alapítvány – Hitel Könyvműhely, 2013, 144–161.

¹⁹ Helyszükében csupán egyetlen, azóta is emlegetett példa: KIRÁLY István, *Három regény – három kór-tűnet*, Csillag, 1948/5.

²⁰ A népi írói állásfoglalásról az MTA Irodalomtörténeti Intézetében rendezett, 1958. júliusi vitában Király „renegátoknak bélyegezte” a tervezet ellen érvelő kollégákat – köztük Czine Mihályt, Bodnár Györgyöt, Fekete Sándort, Oltványi Ambrust és Németh G. Bélát is. – *A népi írók között levő helyzet a párt állásfoglalása után: Jelentés*, Budapest, 1958. december 11., Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, O-11803/2.

²¹ Az '56 utáni időkről szólva mesélte el Király István a következő történetet: „egyszer éjszakába nyúlóan vitáztunk Karinthyéknál; ott volt Nemes Nagy, Karinthy Cini, Lengyel Balázs és én. A vita hevében Ágnes megkérdi, de hát mondja meg, mit csináljak én most, menjek el tűzoltónak? Erre rávág-tam, igen, menjen el tűzoltónak.” – *Rejtőzködő legendárium: Fejezetek egy kultúrpolitikus sorstörténetéből*, szerk. CSÁKI Judit, KOVÁCS Dezső, Bp., Szépirodalmi Kiadó – Szentanú Kiadó, 1990, 62.

²² A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményébe került Király-könyvtár katalógusa szerint az alábbi műveket: *Forradás* (Kósa Ferencsel), 1972.; *A félig bevallott élet*, 1982.; *A költő és a majompofa*, 1966.; *A látogató emlékei*, 1977.; *A tizedik este*, 1980.; *Breviárium*, 1988.; *Elmaradt lázálom*, 1982.; *Faltól falig*, 1969.; *Felröppen a madár*, 1954.; *Iszapeseő*, 1981.; *Jóslás a te idődről*, 1979.; *Készülődés a számadásra*, 1987.; *Kezemen zöld ág*, 1985.; *Kubai napló*, 1965.; *Második születésem*, 1967.; *Menekülés a magányból*, 1962.; *Nomád napló*, 1978.; *Párbeszéd, sötétben*, 1973.; *Tudósítás a toronyból*, 1963.; *Utazás, féllálomban*, 1974.; *Várakozás a tavaszban*, 1983.

akiket az ember becsül és szeret – írja Király a *Párbeszéd, sötétben kézhezvételét követően*, 1973 júliusában. – S Te azok közé tartozol.”²³

Nemrég megjelent könyvében Pálffy G. István külön bekezdést szentelt annak méltatására, milyen páratlan érzékenységgel elemezte az idősebb pályatárs az új nemzeti költő művészetét, s ugyanakkor milyen pontosan érzékelt a közösségi ügyekben fáradó esszéistát fenyegető ideológiai veszélyeket. *Így lássa Csoóri Sándort – aki látni akarja* című kötetében Pálffy hosszan idézi Király 1979. augusztus 24-i levelét, majd hozzáteszi: „Csoóri Sándornak a »sajátjaival« történő későbbi különbözősei többek között épp a népiségnek abban a felfogásában mutatkoznak, amelyre itt Király István sok mindent és sok mindenkit megelőzően hivatkozik”. „Király [...] épp arra figyelmeztetett, hogy Csoóri népisége nem a szokványnépiség. Ő mindig a »lentiekkal« tart. [...] Az a népiség, az a nemzetfelfogás, amelyet ő vall és folytat, magában hordja azt a magatartást, amit '56 Németh Lászlója, Veres Pétere, Illyése, Tamási Áronja – különböző árnyalatokban, de egylényegűen – képviselt.”²⁴ Tegyük hozzá: a Király-életmű (az exegéta, a naplóró és a kiterjedt levelezést bonyolító tanár személye) felől tekintve nem csoda, hogy a Ragályban született, majd a „fent” és „lent” dichotómiáját művészi szintre emelő Adyról négykötetes monográfiát jegyző irodalomtörténész éppen a saját értelmezői stratégiáját is átható-meghatározó „alvéglémény”-t ragadta meg a költő-esszéista lelki-szellemi alkatában.

A „pesti professzor” egy másik, 1983. júniusi levelének fölvetései már a Csoóri-Királyviszony központi kérdése, az ellenzékiesség körül forognak. Ez volt ugyanis az a kázus, melyben a főszerkesztői értekezletet hivatalból látogató Király rendre kiállt a költőért. Mielőtt azonban a szövegre térnék, szükségesnek látszik egy rövid kitérő. A történeti források tükrében ma már nem vitás, hogy a nyolcvanas évek elejére Csoóri neve szinte teljesen összefonódott az ellenzékiességgel – Szeredi Pál kifejezését kölcsönvéve: a „nemzetépítő demokratikus ellenállás” vezéralakjává vált. Mindez persze korántsem olyan egyértelmű és problémátlan, mint amilyennek elsőre ránézésre tűnik. Hiszen nemcsak az Élet és Irodalom kritikusa, Hajdú János,²⁵ de maga Csoóri is többször, több helyütt reflektált az alkatában megbúvó költő és közéleti ember viszonyának (ha nem is összeférhetlenségére, de legalábbis) problematikus voltára. Úgy tűnik, az ellenzéki címkét sokkal inkább az ellenségkép kidolgozásán fáradozó hatalom ragasztotta a költőre. Az 1981. novemberi 2-i kommunista aktíván Jovánovics Miklós a „Csoóri-kérdést” egyenesen a „lehet-e ellenzék a szocializmusban?” kérdésével kötötte össze. Ugyanezen alkalommal Óvári Miklós leszögezte: „Aktívátéma lehetne az ellenzékiesség értelmezése is”, majd a probléma lényegére térve kifejtette: „Csoórral nincs olyan szövetség, mint volt Illyéssel, Veres Péterrel, Németh Lászlóval; példa erre Csoórinak az a törekvése, hogy az értelmiség mondja fel a kompromisszumot a hatalommal, vagy a *nemzeti* és a *szocialista* szembefordítása.”²⁶

Király következetesen vitázott e leegyszerűsítő ítéletekkel. „Nem tartja ellenzékinek [Csoórit], [hiszen] a rendszer alapjait nem kérdőjelezi meg” – jegyezte föl az aktíván elhang-

²³ Király István levele Csoóri Sándornak, Budapest, 1973. július 17., MTA KIK Kt. Ms 2187/540.

²⁴ PÁLFFY G. István, *Így lássa Csoóri Sándort – aki látni akarja*, Bp., Noran Libro Kiadó, 2016, 91, 258–259.

²⁵ „Költészete és közéleti szerepvállalása két, egymással közös nevezőre nem hozható szférába távolodott” – írja Csoóriról Hajdú János. – HAJDÚ János, *Utószó egy előszóhoz*, Élet és Irodalom, 1983/37. (szeptember 16.), 3.

²⁶ VÖRÖS, I. m., 246–247. (Kiemelések tőlem – S. M.)

zott szavait Vörös László.²⁷ S ha megnézzük a költő saját nyilatkozatait, meg kell állapítanunk: azok bizony a Szovjet Irodalom főszerkesztőjének kijelentését támasztják alá. Az Írószövetség 1986. novemberi közgyűlésének jegyzőkönyve szerint Csoóri még ekkor is azt vallotta: „ha kibontakozhatott volna Magyarországon a reform – akkor bizonyos, hogy én most a reformisták között vagyok, és nem sodródom bele semmilyen ellenzékbe, illetőleg »mintha-ellenzékbe«.”²⁸ Mindezek figyelembevételével olvassuk most Királynak az *Elmaradt lázálom* című kötet felett meditatív levelét:

Mint barátod, tartozom azzal az őszinteséggel, hogy megírom: a *Senkid, barátod* című versed közléséről lebeszéltelek volna. Nem azért, mintha a vers nem lenne szép. A vers szép. S meggyőződésem: a vers, mint esztétikum, igaz. Egyszer majd eltűnnek a konkrét politikai behallások, s mindenki azt az értékigényt fogja látni, amelyet a vers hord, és az a szocializmus értékigénye. De jelenleg (főleg, mivel előzőleg külföldön közzétek), mindenféle aktuálpolitikai feszültségeknek, s a legkülönbözőbb, esetleg külpolitikai belemagyarázásoknak kerül [...] gyújtópontjába. Talán ezért kellett volna gondolkodni a kötetbe való felvételén. Nagyon nehéz helyzetben, nehéz körülmények között megyünk előre. (A többség számomra itt „magunkat” értem: Téged és minket, azokat, akik egy „magyar Provence-t”,²⁹ egy példának szép szocialista Magyarországot akarnak.) Ilyen körülmények között jobban kellene ténnyel vigyázni arra, hogy napi politikai ellentétek ne állítsák szembe egymással azokat, akik történelmileg egy úton, egy cél felé mennek.³⁰

Király e baráti jovialitása azután a későbbiekben is rendre megnyilvánult. 1983-ban például, a Duray-előszó nyomán támadt vihar idején őt is fölkérték: írja meg az MSZMP KB által tervezett hivatalos kontroverziát. Az irodalomtörténész azonban – Pethő Tiborhoz hasonlóan – visszautasította a fölkérést, s csupán a *Várakozás a tavaszban* című kötet kapcsán kelt köszönőlevelében fogalmazott meg néhány óvó-védelmesítő (a *Nappali hold* körül utóbb ki-pattant botrány felől nézve keserűn aktuális) jó-tanácsot: „Egy jelentős, a magyar irodalomtörténetben rangot kivívott ember költészete ez. Éppen ezért kérlek, Sanyi, nagyon vigyázz Magadra! Te már azok közé az emberek közé tartozol (ez számomra régóta bizonyosság volt, de most, köteted után kiváltképp érzem), akik nemcsak magukért felelnek, de egy nemzetért is, kiknek mindig tudnia kell: egy nemzet is téved az ő tévedéseikkel. Nagyon kérlek, Sanyi, érezd ezt a felelősséget.”³¹

A bizalom ráadásul kölcsönös volt: Csoóri éppoly nyíltan és dacosan vállalta a hatalom soraiban ülő barátját, mint az őt. 1986-os írószövetségi kirohanásában (a Tiszatáj főszerkesztőjét, Ilia Mihályt védelmezve) is elsősorban Királyra hivatkozott, Királyba kapaszkodott.³² De túl a bizalmon, a baráti viszonyon, nem kétséges: annak a fiatal népi szárnynak, amellyel –

²⁷ *Uo.*, 246.

²⁸ *A Magyar Írók Szövetsége közgyűlése 1986. november 29–30. Jegyzőkönyv, Évszak*, 1988/1–2., 103.

²⁹ A gondolat részletes kifejtését lásd: KIRÁLY István, *Magyar Provence? Levél az ideológiáról és a történetírásról*, Napjaink, 1989/4., 4–7.

³⁰ Király István levele Csoóri Sándornak, Budapest, 1982. december 20., MTA KIK Kt. Ms 2187/545.

³¹ Király István levele Csoóri Sándornak, Budapest, 1983. június 8., MTA KIK Kt. Ms 2187/546.

³² „Itt ül Boldizsár Iván, itt ül Király István s itt ülnek mások is, akik tudják, hogy engem sokan megtámadtak: miért írtam alá egy olyan finom – már-már főhajtással felérő – levelet, amely elment az illetékes szerveknek.” – VÖRÖS, *I. m.*, 145. A Tiszatáj-ügy kapcsán a párbeszéd fölvetésére tanácskozási-tünetet jelöltek ki – ennek tagja volt Boldizsár Iván, Mezei András és Szederkényi Ervin mellett Csoóri Sándor és Király István is. Bővebben lásd: SZEREDI Pál, *Nemzeti demokratikus ellenállás a Kádárkorban 1956–1987*, Pilisszentkereszt, Barangoló Kiadó, 2015, 378.)

mint Óvári hangsúlyozta – már nem köttetett a hatalomnak olyan magánpaktuma, amilyen annak idején (többek közt éppen Király jóvoltából³³) Illyéssel és Németh Lászlóval köttetett, égető szüksége volt egy „belső” szimpatizánsra, aki legalább vezetőinek, hangadóinak legitimitását szavatolhatja. Király (egyébként nem csupán Csoóri, de Czine vonatkozásában is³⁴) tökéletesen alkalmasnak látszott erre a szerepre, noha – s erről szeretünk megfedkezni – éppen olyan alkati feszültséget indukált benne a közvetítő kettős funkciója, mint Csoóriban. Elkötelezettsége, megőrzött ambíciója mégis űzte, vitte. Vitte akkor is, amikor a Németh László Társaság elnöki posztján – melyet ugyancsak kettős szituáltsága okán vállalt el '87-ben – mind a népiek, mind a hatalom irányából növekvő bizalmatlanságot kellett tapasztalnia.³⁵

Pálffy G. István jegyezte föl a kevesek által ismert tény, mely szerint „Király István professzor rendszeresen szervezett találkozót Aczél részvételével, s ezeket népi szimpátiái alapján arra hasznosította, hogy a politikus a népi oldal Illyéséknél fiatalabb prominenseivel is vitakozhasson.”³⁶ S Király erőfeszítései nem is voltak hiábavalók, ha figyelembe vesszük Aczél 1983. szeptember 22-i kijelentését, mely szerint „Csoóri sarmőr, kedves ember, így nincs vitánk vele, s mint költővel sincs.”³⁷ Vajon, ha nincs az atyai barát bábáskodása, nem került volna Csoóri első pillanattól az Aczél által üldözött Czinével egy kalap alá? A kérdés jogos – találgatásokba bocsátkozni azonban felelőtlenség volna. Tény viszont, hogy a hatalom felé játszott közvetítői szerep mellett Király irodalmárként is vállalta Csoóri irodalom- és nemzetfelfogását. 1988 augusztusában, a Tiszatáj hasábjain megjelent, *Németh László gondolatvilága* című tanulmányában az egyik legzűrösebb honi értelmiséginek számító költő sorait-gondolatait idézte.³⁸ Nem véletlenül, hiszen ekkor – amint az 1985. június 4-i leveléből kiderül – a *Kezemben zöld ág* szerzőjét már „az egyik legigazabb nemzeti költőnek” tartotta.³⁹

³³ Lásd erről: *Király István feljegyzése az Illyés Gyulával és Németh Lászlóval folytatott megbeszéléseiről: Feljegyzés*, Budapest, 1959. június 5. = *Zárt, bizalmas számozott: Tájékoztatópolitika és cenzúra 1956–1963*, szerk. CSEH Gergő Bendegúz, KALMÁR Melinda, PÓR Edit, Bp., Osiris Kiadó, 1999, I, 139–141.

³⁴ Az Aczél által támadott Czine legfőbb védelmezője, előmenetelének, nagydoktori fokozatszerzésének motorja szintén Király István volt. Minderről azonban majd a jelenleg megjelenés előtt álló napló ad részletes fölvilágosítást.

³⁵ „Király a többletkéségének egyikét kétségkívül Németh László védelmére, »mentésére« szentelte (egész életében ezt óhajtotta tenni). Ezt le kell szögeznünk, a javára kell írunk” –hangsúlyozta Monostori Imre a Németh László Társaság első húsz évét összegző tanulmányában: *MONOSTORI Imre, Érezni lehetett az együvé tartozást: Gondolatok a Németh László Társaság első húsz évéről*, Tiszatáj, 2009/4., 69. Naplójának 1989. február 21-i bejegyzésében Király ekképp indokolta az elnöki posztról történő lemondását: »túlzottan »átpolitizált« a nevem, nem alkalmas arra, hogy összefogja a Németh László szerető embereket. Korábban szükség volt reám, kellett a nevem mint áruvédjegy. Kellott ahhoz, hogy a Társaság egyáltalán megszülethessék. Ma már erre nincs szükség. Funkcióvesztetté váltam. Használni többé nem tudok. Feltett szándékom, hogy visszalépek.» – KIRÁLY, *Napló 1956–1989... i. m.*

³⁶ PÁLFY, *I. m.*, 171.

³⁷ VÖRÖS, *I. m.*, 267.

³⁸ KIRÁLY István, *Németh László gondolatvilága*, Tiszatáj, 1988/8., 75.

³⁹ „Jól választottad meg a címet – *Kezemben zöld ág* –: valóban a reménytelenben is reményt tud adni, villantani ez a kötet, így illeszkedik be a nagy hagyománysorba: a magyar költészetbe, amelynek kezében ott volt mindig az a bizonyos »zöld ág«, talán ezért tudott átélni mindent ez a nemzet, s ezért érezlek Téged az egyik legigazabb nemzeti költőnek.” – Király István levele Csoóri Sándornak, Budapest, 1985. június 4., MTA KIK Kt. Ms 2187/547.

*

Mindezek fényében szomorú tény, hogy e különös barátság 1989-ben, Király halálával végül is megszakadt. Másfelől: talán jó is, hogy így történt; hogy a költő patrónusának nem kellett megélnie, mi valósult meg a rendszerváltozás Magyarországon a kettejük által – bizonyára más-más hangsúlyokkal, de egyforma lelkesedéssel – elképzelt-megálmodott „magyar Provence” helyett. Kíméletlen pontossággal értékelte a helyzetet egy nemrég megjelent cikkében György Péter, amikor rámutatott: „a neoliberais globális kapitalizmus restauratív ellenforradalma [...], amelyet mindközönségesen »rendszerváltás«-nak hívunk, felismerhetően különböző volt az autonóm nemzeti kultúrák tételével szemben”.⁴⁰

Csak hogy nem állhatunk meg itt. A rendszerváltozás óta ugyanis több mint egy negyedszázad telt el – s az a néhány alapvető kérdés, amely a Csoóri–Király-tengely vázlatos áttekintése során fölmerült, mintha ma is kínosan aktuális volna. Csoóri Sándor, Esterházy Péter, Juhász Ferenc, Kertész Imre és Réz Pál halála, a világméretű migráció jelensége, valamint az egyesek által diktatórikusnak tekintett, magát ugyanakkor nemzeti kormányként definiáló politikai vezetés viszonyulása a világpolitika eseményeihez nem csupán kulturális életünk térképét rajzolta át, de új fénytörésbe helyezte a népi–urbánus ellentét mellett a nemzeti és egyéni felelősség kérdését is. E traumatikus jelenségek valamennyiünket számvetésre készítetnek, s a közelmúlt történelmének átpörgetett lapjairól mindannyiszor roppant kolosszusként mered ránk a Nagy Magyar Összeférhetetlenség Emlékműve. A *Nappali hold* ügyében Csoórit följelentő Csalog, akit aztán Pető Iván a cigányprogram miatt elsőként üldöz ki az (egykor általa kezdeményezett) SZDSZ-ből; az Antall–Csoóri-kötélhúzástól hangos MDF⁴¹ helyett az SZDSZ-hez csatlakozó, mert valódi – locke-i, montesquieu-i, Stuart Mill-i – szabadelvűségről álmodó Bertha Zoli, akit még barátja, Görömbei András is félreért,⁴² s akit frakció-társa, Eörsi István köszönésre sem méltat a parlament üléstermében; a Nagy Imre újratemetése felett hóbörgő, ’56-ot utolsó leheletéig ellenforradalomként aposztrofáló Király István – aki évtizedeken át hordozza lelkében a magyarság és a világszocializmus iránti elkötelezettség kettős béklyóját...⁴³ A rendszerváltozás boszorkányszombati kavargása ez – melyet a *Kezembben zöld ág* költője már egy 1985-ös költeményében megidézi:

⁴⁰ GYÖRGY Péter, *A tágasság iskolája – egy cikk ára (Csoóri Sándor 1930–2016)*, Élet és Irodalom, 2016/51–52. (december 21.), 14.

⁴¹ Lásd erről: KISS Gy. Csaba, *Csoóri Sándor és Antall József: Első közelítés*, Hítel, 2016/11., 157–161.

⁴² Görömbei András írja Márkus Bélának és Cs. Nagy Ibolyának 1990. április 4-én a következőket: „Bertha Zoli képviselőjelölti majdnem-győzelemre állása teljesen elképeszt. Azt hiszem, óriási demagógia folyik ott. El is keserít, hogy Debrecenben az MDF nem tudott evidens jelölteket állítani, vagy nem tudta jelöltjeit megfelelően népszerűsíteni, hiszen mégis képtelenség, hogy Zoli az MDF elnökénél is jobb szavazatarányt kapott. Sokat tűnődöm rajta, hiszen ő még Picurnál [értsd: Pálffy G. István-nál] is százszor élesebb megfogalmazója volt bizonyos ellenérzéseinek, őrá rá lehetett volna fogni, hogy antiszemita és hogy kommunistaellenes. S most exkommunista és nagyon határozottan nemzetellenes törekvések képviselőjelöltje (a nemzetellenességet az SZDSZ viselt dolgaira értem természetesen).” – MÁRKUS Béla, *Feladó: Görömbei András: Levelek Helsinkiből*, Hítel, 2014/6., 125–126.

⁴³ A Király-napló vonatkozó része (a szöveg sajtó alá rendezését és jegyzetelését végző munkacsoport tudta és ellenőrzése nélkül, ebből következően számos értelemzavaró sajtóhibával) megjelent a Vasárnapi Hírek hasábjain: „Ebben benne van az ember” [Király István naplója, 1989. június 11–25.], Vasárnapi Hírek, 2017. január 7., 18–19.

Földrésznyi disznóólakat, romokat s földrésznyi
 kaszárnyákat avatnak a nevünkben folyton.
 Felcattan az ünnepi zene mindig, de a tamburmajorok
 már derékig vérben állva csontváz-trombitásoknak
 vezényelnek. Hát mért ne pukkadozhatnánk mi is, mi
 felnőtt senkik a bordák mögött suppogó tüdőkön?
 Mért ne göcöghetnénk kéjesen, mint a
 Századvég Vidám Kocája, aki rohamsisakban ül
 egy cirkuszi selyemágyon s tapsok és lámpák fényporában
 kifent henteskésekkel csiklandoztatja magát.⁴⁴

A nyolcvanas évek pokoli fiesztahangulata, a rendszerváltozás eseményeinek bizarr sorozata a kortárs szemléelő számára persze már csak a történeti tény érdekességével szolgál. Amit viszont, ha öntudatlanul is, de saját bőrén kell érezzen, az a huszadik század második felének ambivalens lelki-szellemi öröksége. A „Csoóri-Király-vonal” a példa rá, hogy a Kádár-hű s a Kádár-ellenzéki népiek egykor ugyan mind szocializmusvágyók voltak, ma mindkét tábor (veteránjaival, elvtársaival és utódjaival együtt) mélyen rendszerváltás-szkeptikus és kapitalizmusellenes – amellet heves ellenérzéseket táplál a ’89-es eszményeket és reményeket idéző nyugati demokráciafelfogással szemben is. Mely utóbbinak – hadd tegyem sietve hozzá – egyik legnagyobb érdeme és ajándéka éppen a nyitottság, a közbeszéd terének demokratizálása volt.

De ha ezen a ponton egy pillanatra föltekintünk a magyar történelem nagykönyvből, egyvalami azért kétségkívül reményekre jogosít – és ez a valami nem más, mint a múlt megértésének, tisztázásának várva várt szabadsága. Az a tény, hogy 2017 januárjában egy 29 éves irodalomtörténész nyugodtan dolgozhat a Nobel-díjas magyar író, Kertész Imre hagyatékának rendezésén, szerkesztheti a Kossuth-díjas kommunista irodalomtörténész, Király István naplóját, kötetbe rendezheti a Tolerancia- és Pulitzer-díjas ellenzéki polihisztor, Csalog Zsolt publikálatlan műveit, s közben esszét közölhet a Nemzet Művésze-díjas Csoóri Sándor személyét övező politikai-kulturális erővonalakról a nyolcvanas évek viharait túlélő Tiszatáj hasábjain. Ha úgy nézzük – márpedig én úgy nézem –, ez azért nem kevés.

Nyitott sebemmel ott fekszem most én is azon a mezőn.
 Felhők jönnek rám és vágózó, idegen lovasok.
 Hányadik testemet tapossák újra bele
 hazai földbe? Sár, ganyé, keserű fű a számban.
 S édes hazám földjétől öklendezem.

De érzem s tudom: rám talál majd a szél,
 hajammal elszalad s holtak kezét
 érintve visszatér újra.
 S ez az érintés élni kényszerít engem minden időkbem,
 mint titkos megbízatás a gyöngéd vértanúkat.⁴⁵

⁴⁴ CSOÓRI Sándor, *Tapsok és lámpák fényporában* = Cs. S., *Kezembem zöld ág*, Bp., Magvető Kiadó, 1985, 74.

⁴⁵ CSOÓRI Sándor, *Mint titkos megbízatás* = Uo., 54.

FÜZI PÉTER

A sakkírás mechanikája

Tandori Dezső második, 1973-ban megjelent *Egy talált tárgy megtisztítása* című kötete harmadik, *Az amatőrség elvesztése* című ciklusának a középpontjában a nyelv, valamint a költészet lehetőségeinek megkérdőjelezése áll.¹ „Tandori verseivel a non-art [...] első kötete jelent meg Magyarországon”,² olvashatjuk már a kötetrel foglalkozó legelső recenziók egyikében. A kötet által kiváltott visszhang egyik jellemző vonása annak kiemelése, hogy a technika a kötet egyik központi kérdésévé vált, legyen az a „költői technika”, mely „a versek anyagává lett”,³ vagy pedig magának a szövegnek a technikai környezet által diktált megalkotása, mely így már nem csak a hagyományos költészet, hanem a technicizálódott nyelvezmény kontextusába is kerül.⁴

Ezek a kijelentések hangsúlyozottan igazak az úgynevezett sakktrilógia⁵ esetében. *A betlehemi istállóból egy kis jószág kinéz, a Táj két figurával*, valamint *A gyalog lépésének jelölhetlensége osztatlan mezőn* valóban rendhagyó versek, amennyiben egyáltalán versekről beszélhetünk itt, hiszen, ahogy azt az értelmezéstörténetüket összefoglaló Bedecs László megjegyzi, a körülöttük kialakuló polémia néhány résztvevője kérdésessé teszi a vers voltukat.⁶

Bár a versek körül bonyolódó diskurzus számos értelmezési kísérlete „jelversként” aposztrofálja a műveket, azokat mégis egy narratív séma mentén, a sakkjátzmák célulvűségét hasznosítva próbálja dekódolni, a bennük található „rejtett” üzenetet feltárni – az üzenet valahol az értelmezés két véglete, Tarján Tamás Krisztus-metaforája⁷ és Fogarassy Miklós szerelmes története⁸ között helyezkedik el. Ezzel azonban, ha némileg sarkítva is, de nem a versek szövegét, hanem a versek által ábrázolt „játzmát”, lépéssorozatokat helyezik előtérbe. Bár nem beszélhetünk olyan szintű értelmetlenségről, mint mondjuk az említett versek kapcsán is gyakran emlegetett *A hal éji éneke* kapcsán, mely a hagyományos értelmezési séma kizárásával az értelmezőt a verset létrehozó módszer vizsgálatára kényszeríti, hisz itt a betűk és a számok strukturált, szabályok által előírt rendszerbe szerveződnek. Ez a rendszer azonban nem a nyelvi megértést hivatott elősegíteni, ám az, hogy a versek a sakk kódrend-

¹ IZSÁK Gábor, *A játszma vége (?)= Novum*, szerk.: HOVÁNYI Márton, Bp., Eötvös József Collegium, 2009, 213.

² ACZÉL Géza, *Talált tárgy – elveszett poézis*, Alföld 1974/5, 72.

³ RADNÓTI SÁNDOR, *Talált tárgyak költészete (Tandori Dezső: Egy talált tárgy megtisztítása)*, Új Írás 1974/4, 123.

⁴ Ez a törekvés a későbbi *Koppar köldüs* (1991) kötetben tovább erősödik.

⁵ Ez a kifejezés Tarján Tamás 1993-as tanulmányából származik. Tarján Tamás, *Matt három lépésben* = UÓ, *Egy tiszta tárgy találgatása*, Bp., Orpeusz, 1994, 9.

⁶ BEDECS László, *Sötétben is világos* = UÓ, *Beszélni nehéz*, Bp., Kijárat kiadó, 2006, 82.

⁷ TARJÁN, *i.m.*, 27.

⁸ FOGARASSY Miklós, *Tandori-kalauz*, Bp., Balassi, 1996, 41.

szerén belül értelmesek, nem feltételezi szükségszerűen, hogy nyelvileg, vagy akár egy célelvű narratívában értelmezhetők.

Az úgynevezett algebrai lejegyzésnek⁹, a sakktrilógiában megjelenő rendszernek a szabályai, szintakszisa egyszerű, az elterjedtebb egyszerű írásmódot felhasználva minden lépés leírása három egységből áll: a figura nagybetűs jelöléséből, kivéve a gyalog esetében, ahol azt csupán egy zéró morféma jelöli, kisbetűvel szerepel, hogy a figura melyik oszlopba érkezik, a sort pedig számmal adjuk meg. A világos és sötét játékos lépései egymás mellett helyezkednek el, egy sorban tehát mindkét játékos egy-egy lépését megtaláljuk. A lejegyzés legfontosabb szabálya azonban az, hogy a leírt lépéseknek minden esetben követniük kell a sakk szabályait, hisz ellenkező esetben értelmetlenné és érvénytelenné válna a leírás. A logikailag fejlethető érvényesség, az, hogy egy állítás igaz vagy hamis, abból következik, hogy végrehajtható-e az adott kijelentés az adott környezetben. Nem egy hagyományos nyelvfelfogás szerint szerveződő nyelvi rendszerrel, hanem egy programnyelvvvel van tehát dolgunk, melyet elsősorban performativitása jellemez, amennyiben ez sérül, minden kijelentése értelmét veszti. A programnyelvek esetében minden sor egy (jelen esetben két) utasítás, és amennyiben valamely állítás végrehajthatósága sérül, úgy a többi hitelessége is csorbát szenved.

Ám ehhez egyúttal azt is tisztáznunk kell, hogy az adott esetben mit értünk program alatt. Ennek a legáltalánosabb definíciója a következőképp hangzik: az utasításoknak olyan gyűjteménye, melyek egy meghatározott feladatot végeznek el végrehajtásuk során. A program elsősorban működése közben mutatható ki, „ha egy számítógépen egy program »fut«, az abban jelentkezik, hogy a számítógép memóriájának tartalma folyamatosan változik. Itt most a »memóriát« általánosan értelmezzük, beleértünk a szűken vett memóriától, a regisztereken keresztül, a képernyőig mindent, ami információt hordoz.”¹⁰ Azt, hogy az algebrai lejegyzést programnyelvként fogjuk fel és ekként viszonyuljunk hozzá, ennek számos jellegzetessége megerősíti. Egyrészt a kétdimenziós sakkasztalát egydimenziós írássá redukálja,¹¹ másrészt a két résztvevőt is egyetlen regisztráló mechanizmus helyettesíti. A mechanizmust egy előre rögzített szabályrendszer vezérli, ez meghatározza a kinyerhető eredményeket és a tevékenyen jelenlévő embert csak abban az esetben tudjuk tetten érni, ha a leírt állapotok eltérnek a szabályrendszer által lehetővé tett állapotoktól.

A sakkversek esetében tehát rendelkezésünkre áll a szűken vett memória és kikövetkeztethető a forráskód is, az, hogy melyek voltak azok a pontos szabályok, melyek révén a memória írása megtörtént – azok a sakkjáték szabályai. A képernyő, a tényleges megjelenési forma aktuális állapotai nem ismertek, hiszen mi csak a változásokat ismerjük, ezekből következtetni tudunk a táblán lévő tényleges állapotokra, már csak azért is, mert a sakkversek

⁹ Az algebrai lejegyzés az úgynevezett leíró lejegyzéssel áll szemben, melyet ma már egyáltalán nem használnak. A bonyolultabb leíró lejegyzés példának okáért nem egy egységes perspektívát alkalmazott a táblára, hanem mindkét játékos másként jelölte a mezőket, és kiindulási pontként a királynő, illetve a király mezőit használta.

¹⁰ FÓTHI Ákos, *Bevezetés a programozásba*, Bp., ELTE Eötvös, 2005, 32. (kiemelés tőlem)

¹¹ Technikailag a tábla kétdimenziós terét, amely kiegészül a figurák által jelentett további dimenzióval, redukálja egy lineárisan feldolgozható sorra, ahol a jelentés már nem a dimenziókból fakad, hanem az elemek által elfoglalt pozícióból. A beszélt nyelv linearitása ütközik itt az írás térbeliségével, mely a Tandori-életműben már a kezdetektől jelen volt, „a papír síkján nála sem csak lineárisan rendeződnek az írásjegyek”, ezzel lehetővé téve az írásjelek párhuzamos értelmezésének lehetőségét. DOBOSS Gyula, *Nyelv és kép*, Jelenkor 1985/808.

minden kijelentése végrehajtható az előzőek ismeretében, ezek tehát érvényes és szabályos kijelentések.

Ám a sakktrilógia versei kreált jellegüket ott árulják el, hogy a versek szövege mindenképpen csak részletei egy érvényes utasítássorozatnak, tehát egy partinak. Ezt elsősorban a trilógia második darabjánál érhetjük tetten, ahol az első 4 sorból hiányzik a sötét lépésének párjaként funkcionáló világos lépés. A versek tehát a programnyelv működtetése mellett lezajló szelekciós és szerkesztési eljárás eredményeként jöttek létre. A szerkesztői eljárás itt nem elsősorban a lépések minőségi voltára koncentrált, ahogy koncentrálna akkor, amikor önmagát a programnak alárendelve működik, például a sakkrejtvények esetén, hanem egy külső, esztétikai kód nyomán próbálja érvényesíteni magát.

A sakkversek „szövegét” alkotó algebrai lejegyzésen túl azonban a versek másik jelentésalkotó eleme a versek címe. A három sakkvers közül az első kettő esetében egyértelműen eldönthető, hogy összetartoznak, a szemmel láthatólag közös nyelv összeköti őket. Ám a harmadik vers, *A gyalog lépésének jelölhetetlensége osztatlan mezőn* esetében a cím alatt egy üres lap következik, itt nincs semmilyen információ, amiből bármire következtetni lehetne. Az elemzések csupán a cím egy szavára, a gyalogra fókuszálva jelentik ki, hogy ez az előző két vershez tartozik.¹² Ennek fényében mindhárom vers esetében a törzsszöveghez képest legalább ugyanolyan arányban figyelembe kell venni magát a címet is, amennyiben ténylegesen egy korpuszról óhajtunk beszélni, melyek, értelmezéstörténetüket is figyelembe véve, gyakorlatilag egyetlen műnek számítanak, hisz nem találni olyan megszólalást valamelyikről, mely ne térne ki a másik kettőre, és a későbbi gyűjteményekbe is mindhárom egyetlen entitásként került be.

A legelső sakkversben, *A betlehemi istállóból egy kis jószág kinéz* című versben, minden szövegem hangsúlyosan tűnik fel. A vers szövege mindössze: Hc3, mely a huszár c3-as mezőre való lépését jelöli. A verscím látszólag összhangban áll a vers szövegével, hisz ez, ahogy azt Domokos Mátvás révén tudjuk, az istálló a pesti sakk szlengben a kezdő állapotban felállított bábukat jelenti.¹³ A huszár c3-ra való helyezése egy lehetséges nyitólépés, ám Izsák Gábor megjegyzi, hogy elsősorban az amatőr sakkozók kedvelik, profi partikon alig fordul elő.¹⁴

Tarján Tamás értelmezése szerint a vers a betlehemi istálló és a játszmát nyitó lépés összecsengése nem kevesebbet, mint egy világtörténelmi kezdetet jelöl, ezt az értelmezést megerősíti egy Krisztus-szimbólum, a kis jószág megjelenése, valamint a jószág és a huszár, nem hivatalos nevén ló lehetséges egymásra vonatkoztatása. Ez az értelmezés rendkívül erősen körül van bástyázva, konzisztens módon végigvihető a sakkversek mindhárom darabján, alapvetően épít a cím és a szöveg közti analógiákra.¹⁵ Az istálló a kezdőállás, a jószág a huszár figurája, a kinéz a lépés aktusa. Lehetséges azonban, igaz hasonló logikát követve, a cím és törzsszöveg közti párhuzamokat kilátásba helyezni, mégpedig a (nyelv)alapítás, az idő-

¹² Maguknak a címeknek az elemzése is nagy múltra tekint vissza a sakkversek recepciótörténetében, melyet már Tarján Tamás vitaindító tanulmánya is megalapoz. Kijelentése, miszerint „hagyományosan strukturált cím” található mindegyik vers élén, vitatható, amennyiben a címek strukturáltsága túlságosan is a sakkversek és a címek egymásból való dekódolásához vezetne. TARJÁN, *i.m.*, 23.

¹³ DOMOKOS Mátvás, *Zwischenzug*, Holmi, 1995, 730. A kitűnően sakkozó Domokos egyébként a vers értelmezéséhez számos, a sakk játékvoltának szempontjából fontos részletet tárt fel.

¹⁴ IZSÁK, *i.m.*, 215–216.

¹⁵ TARJÁN, *i.m.*, 29.

számítás létrehozását kiemelni, ez egyrészt vonatkozik egy világtörténelmi nulla pontra, a Krisztus születése által kijelölt origóra, másrészt pedig a játszma kezdetére, az összes többi lépést lehetővé tevő nyitólépésre is. A kettő ilyen viszonyban már nem egy világosan levezethető analogikus kapcsolatban áll, tehát a cím nem teszi lehetővé a törzsszöveg „dekódolását”,¹⁶ hanem kontextusba helyezi azt, az alapítás aktusára helyezve a hangsúlyt.

A nyitóvers ugyanakkor nem csak saját magát értelmezi, hanem az őt követő verseket is kontextualizálja, éppen úgy, ahogy a nyitólépés is a többi lépést.

A következő versben, a *Táj két figurával* címűben Tandori ezt a nyelvet használja, ám felhasználja az előző versben kialakított illúziót is, mégpedig azt, hogy a versszöveg történései másodlagosak az általa ábrázolt, táblán történő lépésekhez képest. Ugyanakkor mindkét ábrázolási lehetőség, az egymással egyenértékűnek tűnő, ám valójában nem megfeleltethető algebrai lejegyzés és a sakktablán történő események figyelembevétele szükséges. A vers szövege két egymás mellett elhelyezkedő oszlopban szerepel,¹⁷ ugyanakkor a vers szerkezete, az, hogy a sötét első négy lépése egymagában szerepel, jelzi a mű fikciós vagy szelektív voltát, mintegy figyelmeztetve, hogy bár a vers tökéletesen követi az algebrai lejegyzés szabályait, olyannyira, hogy minden kijelentése érvényes, mégsem tekinthető hagyományos játszmalejegyzésnek. A vers ezzel is a szövegiségre tereli a figyelmet, szemben a táblával.

Az a kijelentés, hogy a sakkversek, mivel a jelversek közé tartoznak, nélkülözik a hagyományos költői eszközöket, „nem beszélhetünk [...] rímekről, verssorokról, - legalábbis a klasszikus értelemben nem”¹⁸, egyben ezen eszközök definícióját is megadja. Amennyiben a rímet elsősorban hangzó entitásként képzeljük el, melyet az egyes, sorvégen elhelyezkedő fonémasorok összecsengése eredményez, úgy valóban nem találkozunk ilyennel, lévén hogy ezek a versek szóban nem, vagy csak rendkívül nehezen interpretálhatók. Azonban, ha a rímet a sorvégen elhelyezkedő grafémák ismétlődéseként fogjuk fel, úgy feltűnő, hogy a '6' grafémája háromszor is visszatér a sorok végén, ahogy az első két sorban is, ahol a világos és a sötét lépése is szerepel, mindkettő ugyanabba a sorba lép, a soron belül belső rímet hozva létre, ahol a cezúra szerepét a két játékos lépéseit elválasztó szóköz tölti be. Kétségtelen, hogy durva rímek ezek, ám az adott nyelven csupán ezek lehetségesek.

Hasonlóképpen a lépések fikciós voltát jelzik a huszár lépéseiben felfedezhető mintázatok, a második és ötödik, valamint a harmadik és a hetedik lépés ugyanazt az utat követi, technikailag ugyanazt a vektort írják le, tánclépéseket idézve fel.

A legfinomabb és leghangsúlyosabb, a vers műjellegét hangsúlyozó sor a „Hh7”. A lépés leírva kétszer tartalmazza a h betű két alakváltozatát, kiejtve: huszár a há hétre!, pedig már szabályosan alliterálnak a szókezdő h hangok. Ez a sor önmagában, illetve a fontossága, melyet azáltal nyer, hogy erre választal találkozunk először a világos lépésével, hangsúlyozza, hogy a sakktrilógia elsősorban nyelvi produktum, mely így a hagyományos közegétől, a sakktablától elszakadva jelenik meg, és sokkal inkább versként és nem lejegyzésként működik.

¹⁶ Uo., 30.o.

¹⁷ HITES Sándor, *Megjegyzések a Tandori-sakkversek értelmezéséhez*, Holmi, 1995, 727. Hites Sándor Tarján Tamás értelmezésével szembehelyezkedve a nyelvet a sakk leírására használt nyelv tiszta megfelelőjeként értelmezi. Tarján a két tömböt két versszakként „olvassa”, s ezzel egy kronológiai sort is feltételez a szakaszok egymásra következésében.

¹⁸ BEDECS, *i.m.* 90.

Erre a látszólagos „művészi túlkapásra” jelenik meg a világos gyalog, amely egyenletesen tör a huszárral való azonosulás felé, ennek során az eddigi jelölhetetlen, pontosabban zéró morfémával jelölt gyalogból az érzékelhetően jelölt, névvel rendelkező¹⁹ huszárrá változik. A huszár nem csak a ló alakjának az egyetemes és a magyar irodalomtörténet által is terhelt motívumát hordozza magában,²⁰ hanem „nyelvi” leképzése, a „H” is kitüntetett pozíciót foglal el. Egyrészt ennek révén képes létrehozni a hármas alliterrációt,²¹ ám a „H” betű a Tandori-életművön belül kiemelt szerepet tölt be, erre Tarján Tamás hívta fel a figyelmet tanulmányában.²² Az életmű egészét átszelik a „H” betű hangsúlyozásai és értelmezései. A sakkversekkel kapcsolatban leggyakrabban az előző kötetben címszerepet kapott Hamletet emlegetik, valamint az annak a kötetnek az élén álló Hommage-t, melynek szétírása, dekonstruálása a későbbiekben is számos helyen megjelenik, mindig kiemelt pozícióban tüntetve fel a „H” betűt, mint például az „Itt nyugszik, kinek vízre írták a nevét”, vagy a *Gauguin a Hérakleitosz-hajóstársaságnál* művek esetében. Utóbbi rögtön invitálja a versek egy újabb csoportját, a Hérakleitosz-verseket (*Hérakleitosz-émlékoszlop*,²³ *Hérakleitosz-értelmezés*, *Hérakleitosz állapothatározása*, *Hérakleitosz utóidényben*).²⁴ A „H” betű tehát nemcsak a verseken belül foglal el kitüntetett pozíciót, amennyiben a versek „főszereplőjének” neve, hanem a verseket körülölelő metanyelvi síkon is, ezt már csak azért is figyelembe kell vennünk, mert a versek címei is ebből szólnak meg. Itt egyszerre töltik be az aláírás szerepét, utalva a Tandori-életműre, valamint egyben az elvi szinten nyelvfüggetlen médium, az algebrai lejegyzés programnyelvi jellege ellen is hat, amennyiben deklarálja az egyetlenegy olyan nyelvet, a magyart, melyben létrejöhetnek a fentebb már taglalt művészi effektusok.

A következő vers ennek a nyelvnek a berekesztése. A gyalog lépésének jelölhetetlensége osztatlan mezőn üres oldala a címbéli kijelentés kifejtése. Az a paradoxon, hogy jelölni kell a jelölhetetlent, az előző vers révén áll elő, hisz ott már kimerültek az algebrai lejegyzés művésziileg is értékelhető lehetőségei, elhasználódott a grafémák ríme, a mozgások összecsengése és a figurák és a mezők nevének alliterációja. A nyelv bevezetése, lehetőségeinek feltárása után szükségszerűen következne annak továbbfejlesztése, ám az algebrai lejegyzés esetében ez annak digitális természete ellen hatna, ami egyúttal azt is jelenti, hogy ez a nyelv berekesztődik, csupán kívülről, egy másik nyelvi közezből lehet megközelíteni, paradoxonok segítségével révén.

A gyalog lépésének jelölhetetlensége osztatlan mezőn két okból is paradox kijelentés. Egyrészt a gyalog jelölése már önmagában is a jelölhetetlen, a figurát képviselő zéró morféma csak további jelekkel szemben válhatna érzékelhetővé, ám ezek a jelek abból fakadóan, hogy nincs érzékelhető mozgás a tábla által diktált koordinátarendszerben, elmaradnak. A

¹⁹ MENYHÉRT Anna, *A kortárs olvasás és az újraolvasás alakzatai a Tandori-recepcióban*, Irodalomtörténet 1997/4, 554.

²⁰ Ezt a lehető legteljeskörűbben Izsák Gábor foglalta össze. IZSÁK, *i.m.*, 198–200.

²¹ Rajta kívül egyedül a bástya és futó alliterál egy-egy sorjelölő betűvel, ám ezek híján vannak az összecsengő számnak, míg a huszár egyből kettővel is rendelkezik, a héttel és a hárommal.

²² TARJÁN, *A néma H*, Parnasszus, 1995/2, 58–64.

²³ Erre a címre két vers is hallgat a Tandori-életműben. Először *A feltételes megállóban* szerepel, később pedig a szonettmánia időszakából származó *Még így sem* kötetben találkozunk a 1976/14/o2 – *Hérakleitosz-émlékoszlop* című verssel.

²⁴ Uo., 62–63.

program nem képes működni a meglévő adatokkal, így azokat nem is képes regisztrálni. A sakktablán nem következik be tényleges állapotváltoztatás, csupán a cím implicálja, hogy a gyalog valamilyen mértékben helyet változtatott. Ám mivel a két nyelv nem feleltethető meg egymásnak, így lehetséges olyan kijelentés, amely egyik vagy másik nyelven értelmetlen, miközben az eredeti közegében tökéletesen értelmes.

A „sakktrilógia” nem csak a nyelvkritika színrevitele, amennyiben eltávolítja magát a klasszikus líra- és nyelvfelfogástól, hanem ennek a nyelvkritikának érvekké alátámasztott védelme is. Ám még ebben az anti-lírában is megtalálja azokat a hatásmechanizmusokat, melyek alkalmasak az önkifejezésre, miközben felismeri azt is, hogy ez a folyamat szükségszerűen véges. A kritika ugyanakkor önmagára vonatkoztatva szükségszerűen paródiává is válik, mivel képtelen kiszabadulni a körkörös érvelés logikai útvesztőjéből. Ennek a berekesztésnek az egyetlen lehetséges módja a jelölhetetlenség jelölése, mely így nemcsak a nyelvkritikai álláspontot, hanem magát a nyelvet is, annak használhatatlanságát realizálva, berekeszti, véglegesen.

A három vers elsősorban egy mechanikus írási gyakorlat eredménye, ami az algebrai lejegyzés programnyelv-szerű konvencióiban nyilvánul meg. Ám emellett a versek hatásmechanizmusait vizsgálva tetten érhető egy szelekciós-fikciós eljárás is, ez teszi lehetővé, hogy a hagyományos líra nyelvétől eltérő nyelvi létmód is versként tudjon hatni, amelyben tetten érhető a szerzőiség megnyilvánulása. Ám mivel mind a szelekció, mind pedig a mechanika erősen korlátolt lehetőségeiben, így ez a nyelv e kettő törvényszerűségeinek engedelmeskedve zárja le önmagát a lehető leghamarabb, és vonul vissza a jelölhetetlenbe.

RADICS VIKTÓRIA

Kísérlet versértésre

Marno seregyeni versformában jártas, az egysorostól a könyvnyi hosszú versig, a daltól a ciklusokon át az elbeszélő költeményig keresztbe-kasul szelte a poétikát, és mindegyik formában valami mást csinált, újat, saját változatot, hiszen ez a krédója, amint erről esszékötetének címe árulkodik: *Kezünk idegen formákba kezd*. Hogy mit akar, azt tehát nem tudhatja, korábbi esszékötetének címe szerint *A vers akarata* annak megmondhatója. Ez a nyitottság (nyíltság) a terepe, kedvence mégis egy zárt forma, a régi jó szonett, amit megnyit: szereti variálni, beoltani, kioltani, keresztetni; számtalan változatban szaporította, és mindegyik kicsit vagy nagyon más.

Rózsaszerkezetű szonettnek nevezném az egyik sajátos Marno-szonettformát, mikor a költő összeölti a versszakokat, néha meg is karcsúsítja őket, megváltoztatja a rímképletet és a nem-tiszta, de annál izgalmasabb rímek mellett vagy helyett a szintén sajátosnak mondható Marno-asszonáncot, a fonetikusan egymáshoz simuló vagy összedörgölődző, egymást involváló szavakat fűzi fel változékony dallamokra, amelyeknek szemantikailag is keresnivalójuk lesz egymással. Ezek a szonettek úgy bomlanak ki, mint a rózsa, az ismeretlen bensőből, az olvasó elméjében, amit a vers beoltott; általában koncentrikusan redőzöttek és körkörösén nyiladoznak, nem lineáris szerkezetűek. A gondolat és az érzékelés különböző szintjei metszik egymást bennük, úgy ahogy a rózsaszirmok is sok kört, fodrot alkotva veszik körül – a mit? Természetesen Rilkére és Celanra gondolunk itt. Hogy (a) senkit. Dehát a senki gazdag fogalom. A költői gondolat s fogalom másmilyen, mint a filozófiai vagy a fizikai, egyszerre idegenszerűbb és ismerősebb – valóban tiszta (vagy talán: maró) ellentmondás, és érzékletes is; a gondolat öle, mondhatni, mert még van benne valami az ősmelegből (vagy épp a kék ősjégből), és a filozófiai gondolathoz mérten nedves (~humoros). Akár sáros is, a költői gondolatot a poésie pure esetében sem a logikai feddhetetlenség jellemzi, ellenkezőleg, az átfedések, érthetetlen sugallatok, ráhibázások, hiányjelek, amelyeket Svetlana Boym *offok*nak nevez. Az autopoetikus versgondolat különböző regisztereket és elvontsági fokokat hajtogat össze és felcsigázza a metaforizációs folyamatokat, a szürreálistól a reálison, közönségesen át az illó transzcendentálisig tekereg, és ez a bonyolult rétegzettség úgy hajlik, görbül s metszi egymást, akár a szirmok struktúrája. Hajljunk közel az egyik ilyen szonetthez, melynek címe zenei műfajt jelöl.

Pastorale

Füvet nyír a nyáj a domboldalon
és a völgyben, az égen paplanfehér
bárányfelhők mentén tűz a napgolyó;
a nyáj olvadt faggyúfolt gyanánt terjeng
a tájban, a lány ölében a fiú

gyapjas feje a deszkastégen,
 lévén a nyár heve delelőn éppen,
 és a tó, vize legelevenében,
 magától borzong, lázcsillapító –
 a fákról azonban ne essék itt szó;
 sűrűjébe csalná be az embert,
 elég, hogy ha egynek nekivetjük
 a hátunk, szemünket meglegeltetve,
 mit, hol rejt még az eseményhorizont.

Az "eseményhorizont" domináns szó (utolsó szó) a versben, elüt tőle, lévén szakszó, mégis olybá tűnik, mintha értenék. Pedig nem, még a csillagászok sem értik teljesen. Az eseményhorizont ugyanis a fekete lyuk határa, határfelülete. Egy szigorú határ, mert ami mögötte történik, az állítólag sohasem lépheti át a (tudat)küszöböt. (Ámbár a tudomány is folyton módosítja a határokat, a sajátjait is.) A megfigyelő semmilyen körülmények közt sem láthatja, hogy az eseményhorizonton túl mi van, és az „ottani” események nincsenek hatással a megfigyelőre. Olyan lenne ez, mint a vasfüggöny? Vagy a halál? Vagy mint az ember óriásira kiterjesztett vakfoltja? A fény sem jut át rajta. Az eseményhorizont a fekete lyuk – akár valami seb vagy kráter – pereme. „Az eseményhorizonton belül rekedt testek örökre a fekete lyuk foglyai maradnak”, olvasom egy szakcikkben, mintha bibliai prófécia volna.

Sose tudhatja meg tehát a potenciális szemlélő, aki egy bizonyos pontból figyel, hogy „mit, hol rejt még az eseményhorizont”? Azt legalábbis nem, hogy mit. Csak azt, hogy rejt, érzi. Az egyéni szemlélettől, mármint. Azt, hogy hol, talán megtudhatja, ha feltérképezi a „fekete zónát” vagy zónákat, és ha el tudná képzelni a fantasztikus méreteket, léptékeket. A csillagászok is tudnak a fekete lyukak létezéséről (noha ez sem teljesen bizonyított), fölfoghatatlan léptékben lokalizálják is őket.

Az „eseményhorizont” a rejtelem modern neve. A titoknak mindig vannak szökésvonalai – a csillagászatban is –, ezeket lesi talán a lírai alany. A költészetben pedig képek milliói foglalkoznak a titokkal.

A szemlélő (a versíró), aki egy fának vetette a hátát, oda van szögezve egy helyre, a testébe, onnan néz (kukkol, mint egy szatír?), semmiképp sem tudhatja pontosan, hogy a völgyben mi zajlik, kívül rekedt a körön, az együttléten, vagy a pereméhez tapadt, mint akit kicentrifugázott a dob. (A versben a táj kerek, ilyen benyomást kelt, a gömbölyű formák, a jambusok, az idill és a sok o, ő hatására.) Fölmélné pedig, hogy mi történik a világban, a természetben, közelebről: a szerelemben, a fiú és a lány között, az épp aktuális (és egyúttal „örök”, örökkön ismétlődő) par excellence életaktusban, a termékenység tövében.

A fiú vagy a lány ölébe hajtja a fejét, vagy az ölében van benne, beléhatolt, és a feje a deszkastégre hanyatlik. (Akárha vágódeszkára, vagy más emlékezetes – világot jelentő? – deszkára. Most is az olvasó variál.) A szerelmi jelenetet bukolikusnak, érzelmesnek, akár pornográfának is el lehet képzelni, ez tényleg a versolvasó ízlésén múlik. A népi „fejbenezés”-jelenetváltozat, a rokokó, a romantikus, szentimentális meg a vulgárizáló változat is felmerülhet, modern vagy posztmodern gyűrődésben. Nem kell választani, a variációk – kinyitott vagy összecukott legeyző gyanánt – elférnek mind az olvasatban, most nem oltják ki egymást.

A versben csönd van. Gyönyörű, festői nyári tájképet látunk – a leírás minimalizmusa ellenére színes, mély táj nyílik meg előttünk, és mi más tenné ezt velünk, ha nem a költői nyelvhasználat, az eufónia, a versmérték, a szóképek és azok ütközései, simulásai. A „nyár” és a „nyáj” (meg a „lány”) szavak a kimondatlan nyálban futnak össze, akárha összefutna a szánkban, csorogna a nyálunk... A táj kívánatos. A vers megindítja a szerelmi és az erotikus képzeletet. Amit a szemlélő lát, az az olvasó képzeletének műve, s ő színezi ki. A versben csak egyetlen szín-név szerepel, a „fehér”, és mégis „plein air” koloritot látunk. Ezeket a színeket a szavak termik. A nyári káprázatos tájélmény érzéki, a víz úgy borzong, mint a bőr, „lúdbőrzik”, mondjuk – ami az erős erotikus, érzelmi és esztétikai élmény közös szimptomája. Az idillt egy hajszál választja el a megrendüléstől.

Az első rejtett varrású quartinában olyan ég-föld tükröződést látunk, ami a teljességet – az elvesztettnek hittet – varázsolja elő az égi és a földi bárányok tükröztetésével, a színharmoníával, középpontban a nappal – a „delelőn” szó a második quartinában a vers közepén látható(!), ráadásul az „ölében” szóra zeng, ami a természeti-humán viszonylat szempontjából is harmonikus. A szerelem teljességgel kecsegtet. Igaz, a nyári bukolika szépségébe egy picit belenyel, hogy a bárányokra a fűnyírógép (Tandori!) képzete tép rá, a faggyúfolt pedig ezeknek a barmoknak a majdani kivégzését is bejelzi. S a birkaszagú templomi vagy gyászgyertyát. A pár puhán bele van ágyazódva a tájba, csakhogy a „gyapjas feje a deszkastégen” a tűző nap alatt mégis valami megeshető kivégzésre, kivégzésre (végzetre) kifutó versmondatrész.

A terjengő, olvadt faggyúfolt és az eleven víz a magömlésre is asszociálni engedhetnek. Azonban a ki nem mondott teológiai „bárány” is benn van a versben, és a folyadékok, a hó, a „tűz” ige révén (ami főnevesülhet az olvasatban) akár még a vér is. És ha bárány, ha deszka, ha fa, akkor messziről a szenvedéstörténet (a krisztusi vagy a dionüszoszi, Nietzsche megfeszített Dionüszoszára hajazó) is belopakszik a napos tájba.

A tájélmény elragadó, a nyári nap heve és a vágy egyaránt lobog, a szemlélő azonban visszafogja magát, visszavonul, hátrál, őt a hűvös és a verssűrű csalja. Az „erdő” szó sem szerepel a versben, mégis előhívódik, akárcsak a „nem látni a fáktól az erdőt” szólás. Nem látjuk tehát a fogalmat, hanem csak a konkrétumokat, a dús életanyagot. A szemlélő viszont egy pillanatban, melyet letilt („ne essék itt szó”), látja az érzéki rengeteget is, ami csalogatja, no de csak egy fa árnyékában (hangsúly esik az egyre) lelheti húsát, ott, ahonnét még tág szögű látvány kínálkozik.

Az egy és a sok filozófiai dichotómiája és oda-vissza dinamikája lép életbe a vers második terzinájában. Szerepel azonban egy kiválasztott Egy is – a fiúnak a lány és a lánynak a fiú, nekünk pedig az a fa, amelyre támaszkodunk, ami fix pontot jelenthet számunkra, és ami a szenvedés, a tudás és a vágy fája is lehet. Ez az egy, ez mi magunk is lehetünk, elválasztva a párosodóktól, a zsbongó öntestünk, melyből kinéz – legel birkaként – a két szemünk. Egészen csodálatos a birkák és a szem legeltetésének összefutása itt a versben, a magyar nyelv etimológiai erezetének hála. De bárányok a szeretők is, akikre nem tudni, mily sors vár. Most, az idilli, bár ahhoz talán túl forró versidőben nekik lakajos a világ(mindenség), a fűnyírás, a paplan, a gyertya (~faggyúfolt), a szerelmespár meghittsége otthonosságot involválnak, a borzongás azonban nyugtalanító mélységet is sejtet: „a víz legelevene” – ami nagyon szép szintagma, és biblikus előképe is van, az élő víz – a mélység, a hidegség, a lerántó örvény asszociációit váltja ki.

Az egymásba merült szeretőkkel ellentétben a magányos szemlélőnek van távlata, belátja az egész domboldalt és a völgyet, a tópartot, a tó vizét, a tavon a stéget, azon a párt, az eget. Mögötte az erdő. Marad a határsávban, ahonnan mindent lát, ami az eseményhorizonton innen van, ami pedig túl van rajta, azt a versszakok és a képek keltette képzettársítások, a szómozgások sugallják.

Ő, a szemlélő nem része a bukolikának, maga van (hiába a többes szám), ő is magától borzong (önmagától), de örömet leli a feltárulóban (hiszen amikor a szemünket legeltetjük, az jóleső). Elméletileg ő, a szemlélődő költő lehetne a pásztor. Csak kissé eltávolodott a nyájtól, mely a déli napon szédeleg – „olvadt fagyúfolt gyanánt terjeng” –, vagyis a szemében szétfolyik, elfoltosodik a valóság, ami olyan, mint a délibáb.

A fiú gyapjas feje a bárányra hajaz. Erre a főre mindenféle várhat, hiszen a nap veszélyesen tűz. A napgolyóra, vagy pedig attól el, szengolyók ugrálnak és mélyednek egymásba: tekintetek keresztüzét is láthatjuk a versben, sőt háromszögét. (A fiú a lányra néz, a szemlélő kettejükre.) A mi perspektívánk a fához dőlőé, aki nem tudja, mi lesz itt még. Az eseményhorizonton túl – most úgy tűnik, hogy nagyon messze – a halál leskel megközelíthetetlenül; az az, amiről mit sem tudni.

De vegyünk szemügyre egy zaklatott téli verset is, azt, amelyik a *Hideghullám* című kötetet zárja. A *Februári fohász* nem szonett, hiszen 17 soros, és jambikus lejtésű drámai monológot formáz, melynek a belső rendje architektonikusan pontos (noha a szöveg mély indulatot lök ki), négy kb. négy és fél soros, egymásba ékelődő jelöletlen szakaszról áll. Ahogy a címe is mondja, ez egy ima. A mennyei Úrhoz szóló zsidó-keresztény fohász, egy miatyánk, mely azonban meglepő módon, úgy tűnik, totemisztikus szemémáktól izzik, és destruktív (dekonstruktív) szándék fűti. A népi hiedelem szerint február 2-án, gyertyaszentelő napján bújik ki a medve a barlangjából, és ha meglátja az árnyékát, tehát ha kisütött a nap, akkor már nem ballag vissza aludni; fölelevenedik. Már csak ez a nap is keresztény és pogány elemeket ötvöz.

Februári fohász

Dávidnak

A költő szőrcsuhába bújik, medve
barlangjába, ahol a téli álmát
alvó állatot megölte. Majd ledőlt
melléje a vértől sáros földre, s
maga is elaludt. Ó, Uram, fent
az égben, vagy ha ott már rég nem, hanem
befészkelődve a dolgok lelkébe
a mélyben, honnan ki nem bányász téged
többé semmilyen figyelem, add, hogy
így végezzem én is, tíz körmömmel és
néhány fogammal meg fogcsonkossal
magam tépjem-marjam szét álomszuszék
medvémet, mely ha megmordulni talál,
összetéveszttem őt a szabadban
szakadó éggel, vagy üszkösre égett

belemmel, melyben a halál most réved
el. S még nekem ront, midőn felriad.

A vers két beszédmódot kombinál, előbb higgadtan, lassan referál a költő és a medve egyszer már eldőlt viadaláról, majd hirtelen indulatos, egyre hevesebb szavú könyörgésre vált, magára veszi, animálja a fentebbi, régebbi, gyilkos szituációt – belebújik –, és képzeletben lejátsza a tusakodást. Aztán megint lelassul a ritmus, és végül nyitva marad a költő és a vad sorsa, mely a haláltusát vetíti előre, és úgy rémlik, hogy a költő pusztulásával, roncsolódásával fog végződni. Ez ellen a „rontás” ellen – ami egyúttal a halál rettegett evidenciája – emel szót a versfohász.

Hogyan olvassuk, minek lássuk a versbéli medvét? Mit értsünk alatta? A gyereknyelvben és a gyerekirodalomban szereplő szelíd dédelgetőbábu, a domesztikált maci helyett a medve itt, a sárban-vérben, úgy látszik, az elemi vadság holt, mindazonáltal a vers hevében bemozduló metaforája, akivel birokra kel a bátor. Vagy nem is olyan bátor, hiszen csak a tetszhalott – ahogy hízelegve mondja: álomszuszek – medvéhez merészkedik oda. Talán ősi totemállat gyanánt jelenik meg itt ez a versjátékmedve? Ám a vers csak egy picit archaizáló¹ – amennyiben a fohász mint műfaj, mint retorika az –, nem idézi fel a régmúltat, és a primitívől sem kreál modern nyelvjátékot, ahogy az avantgárdok tették előszeretettel. A medveölés motívuma mégis valami homályba vesztett ősi rítus felé terel. Az az érzésem támadt, hogy a vers egy pillanat alatt tíz-húszezer évet szakít át, foghatjuk a fejünk, hogy kerültünk egyszerűben olyan időbe, az őskőkorkba, ahol látni se látunk szinte semmit, a történelmi „eseményhorizont”-ba ütközve.

Mentális korszakok sziklahegyén keresztül keresztül metsz a vers. Mily intuíció vitte a költőt – én úgy olvasom: az obi-ugor medvekultusz közelébe? Mely kultusz nem érthető a mai ember számára, ahogy az egyiptomi állatkultuszok sem, hiszen kultúra, jobban mondva kultúrtörténet lett belőlük. Egy másodperc töredékére bevillan a sámánizmus is, ami ma, művelődéstörténeti adalék-voltán túl, az ezoterikus kavarást leszámítva, szintűgy fölfoghatatlan. A vers első szavának költője akár sámán is lehet, de a csuha miatt azonnal remetévé és középkori aszkéta szerzetesköltővé változik át, aztán vissza ismét ősi emberré. A vers első négy és fél sora asszociációk, képzetek kavalkádját ébresztheti fel az odaadó olvasóban. Felgyorsítva, egy pillanat alatt lejátszódik egy ősi rítus költői változatban, metaforikus cselekménnyé átalakulóban. A testet fedő szőr csuha, a medvebunda és a barlang összeérnek.

A hantiknál csak a téli álmát alvó medvét volt szabad megölni, amit aztán több napon át tartó, „összművészeti jellegű” kiengesztelő szertartás követett. A medve nyelvkonaink, a hantik (nem csak a hantiké, de most erre az olvasmányomra gondolok) szent állata, az Ég-Atya gyermeke (Freud azt mondaná, a helyettesítője, tehát metaforája), aki halála – meggyilkolása – után visszamegy az Atyjához (restituálódik), és fölviszi neki az üzeneteket, amelyeket különféle szertartásokkal közöltek az állattal (az istennel), miután elpusztították. Azért, hogy bocsánatot nyerjenek, és holtában a közvetítőjükké váljon. Reanimálják a halott animát, a medve lelkét. Lévi-Strauss szerint azonban a totemizmus az etnológusok illúziója, az etnológia teoretikus önbecsapása. Eszerint a totemnek nincs vallási-rituális funkciója, ahogy azt Freud vélte, csupán „doctrine of naming”. Rendkívül izgalmas filozófiai kérdés ez, a költészetre is vonatkoztatható: lehet-e a költészetnek, ma, rituális/kultikus funkciója, vagy „csu-

¹ Az utolsó sor „amint” szavát a költő a megjelenés után „midőn”-re cserélte.

pán” szemiotikai akcióként (ami nem kevés, hiszen a megnevezésről van szó) és nyelvjáték-ként értelmezendő? Hiszen ez a vers is problematizálja, hogy megszólítható-e az Úr. A metaforikus, világnyivá táguló és féregnyivé szűkülő „medve”, a totem által, akit már nem tudunk azonosítani.

Vissza a szöveghez! A vers idejében először, mindenek előtt volt az ölés. Aztán következnek, már a véres versbarlangban, a vezezlés. De közben van még egy azonosulási, mondjuk úgy, samanisztikus fázis; ha így vesszük, akkor, a vers utolsó előtti soráról visszaugorva, révület az, ami a versben egyszerűen alvás a vértől sáros földön. Ami történt – medveölés, lero-gyás, azonosulás, álom –, az előkészület a sámánisztikus transzra. Az ősök szellemével valamilyen – hajdanán evidens – összeköttetésben álló jóslásra (~költésre). Georg Hamann mondanása merül fel a régmúltból: „Mély alvás volt őseink pihenése; és mozgásuk mámoros tánc”.

Vissza kell azonban váltanunk azonnal a költőre, mely szón mi nem sámánt, sem aszkétát, istenemberét, hanem polgári személyt értünk, és így hallgatjuk a hangos, teátrális drámai fohászt, amit pattanásig feszült, éppen hogy csak ki nem szakadó istenhit hevít, mely azonban mégis olyan, mint valami kutatási láz, mert a szem mintha pásztázna, mint a *Pastoraléban*, eget, földet, földmélyet, hogy beszélhessen az istenével, akit nem lel föl sehol. Az istennek ez az „exodus” (vagy feláldozása?) olyan téma, melybe az egész újkor belefér. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy a vers második szakasza, az ima első fele mentálisan végigszánt az egész újkoron. Még mielőtt azonban teológiai kérdésekbe bocsátkoznánk, magához ragad bennünket az ima igéje, logosza, lényege, ami a legvadabb agressziót óhajtja, a „tíz körömmel” és a „foggal-körömmel” szólásokat bontja fel, fordítja át ragaszkodás helyett erőszakba, mely a saját medve(isten) ellen fenekedik. Ehhez a végső támadáshoz, ami egyúttal ragaszkodás és a vereség előérzete, kér a kétségbeesett imádkozó többleterőt. A haláltusához.

A megszólított Úr „deus absconditus”, akinek a transzcendencia vesztén az immanenciát tartották fenn a kései évszázadok bölcselei, költői és misztikusai, s már nem a hit, hanem a (Pilinszky szerint vadászó!) figyelem és a reflexió vált azzá az eszközzé, amivel a transzcendencia nyomaira lehet, ha lehet, bukkanni az immanenciában, az evilágban, a dolgok lelkében. A magas átfordult a mélybe. Ehhez járult a mélység-kultusz, hogy az elmélyülés elvezethet bennünket az elbújt szakrális tartalmakhoz. A versben imádkozó költő szerint azonban ez az istenkeresés is reménytelenülé vált, a mélység misztikája („a mélypont ünnepélye”) sem tartható, s a bányászás romantikus metaforája is kihuny. A költő számára ennél fontosabb a „saját medve”, a saját (totem)állat, az emberi animalitás-isten, ami az individualizmus korában a sajátélet-isten, mondhatni. A totemizmus kollektivitásban létezhet csupán, törzsben; a magányos költő a versben nem tudja, hogy ki ez, mi ez a *medvém*, hiszen bevallottan összetéveszti őt. (A tévedés, tévesztés a későújkori elme egyik alaplámpélete, a magára hagyott intellektus dezorientáltságának, az elme elégtelenségének és a szükségszerű illúziókusságnak a jele.) Mégpedig a mindenséggel téveszti össze, vagy a saját kiterjesztett testiségével, a bensőjével téveszti össze (a kettő összefordul), ami itt határozottan nem romantikus bensőségesség – ahova a spirituális érzések menekülnek –, hanem testbenső. Korgó gyomor, *üszkösre égett* belek, melyek akár a viharfelhők Lear király felett. Belső mint bensőség, zsiger, égés, égetés – az a magam, mely kiterjed a világra és elborítja azt, hisz ez a magányos magam a világnak a szinekdochéja. A gyomorkorgás, bélmunkazaj a mennydörgéssel kerül összecsúszó párhuzamba a tévesztés, az illúziók szintjén. Ami lehet kivetítés vagy belevetítés, a testmély (testbarlang) mint dörgő ég az üszkösre égett bél villámával olyan tükröződés-játék, amit az

a bizonyos eltévedt, eltévesztett vagy elvesztett „medve” (a medve mint vakfolt? mint nagy-metaphora? egy metaforikus folyamat rándulása?) okoz².

A vers eleji ölésre a vers végén szemantikailag a halál rímel; a totemállat megölésére az a halál, amely mibennünk, a saját testünk barlangjában, az énünkben alszik, szuszog, morog, ragadozóként várja a megfelelő pillanatot a mi vadunk. A halál immanenciája ez, mely azonban az idővel mint égszakadással³ is kapcsolatban áll. Az alvó vagy révedő halál olyan funkcióban van a vers végén, mint a vers elején a téli álmát alvó medve a barlangjában, ami a belek tekervényévé alakul át. Ami a kalóriaégetéstől válhatott üszkössé, tönkrementőben van tehát a test, önmagát emészti fel, és a bele izzó szálként köti a halálhoz.

A medveölés ez esetben a halál megölésével kerül egy sorba. „Halál, meg fogsz halni!” – idézte Marno *Átalakulatok* című versének mottójaként John Donne-t, majd roppant kiazmust robbantva rációfól: „Donne tévedett: a Halál örök- / életű, meghalni egyedül mi, / életre keltek vagyunk képesek”. A halál mint személyes esemény kerül így a rejtőzködő isten funkciójába; fordult a kocka, és a belsőségessébe száműzött, ott befészkelő és onnan támadó halál mint ige belülről arat diadalt. A *donne*-i lírai fenyegetés az önaressziót vagy az önfőlemész-tődést idézi elő most. A *most* szó hangsúlyos a vers utolsó előtti sorában. A vers hangsúlyosan jelen idejű (az ima mindig jelen a jövő küszöbén, az ideje egészen speciális⁴, hiszen az örökkévalót varázsolja), amibe be van fészkelődve az ősmúlt. A halálos transz áll küszöbön, a „sajátmedvével” való viaskodás az agónia rettegett már-már ideje, amit egyszerűen hinni nem akarunk.

A medve azonban nem ugyanaz, mint a halál, hanem talán annak álarca. A saját medve itt talán az „én”, vagy a perszóna, a modern totem, melynek meggyilkolása a költő vad vágya. Az „én” szétmarcangolása a felszabadulás és a vezeklés cselekedete, ahogy a totemlakoma Freud szerint a kiengesztelődés, az atyagyilkosság bűnének terhe alóli felszabadulás cselekménye volt. Eszünkbe juthat Dionüszosz és Orpheusz szétszaggatásának mítosza is. A költő megszagatása a bűntudat, a vezeklés rítusa. De miért e furor: „... tíz körmömmel és / néhány fogammal meg fogcsonkossal / magam tépjem-marjam szét...” A „magam” itt a sor elején én magam és önmagam is lehet. Talán azt az összetévesztést akarja így elkerülni a költő, ami a medvéje hangján játszik vele? Az „én”, az önszubsjektum a tévesztések forrpontja: nem azonos a testtel, a bensőséggel, sem a mindenséggel, aminek látszik. A medve sem azonos a medvével, hanem talpra nem állt, vagy már eleve kiégett, illetve domesztikált metafora, jobban mondva olyan költői processzus neve most itt ebben a versben, amelyenre Deleuze Kalkánál talált, ezért írhatta le vele kapcsolatban: „Megölni a metaforát”.

Az individualizmus korszakában – a vers ide hajít, a mostba –, a totem helyett az „én” van a megnevezés funkciójában, és az „én neve” ki-kinek a „totemállata”. Miért is mondja az ő metafora-medvéjét a költő álomszuszéknak? Mert nincs ön-tudatában? Nincs fölébredve? Alvó-mackó? Minden vallás „ébredésnek” szokta nevezni a transzcendencia feltárulásának fordu-

² Eszünkbe jut Marno *Ha gyufaszál lobban* című, David Lynchnek ajánlott másfélsorosa: „Uram, / a te házad egyetlen lángemlék!”, melyben a lángelme, az égő csipkebokor, az apokaliptikus tűz is világít a révült múltban egy pillanat erejéig a két ujjunk között.

³ A „szabadban / szakadó ég” gyönyörű metafora, és megfelel Démokritosz időszemléletének, aki szerint a világ olyan, mint a szakadó eső, és az esőcseppek találkozása az esemény.

⁴ Eliotnál a *Négy kvartett*ben így áll: „Jelen idő és múlt idő / A jövő időben talán jelen van, / S a jövő idő ott a múlt időben.” (Vas István fordítása)

lópontját. A „felvilágosodottak” számára azonban nem létezhet „megvilágosodás”, és aligha vannak szertartások, melyek felélénkítenék, felfüggesztenék, megölnék és feltámasztanak a perszónát, mely így sötét és meredt, mint egy maszki, mint egy bábu.

Hajdanán „a költőnek” volt szerepruhája; a szórscsuha az istennek alárendelt helyzet szimbolikus jele, de sámánöltözet is lehet. Marnónak azonban nincs aktuális költői szerepe, és ebben a versben csak a bennalvó anima a társa a félelemben. A fohász a retorikája, melynek ezúttal a költői cselekmény végigvitele az intenciója, a félig üres ikonikus nyelvi jel szétzaggatása a destruktív szándéka. Magának a költeménynek mint fétistárgynak, esztétikai tárgynak a megbontása, hogy lássuk, mi van belül.

Ha most egy pillanatra visszatérünk a nyári *Pastoraléhoz*, a *magától borzongó* eleven tóhoz, a fához, a tűző napsugarakhoz, a párhoz, akkor a természeti idill fölhasad. *Én – magam – nekem*: ezek a télvégi, tavaszváró könyörgés nyomatékos névmásai. Mintha az (ön)agresszió vágya elébe akarna vágni a pusztulásnak, hogy a halál fölött uralkodjék, mint a szerelem a szerelmi képzetben. De a medvével való képzelt tusakodásban ki, melyik az élet-, és melyik a halálöszton vagy -vágó? Alighanem a kettő szoros kiazmusának, az indulat medvetáncának lehetünk részesei az őskőkorig szakadó versidőre.

Pormutáció

Kedvencek maradnak ki, szavak,
melyek megvetve mondatukat
mondanak maguknak éjszaka
felsírva ellent, vagy álmunkban
haza tartva bekiabálnak
hozzánk az ablakon, úgyszólván
idegenek, s haladnak tovább
a dombnak, nyelvükkel csiszolva
hátát és nyelve a lenge port,
s loholva máris a nyomukban
magunk, ágyból kiverten s vízzel
a homlokunkon, a vonathoz,
mely átvisz még egy alagúton,
mielőtt szép lesz kihajolnunk.

A „medve” az előző versben természetesen csak egy szó, mely a különleges verstérben, mint egy lombikban, metaforikus folyamatokon esik át, és ez elindíthatja olvasói fantáziánkat; de nemigen tudjuk már hozzárendelni a szóhoz a valódi nagyvadat, sem a medveistent, talán még leginkább a játékmedvét sikerül. A vers szóra bírja a szót, beleköt, faggatja, törí és csiszolja a nyelvet. „Ma minden megismerésnél megkövült szavakba botlunk, és inkább a lábunkat törjük ki, semmint egy szót törnénk föl”, írta volt Nietzsche. Ezt a mulasztást hozza be a költészet. A vers játék a szavakkal, betű-vetés és szó-forgatás, nyelv-művelés és szószaggatás, olykor, mint fentebb, veszélyes játék, máskor gondolatébresztő vagy élénken láttató erejű, mint a *Pastoraléban*. Nem egyszerűen gyerekjáték, hanem a megismerés végett zajlik, és etikai *engagement* is fűti, tudniillik az igazságkeresés kockázatos etikája. Legalábbis a Marnónál. Aki azért faggatja a nyelvet, hogy kicsikarja, előcsalogassa, megénekelje a benne

rejlt tudást, fölhozza, föllazítsa a leülepedett, megaludt rétegeket, valóban mintha követ törne (szóbanyszáza), noha látszatra mi sem áll távolabb a fluid nyelvtől ennél a hasonlatnál. A költő nem linguista, számára a szó teremtmény; anyag, eszköz, tárgy, téma, élvezet és kísérlet; elem, mint az embernek, sőt az istennek (Szentírás).

A *Pormutáció* cím: játék, hiszen a „permutáció” mutációja, elváltoztatása, egy magyar szó becsempészése az idegenbe. A „permutáció” nem átváltozás, hanem elváltozás, más sorba rendeződés, mely magán az állagon nem változtat; megkeverés, helycsere. A vers maga, mely sűrített szonett, egy nyitott végű folyamatot ír le, s kérdés, hogy mi történik: transzformáció vagy permutáció? Vagy egyik sem, hanem az, amit a költői neologizmus egy csöpp humorral pormutációnak hív, mintha csak a zsoltárt idézné: „Emlékezz, hisz porból vagyunk” (103.)

A lírai én, aki mi magunk vagyunk, szavak után lohol, szavakat kerget, forgat ki önmagából, szavakon lovagol⁵ – a költő megszemélyesítve, jobban mondva megtestesítve ábrázolja ezt a szólást, mintha a szavak sírni, kiabálni, haladni tudnának – dehát vajon nem ezt teszik gyakran? A szavaknak ne lenne testük? Álmuk? Különösen a „kimaradt” – mellőzött, elfojtott, elnémított – szavak lehetnek ilyen „hisztérikusak” (a vers eredetileg az Enigma folyóirat hisztéria-számában jelent meg 2012-ben, majd a *Kairos* című kötetben). Vagy a fontos szavak, amelyeket egy közösség vagy egyént szentnek vesz, és ezért nem vesz a szájára (ahogy a magyarok a „medvé”-t, ami szláv szó, és ott is körülírás: mézevőt jelent), nehogy beszennyezze vagy elkoptassa őket, nehogy visszaéljen velük. Ezért nem bírják sokan kimondani azt, példának okáért, hogy „szeretlek”. A kimondott szónak ez a mágikus jelentősége a mai hangszennyezettségben, lármában veszendőbe ment, mégis akadnak ki-kinek ilyen szent vagy trágár, szentségtörő szavai, vagyis, ahogy Marno írja közönségesebben, „kedvencei”.

A szavak paronómázisával, kétértelműségével és többértelműségével Marno mindig eljátszozik a versekben, nem naivan, hanem azzal a tudatossággal, ami a szavak mivoltára és eredetére, rejtélyes anyagára, hangtestük teltségére való ráébredés pillanatában villan fel. A „megvetve” szó két értelme – valakit lenézni, dacolni vele, vagy az ágyat megvetni –, és a „vetés”, „betűvetés” asszociációi egyaránt megélednek, a szavak beackolódnak a mondatba, de nem vetik meg a lábukat benne, mert valami mást is akarnak, valami történik bennük, akár az éjszaka felsíró csecsemő álmában. És máris peregni kezd egy képsor, a költőt látjuk éjszaka virrasztani, ő az a mondat, aki ellen szót emelnek, zendülnek a szavak, ő az a szintaktikai képződmény, aki a nyitott ablakú éjszakai műhelyében hangokat hall. Számára a szavak képesek elidegenedni (avagy eredendő) formájukban mutatkozni, nem szokványosan, hanem a megszokottsággal dacolva. Az „elidegenítési effektus” szinte mindegyik versében ott van, a versek ezért nehezítettek az olvasó számára, nem lehetséges futtában értekezni velük, róluk, mert lépten-nyomon felhívják a figyelmet nyelvi (fiktív) karakterükre, a nyelv fonetikai, szemantikai, grammatikai minőségeire, amiről az anyanyelvi szóbeszéd során, a zavartalan kommunikáció vágyáramában elfeledkezünk. Marno a nyelvfeledéssel dacol, ami a létfeledés másik neve, ezért játszik olyan nagy szerepet nála a nyelvi önreferencialitás és a nyelv kutatás.

„Minden nyelv, legyen szegény vagy gazdag, deterritorializálja a száját, a nyelvet és a fogakat. A száj, a nyelv és a fogak a táplálékban lelnék eredendő territóriumukra. A hangképzési feladatok révén a száj, a nyelv és a fogak deterritorializálódnak”, írja Deleuze és Guattari, és Marno kezdettől fogva ezt a antropológiai jegyet hangsúlyozza a költészetében, ezért sze-

⁵ Lásd Marno *Szóhalálában* c. versét: „Szavakon lovagolsz, falfehéren, / mint akit gyomorszájon vágta, / s mást nem érzel / álomnak se, nemhogy valóságának.”

repele nála oly gyakran a száj, a nyelv, a fogak, a torok és a tüdő. A magyar „nyelv” szó kétértelműsége a kezére játszik, sőt három értelemről beszélhetünk, ha a „nyel” igét is hozzáveszszük, ami az étkezés/beszéd deleuzi ellentéte nyomán oda is tartozik. De a fog~fogalom kapcsolatot is megemlíthetjük, tekintettel a medvés versre, melyben a medve fogalmát a fogaival kezdi ki.

Ebben az antropológiai környezetben a domb háta, amit a szavak csiszolnak, persze a nyelv, mint hús és mint szellemi fenoméné, a por pedig, amit a szavak fölvernek és lenyelnek, a porhüvelyé, a testé, az ember ősmetaforájáé. A por mint elem egyúttal a földi élet szinekdochéja és metaforája is. A szó pedig a földi lét aurája és sugara, lámpása⁶, amit a költő kerget, akit a szavak s a szóálmok ébresztenek fel, nem pedig fordítva.

A szó-képek a vers végére életképpé változnak át, az életkép halálképpé – gondolok itt az alagútra –, a vers utolsó sora pedig utalás Pilinszkyre, amint az *Apokrifban* kikönyököl a szelcsillagokra. A marnói „szép lesz” azonban nem esztétikus, hanem ironikus, kétértelmű, mint a köznyelvben gyakran. A címbéli „por” megakadályozza a transzformációt, és már a Genézisben megmondott „porból lettél és porrá leszel” asszociációt erősíti (1 Móz 3,19). A közben zajló nyelvi játék így „pormutációnak” minősül.

Én a saját tévedésem vagyok, és ezt szét akarom tépni. A medvés versben a száj, kafaik a fogakra koncentrálva, a harapás orgánuma – pedig imaszavak hagyják el –, ahogy azt Francis Bacon festményein látni néha, itt viszont a nyelv finom csiszolómunkát végez, políroz, miközben az alany pánikba esik. Az ő verejtékvize és a szavak pora, a nyelv háta lovakra engednek asszociálni, egy Pegazusra, azonban azonnal vonat kerül a helyébe és a József Attila-i fülkefények, amelyeket elnyel az alagút sötétsége. Ezen a ponton a költő feltételesen áthágja a banális tilalmat, mely szerint „kihajolni veszélyes”, és széttörik a fülke; Pilinszky és József Attila könyöklése az éjszakában kétes virradatot ér meg. A versolvasó az, aki nem hisz, vagy hisz a szép hajnalhasadásban, az alagút végi látomás rá tartozik, a szöszökevényekből ő képez mondatot.

Ezt a három verset véletlenszerűen hozta össze az olvasási láz cikázó önkénye. Más darabok is összekombinálhatók a nagy opusból, mely időben is kiterjedt. Az életmű titka, hogy bármely darabja összefüggésbe hozható egy másikkal és egy harmadikkal, ami szervességre enged következtetni, egy olyan elmélyült kutatásra, alkotásra, mely szövevényes belső ereszettel, szinapszissal rendelkezik, amitől a mű él, van keringése. Nem szereti, ha elméletekkel feszülünk neki, hanem behív a húsfalú labirintusba. A vörös fonal a nyelv, úgy, ahogy a költő él vele – mert nem csak használja, hanem indulattal, érzéssel, gondolattal működteti, ettől lírikus. Hogy mit művel vele, azt fürkészi a versértelmező, aki eljátszhat a szónoki kérdéssel: „Mi keresnivalója itt a földön / ennyi elveszett alaknak?”, amit költőien magára is vonatkoztat,⁷ saját magát is kénytelen lesz megvizsgálni: csak nem magamat keresem itt?

⁶ Figyelemre méltó részlet olvasható erről a *Zóhárban*: „Ó [föld] pora, föld pora, mennyire makacs vagy, és milyen orcátlan, hisz a szemnek minden gyönyörűsége benned porlad el. A világ minden fényoszlopa széthullik benned és elenyész.” Később ennek ellenkezőjét állítja a szerző, hogy mégsem, „a lámpás fénye nem enyészik el”. (Uri Asaf fordítása)

⁷ A *Hideghullám* című kötet hátlapjára is rákerült a verspár: *Egy költői kérdés* a címe az egyiknek: *Mi keresnivalója itt a földön / ennek az elveszett alaknak?* és *Egy szónoki kérdés* a másikkal: *Mi keresnivalója itt a földön / ennyi elveszett alaknak?* A költői verzió tehát egészen személyes és unikális, szubjektíven kérdőjelezi meg a szubjektumot, a szociális verzió pedig retorikus, a válasz mindkét esetben a kérdés.

KOVÁCS KRISZTINA

Túl a transzközépen

FEKETE VINCE: VAK VISSZHANG

Sétatér könyvek
Kolozsvár, 2015
80 oldal, 3400 Ft

Fekete Vince legfrissebb kötete válogatott gyűjteményei közül sem az első a sorban. A válogatások, a reprezentatívnak szánt életmű jellegű kiadások, ha számuk és sűrűségük nem lép át egy ésszerű határt, mindenképpen érdekes pillanatait egy életműnek. Az újrarendezés, a csiszolás, a „szöszmötölés”, a rostálás a poéta legfontosabb önreflexív feladatai közé tartozik, arról nem is beszélve, hogy az egyébként sem hatalmas olvasótábort megmozgató lírakötetek „újrakevert verziói” a kiadás származási helyétől függően is az olvasóközönség különböző rétegeit szólaltathatják meg.

Fekete Vince a '90-es évek elején a romániai, nem sokkal később a magyarországi magyar irodalomba is berobbanó transzközép irányzat, csoport, szellemi közösség formátumos képviselője. A kánonokat lebontó, az irodalmat az öni-rónia, a stíluspárodia, a travesztia, a perszifláz, az hommage felől is újragondoló kör új, fiatalos, ám annak mindenkori illékonyásával számot vető kánont teremtett. Blöff volt vagy sem, csoportosulásként volt-e csak jelentős, nemzedéki összefogásként, egységében értelmezhető-e igazán a többek között Sántha Attila, Bréda Ferenc, Orbán János Dénes, Lovétei Lázár László, László Noémi, Farkas Wellmann Endre, Kelemen Hunor, György Attila és Fekete Vince által összetartott szellemi közösség, hatásuk a kortárs magyar nyelvű irodalomra egyenként sem elhanyagolható.

A folyóiratként majd könyvkiadó céggént is prosperáló Előretolt Helyőrség ízlésformáló szerepe, szellemi nyitottsága, a vagányságot, a formai és/vagy esztétika alázatát szimbiozisan őrző etikai irányelvei a projekt valamennyi alkotója, elsősorban pedig fő motorja, a fiatal tehetségek felfedezésében valós érdemeket szerző Orbán János Dénes fontos vállalkozásaként kerül be majd joggal az irodalomtörténeti kézikönyvekbe. Igaz ez akkor is, ha OJD jelenlegi, sok sebből vérző, megkérdőjelezhető, e sorok írója számára legalábbis elfogadhatatlan morális választásai, szakmailag is vállalhatatlan kultúrfinanszírozó, tehetséggondozó ténykedése talán

árnyéket vet majd az egész csoportosulás és kvalitásos figurái kétségtelen jelentőségére.

Mindentől emelkedve vitathatatlan tény, hogy a Helyőrség tagjainak a költészet autonómiáját megvalósító életművei külön-külön is fontos tétjeit emelgették a romániai (erdélyi, partiumi, bánáti stb.) magyar irodalomnak. A transzilvanizmus Trianon után fokozottan fontos, ám a kilencvenes évekre már megfáradt, kiszámítható esztétikai légkörébe fújtak friss szelet, nem mellékesen úgy, hogy lázadásukban a tradíciók hangsúlyozása is szerepet játszott. Megtanították, és – bár törekvéseiktől a vátesz szerepkörénél akkor még talán semmi sem állt távolabb – újra eszünkbe idézték, hogy a szépirodalom az író és az olvasó közös szó-rakoztatására szánt életforma, amelyet nem árt, ha valóban mindketten élveznek.

Eközben a kisebbségi léthelyzet, a marginalizáció, a minoritás állandó határszituációiból, azokkal számot vetve az egyik legnyomasztóbb és legridegebb kelet-európai diktatúra romjain a kisebbségi irodalmi tér sokszor kényszerpályákat eredményező bilincseit is lerázták magukról, a minoritásbeli irodalmi létezés esetleges biztonsági játéka helyett a multikulturális szituációk legjobbat igyekeztek kidomborítani.

Saját hagyományait jól ismerve, tisztelve és szeretve tudták, elődeik, akár a Gaál Gábor irányította legendás Korunk-nemzedék, a Bartha Miklós-féle Ellenzék vagy a Bánffy Miklós főszerkesztésében készülő Erdélyi Helikon gárdájának Aradon, Kolozsváron vagy akár Budapesten született tagjai is megharcolták a határokat átlépők többszöri pályakezdésének csatáit. Az említett lapok körének a trianoni békeszerződés után a Nyugat nemzedékeihez csatlakozó, a békediktátum után az új országok közt vándorló szépírói hősei (pl. Hunyady Sándor, Kuncz Aladár, Laczkó Géza) is megfutották a másik ország másik közönsége és kiadója előtti újrakezdés, újraszerkesztés, válogatás köreit.

Fekete Vince vers- és prózakötetei ebből a belátásból indulva is reflektálnak tradícióra és progresszióra, formai és egzisztenciális kérdésekre. A *Vak visszhang* a korábbi lírai gyűjtemények kronológiáját követve mértéktartóan és higgadtan gondolja újra a saját életmű produktumait. Teszi ezt úgy, hogy a szerző szépírói tevékenységének önálló kötetei jórészt az ismert és kultikus partiumi és erdélyi kiadóknál jelentek meg, és bár alkotójuk jelenléte a magyarországi magyar folyóiratokban is folyamatos, reprezentatív volt, tudjuk, a széles közönséghez eljutás nehézségeivel a 21. századi „dalnoknak” számot kell vetnie. Különösen akkor, ha ráadásul a földrajzi, a nyelvi és a kulturális köztesség poézist ugyan inspiráló, az egzisztenciális és a személyes biztonságot, kényelmet viszont nem garantáló helyzetében kell poétának lennie.

Fried István irodalomtörténész, a Helyőrség talán legelkötelezettebb magyarországi recenzense és értő befogadója a transzközépről szóló több részes tanulmányának egy passzusában az akkor első kötetes Fekete Vince lírájáról így ír: „Az általam a leginkább ismert ifjú erdélyi poéták közül az ő kötete mutatja a legváltozatosabb formákat, műfajokat, mindazonáltal nyelvi Orbán János Dénes kísérletezőbbnek tűnik. Nála található a legnagyobb változatosság a hangnemet illetőleg (a komor-tragikustól a persziflázsig, a satirikusig), ám minthogy istenkeresése nem oly mélyről jövő (legalábbis én így olvasom), a blaszfémiaának sem jut el addig a határáig, mint Sántha Attila.” (Fried István: *A transzközép keresés lírikusai, I-II. Helikon, 1996, 17., 19. sz.*)

Mindez az azóta eltelt időben, a változó, formálódó lírai teljesítményben mérve még izgalmasabbnak tűnik. A *Vak visszhang* valamennyi versét, öt korábbi lírakötet és egy új ciklus darabjait végigolvasva még mindig igazak Fried állításai, hozzátéve azt, hogy Fekete Vince

költeményei a poétikai karakter természetes változásában is önazonosak maradtak. Költészetét valóban kevésbé jellemzi a nyelvi szubverzivitás mint OJD líráját, a klasszikus, „nyugatos” esztétika atmoszférája összességében erőteljesebben nyomot hagyott rajta. Persze az első kötet, az 1995-ös a *Parázkönyv* e válogatásban is megjelenő darabjai ugyanúgy deklaratívak, mint az EH többi szerzőjének első jelentkezései. Nem meglepő hát, hogy a csoport több tagja által irodalmi apának választott Faludy György Villon-travesztiáival indul Fekete Vince első kötete is. A *Kilakoltatottak rondóiból* F. Gy. emlékére mottót viselő *Invokáció* a Faludy-féle Villon-átköltéseket indító, Feleky Géza író, irodalomtudós emléke előtt tisztelgő ajánlást idézi. A transzközép indulásához méltó szituáció, a még élő példaképet, Faludyt ”hunyt meszterként” megszólítani. Ez most, húsz év távlatából is ütős kezdése a *Parázkönyv*nek, amely persze a szonettformát is szabadon kezeli.

Az első kötet szerelmes versei a klasszikus modernség tradícióit követve teszik meg a könnyed ujjgyakorlatnak tűnő, ám mégis briliáns gesztust, amelyben a szexuális aktus képei nemcsak önmagukért valók, látható céljuk, hogy a költészetet és a formát is erotizálják. Így teljesül a líra mindenkori fontos tapasztalata, a mindenestül érzékivé tett nyelv középpontba helyezése. A *Parázkönyv*ben a kapcsolatok kezdete és vége valóban sokszor a vágánsköltészet és Villon modorában és képeiből fejlődve ábrázolódik, ám ez nem kelti az öncélú allúzió érzetét: „nem illeti mohón izzó pihéim/szád nyelved lázasan sietve nem kutat/forró völgy legmélyén eredő sós kutat” (8.) (*Térden-könyökön, A Kilakoltatottak rondóiból*) „Verset írok! A vékony paneleken áthallatszik./Mit nem adnék most ázott-szamóca melledért!” (14.) (*Hétvége*)

Nem beszélve arról, hogy a Múzsával való folyamatos és intenzív kapcsolattartás mennyire fontos az egész EH-körnek, mindez Fekete Vince verseiben is erőteljesen reflektált probléma, ahogy ebben a kis négysorosban is olvasható: „Három konyak, s két üveg/vörösbor után/verset írtunk./Ő fogta/ceruzám.” (20.) (*Szerelem*)

A *Parázkönyv* *Vak visszhangba* válogatott darabjai közül a vonatút, vasúti sín motívumait használók az elválás, a magány képei mellett a 20. századi történelem kataklizmáit is idézik, ”lebegve a víz színén míg eljő/érted zakatolván fehér dagadt/vitorláival a halál maga/mit számít akkor kinek volt igaza” (10.) (*K-vers*) A versek a modernség esztétikai iránytűjét követve a váltók, vasúti elágazások világába finom József Attila-allúziókkal vezetik be az olvasót: „Hagyta gyáván (betartotta szavad?)/rajta kerek zakatoljanak,” (11.) (A.)

A játék és a költészet, köztük a sakktábla és a világ határainak immanenciája, a variabilitás, a kombinatorika mindig is, de Mallarmé *Kockadobás* című költeménye óta fokozottan sokat használt inverzei egymásnak. A sakkbán is jeleskedő Vladimir Nabokov egy sakkozóról szóló, az örület és a normalitás határait kutató, formájában megoldásaiban is a rejtvények, a feladványok logikája mentén szerveződő regénye (*Zascita Luzsina*, 1929) a tárgya Fekete Vince *Végzetes végjáték* című versének. A magyarul Horváth Sz. István fordításában *Végzetes végjáték* majd *Luzsin-védelem* címmel olvasható regény reminiscenciák és vendégszövegek tárháza. Nabokov könyvét Dosztojevszkij, Csehov, Flaubert, Verne, Conan Doyle műveire, figuráira való utalások népesítik be, ahogy az EH lírája úgy általában, és közte Fekete Vince költészete sem értelmezhető e formai és textuális gazdagság nélkül. Az örület előszobájában tébláboló Luzsin e versbeli víziója mintha az egész alkotói oeuvre kicsinyítő tükre lenne: „A mélyben tarka négyzetek, fénykockák,/kószáló figurák./Új kombináció!/Tán róttá volna még ingón körbe a szobát./De dörömböltek homlokán.” (12.) (*Végzetes végjáték*)

Az *Ütköző* (1996) című második lírakötetből a friss gyűjteménybe válogatott versek (*Ütköző, Ahogy a vonat*) a vonatos tematikát a határnyitás, a diktatúrák bukása, az utána következő csendes, a nosztalgia, a csalódás lehetőségét és már megélt élményét is hordozó érzést sűrítik. Mindez a legerőteljesebben talán az *S egy utolsó kattánás* című opuszban jelenik meg: „Aztán a határon át: udvarias/katonák, győzelmet jelző/V betűk. S az öröm, mikor/a sok házat, tanyát; a sűrű/után a kéket, a sárgát, a lilát,/A polcok roskatagát!” (25.)

Az *Ütköző-ciklus* utolsó verse a *Csütörtök* Dsida Jenő talán legismertebb, leegyszerűsítő olvasatokra is alkalmas, közhelyes emblémaként is működtetett fontos versét, a *Nagycsütörtököt* parafrázeálja. A *Nagycsütörtök* intertextuális hálója Ottliktól Páll Lajosig, Tandoritól Gerevich Andrásig húzódhat. Orbán János Dénes például *Verecke híres útján, át Kocsárdon* című pastichával mutatott fityiszt a patetikus nemzeti költészet toposzáinak.

Fekete Vince költészetében, ahogy Vincze Ferenc is írja remek Dsida-tanulmányában, hasonlóan központi darab ez a vers, a kisebbségi dimenziót áttranszformáló beszédmód végpontja, fontos önmeghatározó gesztusa. Vincze Ferenc *Csütörtökről* szóló elemzésének különösen tanulságos sorai szerint: „A Dsidánál még implicit kisebbségi helyzetre való utalás itt explicitté válik, a helységnév (Székelykocsárd) már nem magyarul, hanem románul (Rázboieni) jelenik meg, mintegy utalva a kisebbségi lét folyamatos felszámolására. Ezzel az utalással leszűkítette az értelmezési tartományt, ez a pár sor a továbbiakban meghatározza a befogadó lehetőségeit” (Vincze Ferenc: *Volt csatlakozás: Gondolatok Nagycsütörtök r(l)évéén*, Kortárs, 2004, 12. sz. 117-122, 121.)

Mindez ismét a sematikus értelmezési kánonoknak, amelyeket Dsida esetében is sokszor hiba volt alkalmazni, mond ellent, olyan leheletfinom iróniával, amely ismét a paródia fel-emelésével, az irónia tiszteletadásá emelésével von aurát a mesterek feje fölé.

A harmadik lírakötet, a *Jóisten a hintaszékből* (2002) verseiből a leginkább az ontológiai és egzisztencialista bíbelődések erősödésének karaktere emelhető ki. A forma iránti játékoság továbbra is jelen van, de a hang, erősebben artikulálva a már említett klasszikus és késő modern esztétikai kánont, a korábbiaknál talán erőteljesebben foglalkozik az élet elmúlásának problémájával. Ezzel párhuzamosan, ezt erősítve, a természeti környezetbe vetett én dilemmái, szemlélődései is egyre nagyobb hangsúlyt kapnak. A peripatetikus dinamika a szókreatív hagyományt idézi, az antik költészetben elmerülő szerzők (Babits, Kovács András Ferenc) szövegeinek vagy csak egy-egy momentumuknak verstémává tétele is mintha ezt a törekvést erősítené.

Érett, fontos versek *A gazda bekeríti*, az *Aram* vagy a *Hondáját ugratja*. A Babits-parafrázis halállal higgadtan számot vető elbeszélője így mesél a deheroizáló vátesz szerepről, melyben a haláltánc motivika is felbukkan egy-egy pillanatra: „S mindegy bolond vagy hamar vátesz/Vagy bármire mire csak szó van/Kantár és hám s a Gazda rád tesz/(A vers is csak olcsó szólam)//Nem örültem hogy vendéged voltam” (34.) (*A gazda bekeríti*) Eközben a vágáns dalnok megnyilvánulásai továbbra is markáns karaktert adnak a verseknek: „Nyalják az égen a fékvizet/kecses pitbullok, vérebe,” (39.) (*Hondáját ugratja*)

Az EH direktívái között, a *Jóisten a hintaszékből* több darabjában is, a mester-tanítvány viszony folyamatos újraértelmezése a téma, a sorok mögött valóban elsősorban Faludy György árnyképe sejlik fel: „Komisz légy, becsvágyó, rideg,/kaparj, kapaszkodj száz körömmel,” (41.) (*A Mester. Fiaihoz*) A *Jóisten a hintaszékből* fontos ciklusa, a *Leveleskönyv* az élet elfogásával könnyedén számot vető sorai mellett a szerelmi tematika elmélyültebbé válásá-

val kelt figyelmet: „pörög tovább a filmünk/a mindennapi beidegződéseink/a megszokások rendje hogy/felkelünk hogy kávét főzöl” (47.) (*Na igen hát igen*)

A *Piros autó lábnymoi a hóban*, a költő negyedik kötete egy kislány nézőpontjából, nyelvi eszközkészletével beszéli el a szülők megismerkedésének történetét. A gyerek narrátor a megcsalást, a szerelmi sokszögeket, a kapcsolatok bonyolultságát csak látszólag redukált, valójában nagyon is bonyolult nyelven beszéli el, tapasztalatai a vonzalmak, kötődések genealógiájáról nem kevesebbek, mint a felnőtt létben tévelygő családtagjaié.

A válogatott versek utolsó két egysége a *Védett vidék* és az új, könyvben még nem olvasható költeményeket tartalmazó *Vargaváros* minőségi és esztétikai esszenciája az eddigi alkotói pályának. El is szakad talán a korai versek szókimondásától, a poétikai univerzum legjobb értelmében vett pimaszságtól, de a nemzeti tradícióra való reflektálás, amely imponáló formában jelenik meg bennük, nem válik kárára az újabb verseknek

Az erdélyi magyar irodalomtörténetben a 19. század, a kiegyezés óta folyamatosan dinamikus mozgásban lévő transzilvanizmus fogalma a két világháború között, Trianon után vagy akár az 1960-as, '70-es években is a folyamatos újradefiniálás állapotában volt. Jeney Éva legutóbb *A magyar irodalom története III.* kötetében olvasható alapvető tanulmánya a kulturális terrénumok, a kulturális identitást hordozó földrajzi terek szembenállásaként is jellemzi a transzilvanizmus és bírálói harcát. Fekete Vince költészete nem áll ebben sem egyedül az egykori „EH-klub” tagjai között, utolsó két ciklusában olyan pátoszmentes tisztelettel ragadja meg a szülőföld iránti szeretetet, ami a sokszor szerény elvárásoknak is megfelelő, a legkevésbé jó értelemben vett nacionalista alapú poétikai esztétikák igényeinek is megfelelő. Ám kulturális antropológiai modellje, amely a közép-európaiságot a „geokulturális tériesség” (Faragó Kornélia) progresszív fogalmi felől közelíti meg, a kortárs magyar irodalom regionális hangjainak legjobb hagyományaihoz (pl. vajdasági magyar irodalom, a Bánát kortárs szerbiai szerb és magyar; romániai román és magyar alkotóit; vagy a magyarországi mikro-régiók tájkultúráját szépirodalmi témává tevő csoportosulások irodalmi szövegei), legerősebb és legautentikusabb hangjaihoz csatlakozik. A *Vargaváros Századelő* szabad versének sorai ezzel az elmélyültséggel mutatják fel a monarchikus atmoszféra soknemzetiségű világának auráját: „Aztán a piac kiürül, az akasztószegekről eltűnnek a/cszimák, fazekak, cipők, már fut is a kicsi inas bőrös/húsért Győrffihez. Bindernél ma friss csapolás lesz./Az öregsegéd megkezdi a hazapakolást.” (89.)

Az *Óda a holnapi asszonyokhoz* Vas Istvánt meg is nevező mottója nemcsak a költő ismert versének (*Óda a tegnapi asszonyokhoz*) folytatása. Vas versvilágában éppen ennek az eltűnő kettős monarchiának az árnyéka látszódott, az aranykorba kapaszkodó nemzedék és életforma elfogyása, nosztalgikus hangulatai is tematizálódtak. Miközben a klasszikus modernség költőinek műzsái meg is neveződnek a versben, a mindenkori poétai magatartás, a pályakezdés forrongó hevülete, a verscsinálás érzelmi állapota idéződik fel, a lírikus pályájának íve az emberi életszakaszok, a test megromlásának képeivel párhuzamosan fut.

A *Vak visszhang* vagy a *Védett vidék* című versek fejezetekre tagolódó fragmentumai, ahogy az *Egy hajó barázdái* folyóval egybesimuló hajóteste, a határok elmosódása a természetet megfigyelő higgadt krónikás pozíciójából írt szerelmes versek, melyeknek tárgya ez a pátosztól mentesen is megragadható és leírható haza. A kötődés, a szülőföld lírai megközelítései ezek a versek, így állításaik egy része a transzilvanizmus leegyszerűsítő olvasatának természetábrázolása ellenében halad, ám itt látszik igazán, hogyan jeleníthető meg egy sok-

színű nyelvi és kulturális közeg egy olyan poétikai modellben ahol a hagyomány megfricskázása, kritikája és a benne való elmerülés egyszerre működtethető.

A *Vargavárosnak*, a könyv utolsó egységének versei (pl. *A szülőhely kartotékai*) ezt a lajstromozást erősítik. Lehetne még beszélni a Radnóti hommageok-ról (*Tajtékos még*), a Tóth Árpád-allúziókról, a Kosztolányi előtt tisztelgő *Kérdésről*, a nemzedéktársaknak írt dialógusteremtő darabokról (*Film. Lövétei Lázár Lászlónak*) vagy a késő modernségben is olyan fontos városi tranzitzőna (L. Petri György költészete) kiemelt helyszíneit bejáró versről, a címében rockzenei klasszikust (Led Zeppelin) idéző darabról (*Stairway to Heaven*). Mindegyik fontos kérdést válaszol meg, a hagyománnyal és a megújulással együtt élni tudó lírikus alázatának versei.

Fekete Vince válogatott kötete izgalmas gyűjtemény, amellett, hogy helyzetjelentés egy lírai pálya pillanatnyi állapotáról, ajánlatokat is tesz az olvasónak. Elsősorban azt, hogy a közép-kelet-európai kulturális táj, amiben létezőnk organikus környezet, amellyel tisztelettel is bánhatunk. A nemzedéki összetartás, kánonok és irányzatok pedig, amelyek az irodalmi közösségeket is mozgatják, nemcsak a követhető és támogatható, meghaladható és elutasítható dimenziókban, hanem a kettő közötti képlékeny mezsgyén, az elfogadás, a kritika és az önkritika immanenciájában is értelmezhetőek korábbi alakítóik számára.

CSEHY ZOLTÁN

A szorongás olimpiai bajnoka

SOPOTNIK ZOLTÁN: MOSZKVIC

Sopotnik Zoltán

moszkvics
moszk

Kalligram Kiadó
Budapest, 2016
80 oldal, 2000 Ft

”

Sopotnik Zoltán új verskötete egy nemzedék mentális térképének megrajzolásához kínál biztos tájékozódási pontokat. A hajdani államszocializmusba beleszületett generáció nevelődési regényéből kapunk látványos, harsány mozaikdarabokat, miközben paradox módon éppen a kelet-európai létezés esztétikájának színtelen összképe rajzolódik elénk. E létesztétika alapérzete a hiánytudat, mely a viszonylagosság intézményesülésének éppúgy következménye, mint az árnyékkultúra kontúrталanságának. „Vegyünk fel két tetszőleges pontot / a világban: hogy melyik a kelet-európai, / azt a hiányérzet mondja meg” – ebből a szakaszból Sopotnik Zoltán három verset is kibontakoztat. Ezek a textuális cölöpök jelzik a kipányvázott szövegteret, melyben mozogni lehet.

Különösen fontos a kötet számos pontján hangsúlyosabbá tett ismétlésalakzatok tömörszerűsége, mivel egyszerre modellálja a beszűkülő mozgásteret, és egyszerre jelöli ki a gondolati tájékozódási pontokat. Az így kialakított hierarchikus viszonyok (az ismétlés akusztikája az ismerőség benyomását kelti, s ennek rendelődik fokozatosan alá a más, az idegen) többféleképpen is jelzik a metapoétikus tehetetlenséget: leírható-e egyáltalán bármi is anélkül, hogy ne szembe-süljünk az agresszív jelen analógiáival? Nem igazán: a történelem, a magánélet történései épp a jelenkori impulzusokra való ráismerés révén válnak izgalmasan elbeszélhetővé. Sopotnik könyvében se a rekonstrukciót keressük, hanem az áthallásokat, az átsejléseket: kétségtelen, hogy ebben nagy része van az értelmező olvasó otthonkereső igényének. Egy ilyen mondat, pl.: „Cenzúra van, ha nem is olyan, mint régen” Közép-Kelet-Európában szinte mindig érvényes. A „rövid távú memória” kigyomlálása is szimptóma. Épp ezért válik a Sopotnik-vers időnként radikális rekonstrukcióvá, tünetleírássá, máskor pedig látványosan kozmikus „fikcióvá” („Este, mikor el tudok mászni az ablakig, / a Tejútal beszélgetek.”).

mely elbizonytalanítja a beszélő elmeállapotát vagy legalábbis józanságát („Én nem, nem vagyok bolond.”).

A versek fölé fikcionált világ azonban általában nem a Tejút, sokkal inkább a „szocialista mennyezet”, mely „később természetesen leszakad”. Ez a rom- és látványkörnyezet minden szegmensre kiterjed a léttér szociokulturális dimenzióitól kezdve egészen a csipkelekvár „tetejéig”, mely „a párttitkár lehelete miatt penészes”. Ennek a romlás és összeomlás önmagába kódoló univerzumnak a jelképe a Moszkvics, a túlélő szovjet gépkocsi egy „kiégett fantasztikus filmben”, mely történetesen a folytatásos közép-európai valóság. Ebbe a fantasztikus filmben csöppen bele Kafka is: a tudatalatti és az objektív élmény viszonyrendszere nem tisztázódhat, Kafka neve egyszerű mantrává degradálódik, miközben a biztos pont látszatát kelti. A *Kafkás* című Sopotnik-vers narratív szempontból is figyelemreméltó: a belső és nyilvános monológok ösvérszerkezetei helyett Sopotnik itt az interakciót jeleníti meg. A beszélgetés közben formálódó vélemény képlékenysége és vergődését az uralkodó beszéd agressziójával szemben. Ez a korlátok, reakciók és ellenreakciók közti mozgás többszólamúvá teszi a verset. A nyelvkeresés mint tipikusan posztmodern problémázás is más értelmet nyer: Sopotnik nem elégszik meg a nyelvben létezés klasszikus és örökletes problematizálásával. Először is alkalmi, performatív, pillanatnyi érvényű nyelvekről beszél („mániákusan a nyelvet keresi, minden / reggel egy másikat”), másodsor pedig nem maga a megelégedés vagy a nyelvi-megismerési korlátok tudatosítása érdekli, hanem az, hogy a nyelv mennyire képes kijátszani vagy kiszolgáltatni a mindenkori besúgót. Ez a nyelv egy kiismerhetetlen instancia kiszolgáltatottja, melynek valóságát mi csak a ránk mért szerepeknek megfelelően ismerhetjük fel.

A kötet záró ciklusában a nyelv kérdése újra feltör: itt nem a nyelv létkényszere, hanem a nyelv elfogadása válik kulcskérdéssé. A *Központi fa* című versben a beszéden való túllépésként, univerzálisan vagy csak szubjektíven értelmezhető gesztusok rendszereként érzékeli a nyelvet. A fa metaforikus-szimbolikus létezőként (a lent és a fönt világát összekötő szimbolikus kozmikus kapocsként) nem pusztán a növényi, vegetatív lét megértése miatt válik fontossá (a természeti tér és a civilizált tér viszonya Sopotnik költészetében mindig is hangsúlyosan volt jelen), hanem az átmenetek kiterbélyesítése miatt is. Az egyik legfontosabb átmenet a nyelv és a tér közt rajzolódik ki: „Elfogadni egy helyet, ráírni, hogy város, / beleírni, hogy az enyém, a nyelvét tanulni”. Sopotnik nem teremti a képzelet tereit, hanem „elfogadja” azokat, és az írás aktusa révén próbálja meg magáévá tenni. A memóriába (a virtuális gépibe vagy a testi-szubjektívba) így beíródó terek azonban korántsem jelentenek egyúttal szabad mozgásteret az életre keltett én számára: a mesterségesen, kitarító munkával betáplált bűntudat minden idill lehetőségét ellehetetleníti („mintha üldözne valami, egy rossz gondolat, vagy sok / rossz gondolat összessége, érvényes bérletem / van, mégis működik bennem a bűntudat, ez a hely / működteti”). Ezt az alapérzést folytonosan tovább fokozza a virtuális és a valóságos közti stabil elhatárolhatóság teljes hiánya („beleírom, hogy város, de csak / elnyeli a betűimet, tócsaszerű fekete lyuk, ez / Dogville, egy film”). Ez a lebegtetés a megleve-nített alakokat is illuzórikus terekbe helyezi, sőt, ami költőileg is izgalmas felismerés, egyes cselekedetek és tettek mögül kicsúszik az idő, egymásra íródnak. Egy gépírónó (a kötet egyik emblemikus tevékenysége a gépírás) pl. „papiruszterkercekről gépel / át szent szöveget, morbid ujjai vannak, közben / a szerelmének szóló levelét is írja”), miközben nyilvánvalóan ugyanez történik a fenti szférákban is („Erika-írógépek csattognak / a Tejúton”).

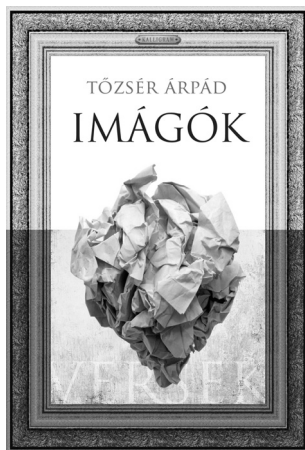
A kötet sajátos topográfiája és térgeometriája hívja életre a világok találkozásának poétikáját, mely azonban nem csak a fenn említett hol fiktív, hol historikus terek kapcsolódására tekint regiszterkeverő kihívásként, hanem az emlékezés mechanizmusait is leképezi vagy felnagyítja, s a legtöbbször egy apokaliptikus, a leginkább talán Krasznahorkai László látomásosságával rokonítható univerzumba vezet át bennünket. Ezt a hermészi bűvészkedést nagyfokú nyelvi tudatossággal teszi: Sopotnik mozgó, kanyargós, a lényegi pontokhoz visszavisszatérő versnyelve úgy keresi az objektívét, hogy nem veti meg a látomásost. Feltűnően gyakori a személytelen főnévi igenév használata: a cselekvés ténye így nem kötődik konkrét vagy grammatikailag azonosítható, meghatározható személyhez. Ez az igenév-ráma segít ráhangolódni az „emberinek” nevezett minőség és létforma egységként, konstrukcióként való érzékelésére; (Ha ember), speciális, kozmikus anatómiájára. Ezt a „minimumot” Sopotnik különös erővel hozza közelbe: épp a *Koppannak az angyalok* című versben megfogalmazott „természet-minimum”, az „alázat-minimum” és a „fantázia-minimum” hármasa határozza meg az „ember-minimum” mozgásterét. Az „ember-minimum” érdekessége, hogy nem feltétlenül antropológiai beágyazottságú („A zegernyész medve taxiba száll”, vagy: „A nyolcadik emeletről ugrik egy medve / a Dunába”), szabadon fellelhető növényben, állatban, tárgyban, angyalban, ahogy a megfigyelő és a megfigyelt pozíciója is változhat. Sopotnik *Vesztett tárgy* című, a kötet talán legjobb versciklusa ezt kiválóan példázza. A tárgy lehet egyszerre materiális és élő is (poloska), testbe íródó (anyajegy), antropomorfizált (álmos pad), elállatiasodott (bútoráncoltatók): Sopotnik megnyitja a szereplehetőségek tárházát, ám gondosan vigyáz arra, hogy mit mivel helyettesít. E szerepjáték fontos összetevője a panell-létbe dobolt, bomló és átszerkeszthető tudat, mely szintúgy jól körvonalazható Sopotnik korábbi kötetei alapján is.

Úgy tűnik, Sopotnik Zoltán *Moszkvics* című kötete az egyre jelentősebbé váló költői életmű fordulópontja: legfőbb újítása talán, hogy megragadja az idő (a történeti tudat) kiiktatása révén reménytelenül egymásra kopírozott, nehezen átlátható, de igencsak jellegzetes (közép-európai) terek archeológiájának eleven költészetét.

FÖRKÖLI GÁBOR

Metafizikai üzelmeink

TŐZSÉR ÁRPÁD, IMÁGÓK: ÚJ VERSEK 2012–2016

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2016
128 oldal, 2800 Ft

”

Tózsér Árpád nem éri be kevéssel. Tudja, vallja, hogy a költészetnek a lényegről kell beszélnie. Nincs ez másképp az *Imágók* c. új verseskötetében sem. Anélkül, hogy a költészet mindenhatóságába vetett naiv hitet táplálná az olvasójában, nem fél visszatérni olyan alapkérdésekhez, amelyeket a bölcsélet és az esztétika látszólag már réges-rég kimerített. Kötetének gondolatvilága olyan klasszikus filozófiai, ismeretelméleti struktúrák köré épül, mint amilyen az elvont (általános) és konkrét (egyedi) közötti megkülönböztetés. A jól ismert képlet szerint a művészi ábrázolás lényege a kettő egysége lenne: az egyedi révén felmutatott általános, univerzális érték. A könyv nyitódarabjait az ezzel kapcsolatos kétségek, töprengések hatják át. Egy gyermekkori ugróiskolázás (Tózsér szavával ickezés) emléke ennek az archaikus egységnek a jelképévé avatja az ugróiskola négyzeteit: az elvont, geometrikus formák és a húsbavágó, elemi élményt jelentő dolgok elválaszthatatlanságát fejezik ki (*Icek*). Egy másik szövegben az emlékezés folyamatát platóni kategóriákkal jellemzi Tózsér, de az alapszerkezet változatlan: a platóni idea, a valódi létező az univerzális ősképp, miközben mindaz, amit mi látunk és érzékelünk, vagy ahogy minket, egyéni létezőket érzékelnek, azok az árnyak, vagyis a konkrét dolgok. Így ír a költő a gyermekkorának helyszínét, a Nagyjászolt benépesítő szereplőkről: „Mint Platón barlangjában: árnyak nyüzsögnek a Nagyjászolban, s talán épp azért vannak olyan sokan, mert nem képes kimeríteni ideája gazdagságát” (*Platón barlangjában*). A kötet címében szereplő fogalom, az imágó először is arra utal, hogy a személyiség örökké mozgásban van, csak a másokkal való viszony révén képződik meg újra és újra, vagyis a belülről megélt és a kívülről ránk ruházott szerepekből áll össze. Abból, ahogy mi magunkat látjuk, és ahogy minket látnak mások. Ám ahogy a fenti idézet mutatja, ennek a gondolatnak a mélyén szintén ismeretelméleti probléma van: az általános (a platóni értelemben

vett valódi) és a konkrétan adott (a platóni árny) kettőssége. Azért fogja fel Tózsér az emlékezés és az önértelmezés folyamatát az általános és a konkrét játékokként, mert az elvesztett, idealizált múlt mint univerzális élmény csak pótlékok – a szerző saját szavával: imágók – partikuláris sokaságával nyerhető legalábbis részben vissza. Ez az imágó lehet szerep, kép, képzelgés, ábrázolás, idol. Az emlékezés tehát imágók révén történik, és itt el is mosódik, lényegtelenné válik a határ a megtörtént és a meg nem történt között, ahogy azt *A pipázó bicikli* c. költemény is mutatja: „Nem, én közönséges / biciklit tulajdonképpen / képen sem láttam, / bár mintha Léger / pipázó katonája / egy darabokra hullott / eocén-kori biciklin ülne.” Imágó a műalkotás, a vers is. Imágóink révén igyekszünk birtokba venni a magában valót, és ez a törekvés ott van alapvető emberi cselekvéseink mélyén: nemcsak az emlékezésben, hanem a megismerésben és birtoklásban is, amely utóbbi Tózsér metaforavilágában akár szexuális és művészi, vagy a versírás révén történő hódítást is jelölhet.

Tózsér persze a tőle megszokott módon nem csak a személyes múlt kedves maszkjait ölti magára, szerepjátékai ugyanis kiterjednek a történelmi terheket hordozó, példázaterejű archetípusokra is. A kötet egyik monumentális költeményében a vak Milton lányának bőrébe bújva beszél költészet és hatalom, megalkuvás és elvhűség viszonyáról. A *Deborah, avagy az Éden szíve* a Szenci Molnár Albert megkísértéséről szóló dráma, a *Faustus Prágában* méltó folytatása. A történelmi alakoskodás legradikálisabb terepe azonban a karnevál, a tragikus helyzetek és műfajok komikus travesztíája. A *Fogadó az utolsó szóhoz* c. rövid drámai költemény Hieronymus Bosch-díszletek és Joyce-féle kulisszák közé helyezett haláltánc, amelyben a huszadik század legvéresebb diktátorai bohóckodnak. A magasztos helyzetek vásári lefokozása, az elvont ideák alantas eredetének leleplezése magától értetődően társul Tózsér műveltségéhez, kifinomultságához. Az *Adalék a püthagoraszai etika történetéhez* c. versben például arra a legendára játszik rá, amely szerint az éteri gondolatairól híres Püthagorasz kifejezetten tiltotta a lóbab fogyasztását: míg az olvasóban maga a növény a kízó szelek problémáját idézheti fel, addig Tózsér Püthagorasz averziója köré homoerotikus eredetmítoszt költ, amelyben a bab a here alakját idézi fel. Mindkét értelmezés megmosolyogtató kontrasztot képez a végül babmező szélén elföldelt matematikus fennköltségével: „Siratóéneket fölötte az / Egyetem szférái s a prímszámok énekelnek.” Ezt a groteszk minőséget a szó eredeti értelmében is tetten érhetjük: a groteszknek az itáliai reneszánsz idejéből eredő fogalma először az állati, emberi és növényi formák ornamentális vegyítésére utalt, Tózsér prózaverseiben pedig maguk az elmesélt epizódok alakulnak át egymásba, lesznek hibrid történetekké a szabad asszociációk révén. A *Phelegetón avagy 8 és ½ csapósünger* c. szöveg így egyszerre beszél el egy pecázás, egy Fellini-film és egy szexuális beavatás élményét, összekötve mindezt a huszadik századi ideológiai csapongások történetével. Talán csak Tolnai Ottó szövegei tudnak még ilyen szabadon mesélni.

Az elvont és a konkrét karneváli házassága mellett ez a bölcséleti alapstruktúra egy másik fontos területen is jelen van a kötetben. Összefoglalva: az ember és a föld viszonyának kiüresedésében. Tózsér egyik nagy témájáról, a falu világának a pusztulásáról van szó. Az erről való beszédre a magyar irodalomban egy nagy hagyományú diskurzus rendezkedett be. Tózsér annyiban különleges, hogy nála ennek a jelenségnek a tárgyalása is az elvont és a közvetlen filozófiai kettősségből indul ki. Az *Úton* c. szövegben ez a pusztulás egyfajta isteni büntetés, amely a falu egykor volt világát „az anyagidegenség bűne”, a Teremtés „hütlén ke-

zelése” miatt éri utol. Azoknak a tereknek az elhagyását gyászolja Tózsér, amelyekben az ember az anyagi léttel közvetlenül érintkezhetett: ez a falu és a föld szférája.

Márpedig a falusi táj, az attól való elszakadásból fakadó kozmikus otthontalanság vagy éppen a kisebbségi lét a nemrég elhunyt Juhász Ferenc és Csoóri Sándor, illetve még sok más, népi költőként kategorizált szerző témája. Tózsér költői pályája szintén a népiek izlésvilága felől indult. Nem voltak ezek élvonalbeli versek. Később azonban ugyanezeket a tapasztalatokat sikerült egy mélyen átgondolt és számára sokkal otthonosabb ismeretelméleti keretbe ágyaznia, sőt költői önreflexió tárgyává tennie. Nála a falu elhagyása nemcsak térbeli exodus, hanem poétikai is: maga a költészet hagyja el azokat a témákat, amelyek korábban a nyers élethez való kapcsolatát biztosították. A szerző az expresszionizmussal és szürrealizmussal átítatott népies poétikákat nem megtagadva, de azok helyett már más nyelven beszél azoknak a kötelekeknek a meglazulásáról, amelyek a faluhoz – a gyermekkor Tózsér lírájában is felidézett helyszínéhez – kapcsolják őt és civilizációjukat. A képies sűrítés helyett jobbára tárgyilagos, dísztelen nyelven beszél, irodalmi látóterét mégis elképesztően tágra nyitja: folytonos gyanakvással bár, de a posztmodern nyelv- és szerepjátékokban is megmerítkezik, ám mindig megmarad a költői mesterség alapkérdéseinél. A poézis legarchaikusabb, szinte vallásos értelmezésével is számot vet. Nem lelkesedik naivan, de nem is akarja megspórolni magának a keserű illúziótlanságot, amely e számvetés egyedüli eredménye lehet. A költészet – állapítja meg – nemcsak az anyagi valóság közvetlenségéhez, hanem legősibb tárgyához, a transzcendenshez, a mítoszhoz is hűtlen lett. Nem véletlen, hogy Orpheusz és Hölderlin viszatérő igazodási pontok a kötetben. A számukra még elérhető „források”, ahol ugyebár istenek laknak, immár beláthatatlan messzeségbe kerültek; „bizony mondom, elhagy minket a vers, mert elhagytuk orfikus emlékeinket” – kiált fel *Ő, Orpheusz* c. szövegében, majd később hozzát teszi: „mi már, Hölderlin tengerészei, félünk a forráshoz hatolni”.

De hogy jön a mítosz kérdéséhez a falu, a földművelés elhagyott valósága? A helyzet az, hogy az éterien elvont mítosz és az anyagiség Tózsérnél két egymástól el nem választható minőség. Hogy ezt megértsük, érdemes visszakanyarodni egy korábbi nagy, ars poetica-szerű verséhez, amelyet Duba Gyula írónak, a csehszlovákiai magyar falu krónikásának címzett *Mittelszolipszizmus* c. 1995-ös kötetében: *Történet egy kripta lakóiról és a mítoszlól*. Tózsér szerint Duba prózaművészetének az az érdeme, hogy elemi erővel szólaltatja meg a falusi világ tárgyait, vagyis „[e]gy nyelv előtti állapot torokhangjai”-t. A fogalmi nyelv eltávolít a tapasztalható, alakítható valóságtól, amelyet a földműves életforma jelent. „De azt a létet még közösen éltük meg, olyan / közel az erdőhöz, földhöz, fákhöz, / hogy szinte szavak, fogalmak nélkül” – írja Tózsér. A versben elbeszélt történet szerint a falun született költő lakótelepen él, ahol hirtelen a panellakásokat ellátó vízvezetékekbe szennyezőanyag kerül, ezért a lakók kénytelenek – mint egykor falun – lemenni az ideiglenes „kútra”, vagyis a lajtoskocsihoz. Ez a mesterséges forrás természetesen már költői toposz, olyan hely, ahol az emberek ismét értik és meghallgatják egymás szavát, ahol újjáéled a kollektív tapasztalás rituális élménye. A mítosz a vers szavai szerint ezt a közvetlen, közös tapasztalatot hivatott újratereíteni. A nyelv fogalmi elvontságát leküzdeni képes költészet visszavezet abba az állapotba, ahol „a természet, s benne a közös munka” határozzák meg az emberek létét.

A nyelv előtti tapasztalás egymással összefüggő formái tehát a föld megművelése – az anyagi világ közvetlen alakítása – és a mítosz átélése. És éppen a kettő közötti folytonosság veszélyeztetettsége sarkallja Tózsért versírásra. A beszédes *Virágpedofília* címet viselő vers a

gyász rítusait és szakrális tárgyait vizsgálva elmélkedik azon, hogy lehetséges-e ezek révén valamifajta kapcsolatot létesíteni az ittlét és a túlvilág, anyagi és spirituális létezés között. És persze keserűen veszi szemügyre azokat a pótlékokat, amelyek a jelentésteleli tárgyak és szer-tartások helyén még megmaradtak: „A régi perzsák / még a keselyűkre bízták halottaikat, én az éppen csak kinyílt, / zsenge kankalint rángatom bele metafizikus üzelmeimbe.” Ahonnan az orpheuszi, halottakat is feltámasztó költészet kivonult, ott a giccs lett az úr. Nem véletlenül jelentkezik Tózsérben a nosztalgia egy olyan költészet iránt, amely a nagy kérdésekkel foglalkozik, és amely egész emberi létünket igyekszik magasabb minőségbe emelni. Ezért olyan fájó számára a metafizika kilúgozása az egyre inkább a technológiára leszűkülő emberi tudásból: „Az elaggott Föld arcán az ember műve / – ipar, úrprogram – májfolt, szeplő, / besorolhatatlan, fölös szereplő, / űrgebére szerszámolt gyepelő” (*Világügyek*).

Ha már mítoszlól beszéltünk, meg kell említeni, hogy a falusi gyermekkor mellett ennek a nosztalgiciának van egy másik fontos tárgya ebben a költészetben: az ókor. Egy tanulmányában Csehy Zoltán találóan jegyzi meg, hogy Tózsér a Winckelmann-féle antikvitásképzetet folytatja. Viszont meg is újítja azt. A mitikus idők földművelő élete nem az ovidiusi aranykor és nem is a vergiliusi pásztoridill, hanem a munka, a világ formálásának, a földből és a földön végzett munkából teremtett élet egy közvetlen, őseredeti viszonya – ha úgy tetszik, a marxi elidegenedés előtti állapot. Nem idill, hiszen helye van benne a fájdalomnak, a tragédiának, ugyanakkor a winckelmanni elképzeléshez hasonlóan ez is egy absztrakt rekonstrukció. A költészet téje tehát az Tózsérnél, hogy joga van-e megragadni, megteremteni vagy védelmébe venni egy eszményt, etikus-e elszakadnia a megtapasztalható konkrétól. Illetve fordítva: mit ér, ha megmarad a konkrétól, az empirikusan igazolható tényállásoknál?

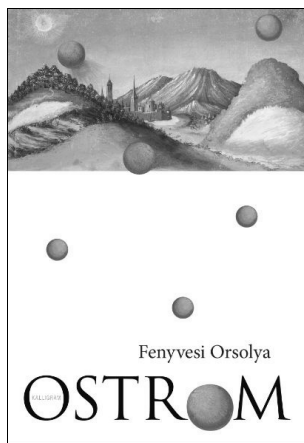
Éppen ezért a vulgárisan a posztmodern sajátjának tekintett poétikai és nyelvi öntükrözésnek Tózsér esetében nemcsak az elmosódó identitások és kulturális krízisek szempontjából van jelentősége, és főleg nem merül ki valamifajta felszabadult játékban. Az ő posztmodernje, ha lehet így hívni, etikai és filozófiai mélységű: arra kérdez rá, hogy van-e morális, metafizikai jelentősége a költészetnek? Tózsérrel kapcsolatban azonnal szemet szúr a tény, hogy mennyi stílushatás, irodalmi áramlat és szerep keveredik verseiben, ő ugyanis szenvedélyesen, de mégis nagyon tudatosan igyekezett az elmúlt ötven-hatvan év minden irodalmi jelenségéből tanulni, és felépíteni belőlük saját magát. Mivel azonban a maszkok és szerepek váltakozása nála nem öncél, nem nehéz észrevenni az állandó elégedetlenséget Tózsér lírájában. Amikor filozófiáról, irodalomról és történelmi tapasztalatról beszél, akkor képtelen elfojtani az érzést, hogy már mindent kipróbáltunk, és mégsem lett jobb: „2013 (plusz a Krisztus előtti évek) már elég nagy számtest ahhoz, hogy a valószínűségi változók eleget tegyenek a nagy számok erős törvényének, s a »fej vagy írás«-t játszó Ormuzd és Ahriman párbajában végre Ormuzd (a jószág tutymutty istene) a mi tévedésszerű jótetteink nélkül is megkapja a neki kijáró ötvenegy százalékot, s nyerjen” – írja a *Ricorso: Jelentés az EU és a hon állásáról, 2013-ban* c. szövegben a fény és a sötétség zoroasztriánus isteneire utalva.

Tózsér költészete, amely a kortárs gondolati líra csúcsteljesítménye, világosan bizonyítja, hogy bár lehet, hogy néha már unalmas a posztmodern metapoétikai témaválasztása, olykor igenis hitelesebb, erkölcsösebb versekről írni verset, mint úgy tenni, mintha az irodalmon kívülről és az irodalom előttről mindig méltóbb tárgyat lehetne találni a költészethez. Persze, lehetne. De az *Imágók* éppen arról szól, hogy ez az áhított tisztaság milyen ritkán adatik meg.

PUSKÁS DÁNIEL

„[M]últ időben mesélem el magam”

FENYVESI ORSOLYA: OSTROM

Kalligram Kiadó
Budapest, 2015
80 oldal, 2000 Ft

Fenyvesi Orsolya második kötetében érettebb hangot szólaltat meg. Már az első kötetében is egyedi hangot talált, az ott lévő játékosabb és a nonsense költészetet imitáló hangnemet az *Ostromban* egy meditatívabb, elmélyültebb hang váltotta fel. Nem olyan könnyű elhelyezni Fenyvesi Orsolya nyelvét a mai magyar költészetben, többnyire olyan hagyományokra épít, melyeknek nincs igazán magyar előzménye. Sokszor mintha az angol nonsense irodalom és a szürrealista automatikus írás eszközei keverednének, helyenként mintha Borges verseinek, novelláinak hatását éreznénk, de a képzőművészeti utalásokkal átszótt nyelv és az álomszerű légkör mintha Ashberyt idézné, ugyanakkor a szentenciaszerűség és a biblikus nyelv nyomai is felfedezhetők a versekben. Költészetének legfőbb ereje a szövegek nyelvében volt, a naiv, mitikus nyelvben, mely sokat merít a középkori bestiáriumból, érdekes egybeesés, hogy pont az izlandi Sjón *A cethal gyomrában* című regényének magyar fordításával és Borges *Képzelt lények könyvének* újrakiadásával egy évben jelent meg.

Már az első kötet szerkesztésében is szembetűnő volt, hogy a versekben a motívumok szintjén milyen finom volt az átmenet, mintha egy verset daraboltak volna szét kötetté. Ezt részben az *Ostromról* is el lehet mondani, sőt maga a kötet első verse is folytatja az első kötet utolsó versében lévő fényképezés motívumát, ahogy a *Fotográfia* című utolsó versben van: „a blendével készenlétben / vártam”, majd az *Ostrom* első, címadó versében az szerepel: „Én vagyok, akit a blende elfog. / Én vagyok, aki nincs a képen.” (7.)

Az első kötetben is fontos volt a tükör motívuma (a címben is benne volt: *Tükrök állatai*), ami nem melleleg a Borges-életműnek is központi eleme, az új kötetben ezt az önelemzés váltotta fel. A kötetben sokszor szerepel a név szó: „Nevem lehetséges, nevem mártír.”, (11.) „Nevem meztelen combomon csorog.” (Ua.), „A következő szélhökésre / meg-

hallottam a nevem, / és a torkolatig ért, mint egy üzenet.” (38.). Ezek a megoldások hasonlóan a korai Kemény István verseire, például a *Haláldalra*: „Édes nevem, Kemény István / menekülj, menekülj, / a csupasz emberről / szállj el, szállj el”, „Semminek nincs már neve / a nevek szabadok / édes nevem, okos nevem / menj a tieid közé” (a témában lásd még Szávai Dorottya tanulmányát *A „Te” alakzatai* című kötetében). A közelmúltbeli külföldi példák közül lehetne említeni még Borgest, az angol Simon Armitage *Learning by Rote* (Magolás) című versét (a vers tükörrírással jelent meg, mint az *Alice Tükörországbán* című könyvben lévő *A Gruffacsór* című vers, egyedül a szerző neve olvasható tükör nélkül), az amerikai Charles Simic *Charles Simic* című versét, vagy a néhai orosz Lev Loszev *Левлоцев* (Levloszev) és *Hem* (Nem) című versét („Вы Лосев? Нет, скорее Лифшиц”: Ön Loszev? Nem, inkább Lifschitz [a szerző születési vezetékneve]).

A képzőművészeti utalásokat tekintve az előző kötethez képest lényegesebben kevesebbet találhatunk az *Ostromban*, egyedül a fényképezés motívuma maradt meg. A nyelvet illetően rengeteg metanyelvi és metafikciós utalás van, ami a kötet fele után elég zavaró tud lenni, ahogy az egyik versben írja: olyan, mint amikor „A kamera működésjelzője tükröződött az ablaküvegen.” (46.). A *papírhasadékban* mintha Ted Hughes *A gondolat-róka* című versének csatánóját ismételné meg azzal, hogy az utolsó sor a lap beteléséről, a vers elkészüléséről szól: „hogy megtöltsék az üres lapokat.” (12.) Fenyvesi Orsolya nyelvében számomra pont az volt a különleges, hogy nem a Telep-csoport követői által használt rengeteg metanyelvi és írásra utaló szöveghelyeket halmozta, hanem egy újabb nyelven próbált meg megszólalni, bár a metafikciós utalások valószínűleg az angol nyelvű irodalmak iránti érdeklődéséből fakadnak.

A szerző fordítóként is tevékenykedik, Anne Sexton *Öreg törpeszív* című versének fordításáért 2015-ben Versum-díjat kapott, jelenleg pedig Ginsberg prózai írásait fordítja, rá utalhat az *Önarckép üveggolyóval* című versben az „Igazi oroszlán bújlik a kőoroszlánhoz” (11.) sor, ami Ginsberg *A valóságos oroszlán* című versét juttatja eszünkbe. A verseken lehet érezni a XX. századi angol nyelvű költészet hatását, de sajnos néha az anglicizmusokat is: ilyen sor a *Télben* az „ami anygali, ez a jellegtelenség” (14.) (kiemelések tőlem), vagy az „A vadállatok bátorsága / lakott.” (18.) sorok.

A képek szintjén ingadozik a felhozatal, találhatunk példát ötletesekre és kevésbé sikerültekre egyaránt. A szerencsés képek közé tartozik a „nem a csigolyák csorognak hátamon” (21.), az „Én is arra vágyom, hogy egy forró test / omló architektúrája temessen maga alá” (37.), a „kövekkel a zsebedben fekszel le aludni” (45.), vagy a „Nézd, hogy rángatja, színezi, cirógatja / a fát a távolság.” (42.). Azonban, sajnos az első kötethez hasonlóan, itt is maradtak elkoptatott, közhelyszerű és zavaros képek, mondatok: „Tudtam, hogy többen haltak meg, mint ahányan élnek” (75.), „A jövőmbé néztem a google street view-val.” (39.), „Nem hullik idő lábad elé.” (35.).

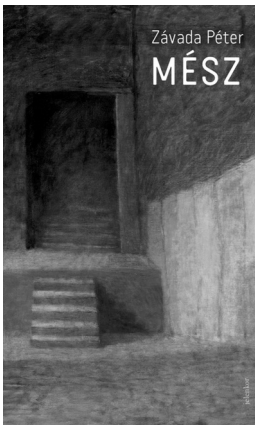
Sajnos az *Ostrom* nem képes sokkal többet nyújtani, mint a *Tükrök állatai*, ugyanazok a hibák fordulnak elő, a túlírt, helyenként giccsbe hajló képek, melyeket egy első kötet esetén még el lehetett nézni. A kiemelkedőbb versek közé tartoznak a *Kalendárium*, a *Mintha*, a *Gravitáció télen*, a *világítótorony*, *A utazó rózsák* és az *Esse est percipi*, de a kötetben nagyon ingadozik a minőségbeli színvonal. A kötet első felét leszámítva nem igazán érezni, hogy a versek között lenne valami összetartó erő, a versek sokszor azt a hatást keltik, mintha szétszórt mondattöredékekből összeállított szerkezetek lennének, ami önmagában nem lenne baj, de ezt az *Ostromban* sajnos az álomszerű légkör sem tudja mindig egyben tartani.

P. SIMON ATTILA

Nedvek, érintések, üresség

ZÁVADA PÉTER: MÉSZ

„... aztán sajgott a tudatom, akkora úr támadt benne...”
Esterházy Péter: *A szív segédigéi*

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2015
72 oldal, 1490 Ft

”

Závada Péter második, *Mész* című kötete rendkívül egységes, feszes szerkesztésű. A személyes megszólalás újabb lehetőségeit kereső versbeszéd középpontjában a beszélő édesanyja elvesztése miatti gyásza, valamint az önkéntelenül feltörő emlékekkel és a nyomukban létrejövő hiánytapasztalattal zajló küzdelem áll.

Závada előző, *Ahol megszakad* című kötetében a versformák és a megszólalásmódok tekintetében eleven sokféleség érvényesült: a *Boldog óra* nyolc szótagos, jambikus soraitól a szonettformán keresztül a szabadversig terjedt a skála. A szövegköztiség alakzatai – ezek közül is leginkább az imitáció – nyújtotta lehetőségeket kihasználva pedig főként a nyugatos versnyelv felé nyitott – gondolhatunk itt a *Pesti samponra*, amely Babits *Messze, messze...* című költeményének átírata. A *Mész* egytónusú, a különböző beszédmódokat kevésbé vegyíti vagy váltogatja, emiatt – és a címadási gyakorlat miatt is – köthető egyetlen, ám bizonytalan körvonalú szubjektumhoz a különböző megszólalások. A későbbiekben több alkalommal is visszatérek majd arra, hogy mit is jelent ebben az esetben a szubjektum határainak elmosódottsága, ugyanis ezt tartom a kötet központi kérdésének.

A testi tapasztalat, a testhez kapcsolódó különböző jelenségek alkotják a verseken végigvonuló metaforika alapját. Az olyan időbeli általánosra utaló kifejezések is, mint az este vagy a délelőtt, az azonosítások rendszerében eleven testi-ségre, érzéki minőségekre tesznek szert. A *Tabu (3)*-ban a beszélő két ujjal nyúl a kopolytuba, „az éjszaka húsos redői közé”, a *Testtáj (2)*-ben pedig az ütemesen összehúzózó délelőtt a „torok perisztaltikájához” válik hasonlóvá. A versekről való beszédet épp emiatt érdemes a testtel, és különösen a nedvekkel kezdeni. Ezzel nem áll szándékomban azt sugallni, hogy az előző kötet esetleg száraz lett volna – bizo-

nyos értelemben épp az ellenkezője igaz –, inkább arról van szó, hogy az *Ahol megszakadban* jóval kisebb, sőt szinte semmilyen szerepet sem játszott a testi tapasztalatok versbéli megjelenítése. Emiatt a már említett formai kérdéseken túl a testi jelenlét hangsúlyozásának föl-erősödése tekinthető a legnagyobb változásnak a költő első kötetéhez képest, hiszen a jobbára kedvesen zenélő verseket tartalmazó gyűjteményt olvasva a *Bontás* ritmikus megszorításain („Megmarkolod a farkam. / Együtt szorongunk halkan.” 11.) kívül leginkább némi por borzolhatta a jámbor olvasó kedélyeit. A *Csak addig* a beatköltők stílusát és témáit idézni igyekvő, diákcsínyként ható alaptörténete szerint a beszélő egyesült államokbeli vendéglátói jogosítványokkal igazgatnak el némi kokaint egy tükrön, majd a maradékot egy naivitást színlelő rendőr fújja le a laminált kártyáról egy igazoltatás során.

Ezzel szemben a beszélő közvetlen környezetét átható nedvesség vagy valamilyen nedv-hez kapcsolódó érzet több versben is központi kép, a kötetet átítató metaforahálózat fontos és visszatérő eleme. A *Bűnjel (1)*-ben a meghittség formáinak ismeretéhez szükséges feltételek egyike az ondószag: „Nem ismerjük / a meghittség formáit, bár / elméletileg minden adott: [...] érezni / a szomszédos hársfák émelyítő / ondószagát.” De nem csak a személyközi kapcsolatok metaforikájában jut szerep a nedves, folyékony, esetenként masszaserű anyagoknak. A *Vakforma* egy szobrászműhelyt idéz, amely – amint az a vers utolsó szakaszában kiderül – az anya elvesztésének színhelye, és ahol a beszélő mélyen hatol a hűvös agyagba: „könyékig bele”. És ez a „könyékig bele” mintha kijelölné a beszélő kötetben átívelő szándékát is: a dolgokon keresztül előbb teljesen elmerülni a múltban („Ha hozzád akarok érni, / át kell nyúlnom az idő tükrén”, 7.), majd az ott találtakból a gyászmunka során újra kiküzdeni az azonosság lehetőségét, hogy az „üres egyes szám, / első személy” (14.) helyett valami más jöjjön létre.

A több ciklus címe által is sugallt eseményre, a büntettre – szinte már megszokott módon – nem derül fény, így a beszédmód néhol az Angyalosi Gergely által is elemzett József Attila-i büntetlen bűnösséget idézi azzal a különbséggel, hogy ez a tapasztalat nem morális dilemmák eluralkodásához, hanem egyfajta rezignáltsághoz vezet. A *Bűnjel (2)*-ben a beszélő váltakozó szerepeit – hol elkövető, hol pedig áldozat – a testi jelenlét minősége jelöli ki. Előbb a krimikből is ismert kliséből építkezve, de eredeti képpel kerül elénk a tettes, majd a hangokat elnyelő test ellene fordul, és az elkövető áldozattá válik: „A bőröm hangszigetelő szivacs / elnyeli az üvöltésedet [...] Feleslegesen próbálom túloldítani / a húst: ennyi hallatszík át a testből / egy tagadáson” (9). A beszélő szerepe épp annyira bizonytalan, mint a büntett megtörténte, és ezt erősíti a szubjektum és a világ határainak elmosása: „azt találgattam, átfolyhat-e rajtam / az eső, elképzellhető-e, hogy felszívódjon / az ereimbe.” (9.) A szubjektum abszolút önazonossága fel sem merül, ám úgy tűnik, a szerep biztosította azonosság is csak pillanatokra: „Hajnalban / a csapágy-nagykereskedés / kirakata előtt fogott el az a jóleső / izgalom, hogy milyen lehet egy zárt / rendszerben kenőanyagoknak lenni. / Aztán persze semmi...” (13.). Az ondó, az eső és a kenőanyag a szubjektum önmagához, a világhoz és más szubjektumokhoz való viszonyának általános keretében értelmezhető metafora-rendszerbe illeszkedik.

A kötet más helyein – a feszes szerkesztettséget is bizonyítva – a testnedvek szintén bűnre és a bünt követő szegyenre utalnak. Az *Escape (3)* egy disznóvágás és az erotikus fantázia képeit játszatja egybe:

„De miféle sikítás ez, gondoltam,
 mikor először hallottalak – fejemre
 húztam a dunyhát, mint januári
 disznóvágások idején, és a kérdés,
 hogy vajon bocsánatos bűn-e,
 ha zihálásodról egy állat hörgése,
 fehér húsáról izzadt öled jut eszembe,
 mint a szög, mikor elsőre nem üti át
 a fejszírt, halántékcsontonban félúton
 megrekedt: hogy a vér melyik kútfejére
 gondolnom gyalázatosabb: a lavór
 zománcán dobolóra, vagy a kihűlt
 combodon maszatolóra – miközben
 hajnalban belőlem is távoztak a nedvek.”

Az idézett sorok különösen zavarba ejtők, ha figyelembe vesszük Bihary Gábornak a kötet anyaképéről tett, általam is érvényesnek tekintett megállapítását. A Műútban megjelent kritikájában *A zúgás* ciklus darabjairól szólva az Oidipusz-mítoszzal vonható párhuzamot említi, s következtetése szerint „egymásba olvad tehát az anya és a szerető képe”. Ugyanez figyelhető meg a *Virályok siffjogásában* is: „A fürdőkádban ülsz [...] nem tudom/ levenni a szemem a fejed fölött lógó / fregoli zsinórjáról: ahogy tengelyesen / tükröződik a vízfelületre, lehetne akár / köldökzsinór is.”

A kötet metaforáit és beszédhelyzeteit uraló testiség, s főként a testnedvek gyakori megjelenítése a szubjektivitás már említett problematikája, határainak elmosódottsága mentén értelmezhető. Ebben a tekintetben közelebb visz a versek megértéséhez Lyn Marven néhány, Julia Kristeva és Judith Butler elméletein alapuló kijelentése. Lyn szerint „a test átjárható határai, és főként a liminális testnedvek fenyegetést jelentenek a szelf stabilitására nézvést”. Ez utóbbi létrejöttének, a Másiktól való elkülönítésének egyik alapja a test határainak kijelölése, viszont – teszi hozzá Lyn – „a trauma megfordítja ezt a folyamatot, destabilizálja a szubjektum testképét és nyelvhasználatát is”. A *Mész* esetében az ellentétek mozgása áll előttünk: bár a szubjektum egész kötetten át követhető, főként az emlékezés aktusaiban lezajló, stabilitásért folytatott küzdelme a kibomló traumatapasztalat meghatározó eleme, a versek metaforahálózata épp az elbizonytalanodást, a határok elmosódottságát mutatja fel.

Szintén a versekben munkáló paradoxonra utal, bár részben a testiségre utaló metaforákban jelenik meg a szubjektum elbizonytalanodása, mégis úgy tűnhet, hogy az érzékelés vagy az észlelés felé vezethet kiút ebből a bizonytalanságból, hogy a különböző érzéki minőségek egymás mellé állítása feltöltheti a már említett, üres egyes szám első személyt: „hidedeg voltál, mint a krémek” (7) vagy „a satuk hidege [...], / a munkapad megnyugtató vastagsága” (56.). Erre lehet még példa a *Bűnjel* (4) egyébként ironikusan is olvasható zárzata, ami szerint „... csak annyi biztos, hogy ha egy pad / még meleg, arról most álltak föl” (11.). Az érzékek összezavarodása, a minőségek elbizonytalanodása azonban több helyen tetten érhető, a kötetben hangsúlyosan jelen lévő hasonlatokban pedig épp az érzékiséget meghaladó területekkel találkozunk. A már említett *Bűnjel* (3)-ban az emlékezés egy ilyen, az érzékelés és észlelés határozott minőségeit, sőt általában az észlelés folyamatában való bizonyosságot ki-

kezdő eseményt hoz felszínre: „emlékszel, / amikor az építkezésen üveggyapotba / tenyereltem, napokig nem tudtam / eldönteni, hogy egy szilánk szúr-e, / vagy már csak a helye.” A vers zárlatában olvasható azonosítás mindezt az én és a másik viszonyának problémakörébe helyezi: „Mélyen a bőröm alatt viszketsz. / Üveggyapotba törülközni.” (10.) A *Bűnjel* (2) a látás és a hallás kapcsán mutat fel hasonló bizonytalanságokat: „Egész délelőtt / egy festék-csepp megdermedt / zuhanását figyeltem egy zár üregében / [...] Könnyű / összetéveszteni két hasonló szerkezetű / csöndet” (9.). A „megdermedt” befejezettségre, egy lezajlott folyamatra utal, ami ellentétben áll a jelzett szóval, a „zuhanás”-sal. Az időben állandó lényeg instabilitására utal a szerkezetükre egyszerűsített létezők, a hasonló szerkezetű csöndek összekeverhetősége, azonosításuk esetlegessége. Hasonló tér vissza a *Zúgás* (3)-ban: „ki tudná elválasztani egymástól / a csönd jelentésszintjeit ott, ahol minden / döntés egy elhallgatott igenlés / szerkezetébe vonul vissza.” (44.)

Látható, hogy az én (az üres „egyes szám, első személy”, „egy alany általánossága” [64.]) és a másik viszonyával, s általában a szubjektivitással kapcsolatban felmerülő problémák nagyon hasonlóak azokhoz, melyek már a klasszikus modernség lírájának horizontján is jelen voltak. Elég csak Rimbaudnak a látnok levelekként ismert írásaiban szereplő híres kijelentésére gondolni: „Je est un autre.”, vagyis „Az én mindig egy másik”. A mondat értelmezhető úgy, mint az imént vázolt probléma tömör és kiélezett felvetése. Az én és a másik közötti mozgást, a kettő egyenlő fontosságát hangsúlyozza, melyben az én és a másik (egy másik) egyaránt általános. A fiatal Rimbaud azonban egy másik, 1871. május 15-én kelt, Paul Pemenyhez írott levelében az érzékek összezavarásától várta a valamiféle mélyebb igazsághoz való hozzáférés lehetőségét, s ezen keresztül a szerep biztosította önazonosság megtalálását: „A Költő azzal válik látnokká, hogy hosszú, roppant, meggondolt munkával összezavarja összes érzékeit. [...] Mert elérkezik az ismeretlenhez!”. Zavadánál ettől eltérően sokkal inkább az érzékek összezavarodásáról van szó, ami mindenféle értelem elbizonytalanodásához vezet.

Závada előző kötetét több helyről is az a bíráló érte, hogy a versek legnagyobb részében csak használja a nyugatos versnyelvet, és valójában nem kezd vele semmit. Főként a kötött formában írt darabokra vonatkoztak a kifogások. A *Mész* nyelvhez fűződő viszonya jelentős változásokat hozott ebből a szempontból, és a szabadversek jelenléte is fölerősödött. A költői nyelv kettős játékának lehetünk tanúi: az egyértelműsége és rendszerszerűsége törekvő természettudományok nyelvi készletét és folyamatleírásait (például a címadó *Mészben*) építi be a kifejezések eredeti értelmét részben felszámoló, részben viszont megtartó költői nyelvbe. Ami az előző kötetben néhol keresettnek hatott („szökhessen a hormonszint egyre feljebb / a prepubertásban a neurózis” *Még ma velem leszel*, 29.), most a költői nyelv konstitutív elemévé válik. Így lesznek az árnyalatnyi, csak az éles megfigyelés számára hozzáférhető különbségek jelentésszerűek, minőségi változásokká, így emelkedhet ki a reflexszerű testi működések halmazából „a nyomáskülönbség, / amitől a lélegzetből sóhajtás lesz” (7). Erre épül például a *Mész* sajátos allegóriája, amelyben a mészke képződésével és felhasználásával összefüggő folyamatok (kicsapódás, kiválasztódás, oldódás, hevítés, összetevőkre bomlás) megfeleltethetőségi viszonyba kerülnek az anyára emlékezéssel, valamint az anya elvesztésének feldolgozásával. Azért sajátos ez az allegória, mert végig a figurativitás és a szó szerinti között oszcillál a versbeszéd. Ez leglátványosabb formájában a zárlatban figyelhető meg, ahol az anya hamvai a mészhabarcsba kerülnek, ám az utolsó mondat már allúzió, ami a *Kőműves*

Kelemen történetével állítja párhuzamba a verset: „Apával úgy döntöttünk, hogy / szép gyöngén megfogjuk az elégett csontjaidat, / az elégett véredet, / és a mézhabarcs közé keverünk, / noha már abban is te voltál. Aztán amit estig raktunk, / leomlott reggelre.” (71.)

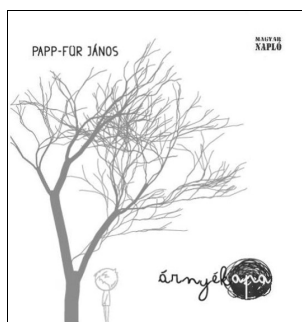
Nem minden esetben tekinthető sikeresnek a tudományos nyelv elemeinek költői nyelvbe integrálása. Azon szöveghelyek esetében, melyekre érvényes a megállapítás, a sikertelenség oka a beszélő szerepétől való idegenségben keresendő. Ilyen a *Genitivus*, ami leginkább az irodalomelméleti szókinccset igyekszik mozgásba hozni, de nem használja ki olyan dinamikusán a különböző jelentésrétegek egymásra játszátásában rejlő lehetőségeket, mint ahogyan ez a *Mész* esetében történt, és az irónia vagy az önreflexió sem mozdítja ki a megmeregvedett jelentéseket: „Nem voltál megfelelő kontextus / az őszinteséghez [...] az a reggeltől estig / nyitva tartó, mindkét irányból / könnyedén megközelíthető / elbeszélői pozíció [...] / A groteszk / nem egy romantikus minőség, / hanem az, ahogy föntről lefelé, / keresztbe beszélünk egymáshoz / két összetolt emeletes ágyon”.

Mivel a *Mész* verseinek jelentős része a beszélőnek az anyához fűződő viszonyát bontja ki, ezért a központi, a szubjektum önazonosságát érintő probléma értelmezhető a kötődésre irányuló vágyból és az elszakadás munkájából kialakuló dinamikus feszültségként, a kötet egésze pedig ezzel a feszültséggel való megküzdés történeteként. A történetyszerűség itt nem jelent linearitást, vagyis nem arról van szó, hogy a kötet elején megszólaló szubjektum elbeszelné egy trauma történetét, amely véget is érne az utolsó sorral. Sokkal inkább a probléma számtalan árnyalatával, ezek jelenlétének felerősödésével és elhalványodásával találkozhatunk. Nem véletlen, hogy itt a kötetre mint egészre kell hivatkozni, mivel a rendkívül feszes kötetkompozícióban szinte elmosódnak az egyes versek határai, amit a címek fölött található, csomópontokként funkcionáló szavak mellett a címadási gyakorlat (*Bűnjel* 1–7, *Tabu* 1–4 stb.) is alátámaszt. Így a szövegek és motívumok egymással érintkezésbe lépve kölcsönviszonyok szövevényét hozzák létre, s emiatt jó értelemben vett izgalmakat tartogat a *Mész* olvasása: a figyelem szétszórásának és fókuszálásának váltakozásait végigkövetve jelentős lírai teljesítményt kísérhetünk figyelemmel.

LAPIS JÓZSEF

Átlépni az árnyékon

PAPP-FÜR JÁNOS: ÁRNYÉKAPA

Magyar Napló Kiadó
Budapest, 2016
80 oldal, 2800 Ft

Kétségtelen, hogy a 2016-os év legigényesebb verseskönyveinek egyike az *Árnyékapa*, köszönhetően a szerző következetes elképzeléseinek. A fölkért könyvtervező, tördelő, Szabó Imola Julianna a tőle megszokott igen magas színvonalú munkát nyújtja, s mivel láthatóan források is voltak a megvalósításra, valóban szép, jó lapminőségű, tekintetet vonzó könyvtárgy született. De mindez valójában nem sokat számítana, ha a beltartalom nem harmonizálna a külsővel.

Azt kell mondjam azonban, hogy Papp-Für János remek szöveganyagot tett le az asztalra, számomra ezzel a kötetével lépte át, stílszerűen, a saját *árnyékát* – s ezzel nem a korábbi műveit szeretném lebecsülni, hanem a mostani nagyszerűségét kiemelni. A hajdúböszörményi költő-dalszerző-kultúraszervező nevéhez 2016-ban két könyv is fűződik, mindkettő a Magyar Napló kiadónál jelent meg. Nagyon fontos törekvések eredménye volt az *Akik gyerekek maradnak* című „koprodukción” vállalkozás, a Mészöly Ágnes meséjét, Bódi Kati rajzait, Gerendás Péter zenei anyagát és Papp-Für János verseit, koncepcióját tartalmazó, oktatási segédanyagként is forgalomba került kötet (melyet szintén Szabó Imola Julianna tervezett). Nehéz volna túlbecsülni az értelmileg (máskor fizikailag) akadályozott gyermekek számára tartott rendhagyó irodalomórák jelentőségét, amelyek „partitúrája” immár nyomtatásban is hozzáférhető. Ha valaki látta, hallotta a szerzőt a gyerekekről vagy a gyerekekkel (szeretetteljesen, lelkesen) beszélni, akkor sok minden érthetővé válik számára az *Árnyékapa* ihletettségével kapcsolatban is, amely verseskönyvben – az alkotói oldal felől közelítve – Papp-Für János saját gyermekkorának – az édesapával kapcsolatos – árnyoldalaiból, szorongásaiból építkezik.

Egy debreceni író-olvasó találkozó alkalmával a szerző elmondta, hogy egyfelől annál nehezebben tud megbocsátani apjának, minél inkább megtapasztalja maga is a szülői felelősséget, másfelől, hogy ebben a kötetben igyekezett olyan versnyelvet kidolgozni, amely minimálisan artisztikus, szinte

közvetlenül követi az élőbeszéd retorikáját. Mindezt csak azért említem, mert a versek az elmondottakat csak részben, valójában kevéssé igazolják vissza, de ez a részlegesség beszédes a szövegek működésmódjára vonatkozóan. Nem is elsősorban a kötet apaképe szempontjából (amely meglehetősen összetett, sokféle indulatból, érzésből, értelmezésből összerakott), hanem a versekben megteremtődő hang és perspektíva okán. A szabad versek egy része úgy követi a beszédszerűség retorikáját, hogy közben nagyon is poétikus marad. Nem lehet azt sem mondani, hogy a könyvet végig a „gyerekesbeszéd” uralná: vannak versek, amelyekben jól érzékelhető a gyermeki megszólalás és logika retorikai utánképzésének szándéka (érdekes módon legjellemzőbben a versek közötti rövid, egy-kétsoros szövegtörédekben, például: „nagy mama szerint az életünk végén semmit nem viszünk magunkkal. mi lesz így anyával?”), sok esetben azonban nincs ilyen jel, hanem a felnőttözhöz köthető visszatekintő beszéd alakzatáról beszélhetünk (például az *egy búcsúzás margójára*).

S a két, nevezük így, véglet között nagyon sokféle átmeneti szerkezet, hang- és távlatkontamináció figyelhető meg: a gyermeki megszólalást illuzionáló hangsáv hol fölerősödik, hol elhalkul, a nézőpont hol visszahelyezkedő egy korábbi állapotba, hol a jelen perspektívájaként értelmezhető (s hogy belehelyezkedésről van szó, azt onnan tudjuk, hogy különböző nyelvi jelekben rendre fölfedezhető a „nem-gyermeki”, az a távlat, ahonnan nézve a gyermekkor valamilyenként megjelenik). Esetenként az igeidő változása is jelzi az egy versen belüli távlatváltást. Mindezzel összefüggésben a versek szókincese, mondatformálása, retorikája is alakul, olyan eklektikát hozva ezáltal létre, amelyet nem képes közrefogni valamiféle közvetlenebb beszédszerűség retorikája. Ez a többhangúság, úgy vélem, bizonyos szempontból dicsérhető, ugyanis összetettebb, izgalmas, változatosabb nyelvi anyagot eredményez, más szempontból viszont oka is a könyv enyhe színvonalbeli hullámzásának – arról van szó ugyanis, hogy a kötet stílárisan és modálisán viszont meglehetősen homogénnek mutatkozik, s egészen egyszerűen nem áll ugyanolyan jól például a patetikus megszólalás egy gyermeki és egy (a korábbi Papp-Für-köteteket idéző módon) felnőtt éhez rendelve. Vagy a rendre visszatérő motívumok némelyike (angyal, sírás stb.) egyik esetben autentikus és különleges, másik esetben inkább túlérzélgő, s kicsit unalmas hatású. Azonban ez is fontos eleme a kötetkompozíciónak, s ha én problémásnak is érzékelek egy-egy megoldást, magát az elgondolást, a „rendezést” sikeresnek gondolom, mert az olvasói játékteret növeli, olyan amplitúdót eredményezve, amely izgalmasabbá teszi a mű befogadását. (S ha már a hullámzást említettem, meglepő és nem várt kisiklások is találhatóak a könyvben, mint például az *írhatatlan* című vers vége: „majd csak befejez egyszer valaki. / majd csak befejez egyszer vala. ki?”)

Ami a kötet szövegeit mindenekelőtt egységbe rendezi, az egyfelől a narratíva, másfelől a már említett motivikus lánc. E tekintetben az *Árnyékapa* azon kortárs verseskönyvekhez csatlakozik, amelyek koncepcióját valamilyen figura (vagy figurák) megteremtése jelenti, s a szövegek egy központi alak, s annak élettörténete köré rendeződnek. A közelmúltból a szintén hajdúböszörményi Áfra János *Glaukómáját* említhetjük (amelyben a nézőpontok és a versbéli beszélők ugyan megsokszorozódnak, de egy középponti figura mégis megajzolódik általuk), avagy 2016-ból Balogh Ádám *Nyers* című apakönyvét – a gyermeki megszólalás mindegyik mű esetében meghatározó. Az *Árnyékapa* nem teljesen apakönyv abban a tekintetben, hogy legalább annyira fontos benne a nagy mama és az édesanya is (több nagyszerű, a gyermeki féltést, gondoskodó vágyat is megjelenítő anyaverset találunk benne), s valójában az apa figurája kevésbé árnyalódik, nem válik pasztikus karakterré. Ami elsősorban jelen-

tössé válik belőle, az a gyermekre, annak mindennapjaira, világfelfogására gyakorolt hatás. Személetes példa lehet az a kétsoros, amely a maga tömörségében megmutatja, hogy miként szervezi alapvetően egy – alkoholizmusával a családot és a gyermekkort roncsoló, főlemesztő – apa életmódja a gyermeke világtudatát (s ezen túl további rétegei is vannak a szövegrészeknek): „sokáig csak hittem, hogy vannak angyalok. már tudom. / apa ma korán hazajött.” (Érdemes e ponton megemlíteni, hogy Szabó Imola Julianna hogyan játszik a tipográfiával: a dinamikusan változó betűméret és -tónus nagyon érdekes hatáseffektus mind érzéki szempontból, mind a szöveg jelentésalakulásával kapcsolatban.)

A könyv „antinosztalgikus”, hiszen nyomaiban sem utal a gyermekkor boldogságára, vagy valamilyen elveszett világ, otthon utáni vágyra. A gyermeki beszélő több ízben épp a feledést óhajtja: „most tanulni vágyom / és felejteni. főleg felejteni”. Sajátos az a feszültség, hogy a kötet maga mégis az emlékezés (s tulajdonképpen az emlékéllítés) gesztusával bír, miközben megidézi azt a gyermeki ént, amely épp az emlékek eltörlésében találna meg a biztonságot. Az már a visszatekintő állapot része, hogy a magam és a másik, illetve a kettő kapcsolatában – utólagos távlatból történő – megértéséhez szükséges a régebbi állapotokba történő behelyezkedés, ennek megkísérlése. A könyv kerete nagyon szépen megmutatja ennek a kísérletnek az alakulását: a nyitó- és zárószöveg az ismert gyermekmondókat idézi, s egyben a figurateremtés, megrajzolás szándékát is bemutatja. „pont, pont, vesszőcske, / itt kezdődik minden.” A család pálcikaalakos képe e pillanatban még nem utal a szomorúságra, a szétesésre, az elmúlásra és a szorongásra későbbi tapasztalataira, a gyermek még nyitott a világra, bizakodó – most még bármi lehet („rövidnadrág, göndör haj, / egyik lábam egy pöttyös labdán”). A legutolsó szöveg ennek párdarabja, amely viszont már – némi kétségkívül, de nem túlzó didaktikussággal, hatásos módon – a hanyatlás és elromlás állapotát jeleníti meg: „lógó pálcikakezek, / anyán nadrág, haja a mellkasára lóg. / apán atléta, kezében sörösüveg. / mindenkinél alacsonyabb. / [...] / és a labda legurul a rajzpapírról.” A könyvet ennek megfelelően eluralják a szomorúság és bánat motívumai: a sírás, a hátat fordítás, a magány, a múlás, a nyomszerűség. Nagyon izgalmas, s külön tanulmányt érdemelne az, ahogy az „arc” szerepel a költeményekben: remek példa ez arra is, hogy a szó alapvető túlerheltsége azért nem okoz redundanciát, mert rendkívül változatos, poétikus elrendezésben és értelem-összefüggésben jelenik meg („de az arcát mindig nyitva felejt”; „megengedi, / hogy átrepüljek az arcán”; „olyan lettem, mint nagymama arca” stb.). A „sírás” és az „angyal” motívumainak esetében ugyanakkor – a könyvet folyamatában olvasva – bizonyos (nem is túlzottan hosszú) idő után már éreztem a kifáradást és túllírást. Emiatt, valamint azért, mert a gyermeki távlatot megteremtő szövegeket gondolom izgalmasabbnak, számomra a könyv első hányadának költeményei lettek igazán emlékezetesek (csak két példát említve, ilyen volt az *egy este margójára* vagy a *szem tükre*).

Az *Árnyékapához* CD-melléklet is jár, melyen Bezerédi Zoltán és Bezerédi Bendegúz adják elő a kötet néhány versét. Az ötletet és az igényes kivitelezését méltányolni érdemes, még ha számomra nehezen belátható ennek hozzáadott értéke. Különösen azért, mert Papp-Für János újabb verseinek összetett volta a néma olvasásban érvényesül legjobban, a szövegek nem homogén hangkarakterre pedig belesimul a felnőtt és a gyermek versmondó egynemű hangjába. Az ízléses könyvtárgy, a mellékelt CD is jelzik ugyanakkor a szerző fokozódó ösztönös érdeklődését, s hogy a Papp-Für-könyvek egyre inkább többalkotós projektumokként értelmezhetők. Mindennek azonban valóban csak akkor van bármi értéke, ha a könyvben tényleg jó versek találhatók. Az *Árnyékapában* azok vannak.

VIZI E. SZILVESZTER

Egy természettudós gondolatai Apáti-Tóth Sándor fotóművész alkotásairól

Hölgyeim és Uraim! Egy természettudós nyitja meg Apáti-Tóth Sándor, egy művész ember „Atlantisz” című fotókiállítását. Egy tudós, aki a világ titkait akarja feltárni, tesz kísérletet, hogy bevezesse Önöket egy olyan világba, ahol a művész, az alkotó környezetünkben olyan jelenségeket is észrevesz, amit más földi halandó már nem érzékel. „... jól csak a szívével lát az ember. Ami igazán lényeges az a szemnek láthatatlan.” A mű, itt a fotográfia által megörökített képek azonban csak akkor válnak igazi művészi alkotássá, ha azok a szemlélődben, a nézőben érzéseket, érzelmeket, gondolatokat keltenek. Az emberi agy tulajdonsága, hogy a múlt és a jelen jelenségeit tárolni tudja, sőt, a múltban látottakkal, hallottakkal társítva, érzelmekkel tölti meg, és ha kell, az elraktározott emlékképeket elő is tudja hívni felidézve a múltat. Így kimondhatjuk, hogy minden művészi alkotásnak két szerzője van, a művész és a mű pillanatnyi, az alkotásban elmélyült élvezője.

Apáti-Tóth Sándor fotográfusok, képek között nőtt föl, fényképezni hatéves korában kezdett. Édesapja világhírű művésze a fotográfiának, a portréfotózás mestere. Ezt a súlyos örökséget cipeli éveken keresztül. Bizonyítani akar és bizonyít. Más úton halad. Sikerrel. Megtalálja saját képi világát: amelynek már semmi köze az atyai örökséghez. Munkáival tizenhárom éves korában szerepelt először országos fotókiállításon. Alig lett nagykorú, s már Tokió, Brüsszel, Párizs, Bordeaux, London kiállítótermeiben kerültek falra képei. Jól emlékszem, majd tíz évvel ezelőtt „Csöndek” címmel a Magyar Nemzeti Galériában közel kétszáz képből álló, addigi munkáit összefoglaló – és ami legalább annyira fontos – azt lezáró és új munkáknak utat nyitó kiállítással lepté meg a közönségét. Ekkor hatvan éves a művész. Hatvan év az a kor, amely méltán arra kötelez mindenkit, Apáti-Tóth Sándort is, hogy visszatekintsen a megtett és a meg nem tett útra, a vállalt és nem vállalt cselekedetekre.

Végig nézve az Atlantiszról elnevezett kiállítás képeit Apáti-Tóth célja most nem a számvetés, és nem is akarja ránk kényszeríteni gondolatait, érzelmeit. Apáti arra képes, hogy a másodperc ezredrésze alatt készült egyetlen felvételbe sűrítse egy történelmi időszakot, egy eseményt, egy gondolatot, egy érzést, és ezeket úgy osztja meg velünk, hogy mi, a nézők, úgy érezzük, hogy részesei vagyunk az alkotásnak. Ő csupán felmutat valamit, egy sajátosan megformált részt az egészből, jelenetet a múltból, jelenből, a jövőt, és a befogadóra, a nézőre bízva a látottak értelmezését. Így keletkezik az igazi csoda: egy képnek két alkotója, sőt sok alkotója van. A fotográfia a jelen egy-egy pillanatának megörökítésével múlttá teszi a jelent. Halhatatlanná tudja tenni az embert és környezetét, a szépet, a jót és az igazat, azaz a teremtett világ esztétikumát osztja meg velünk, mutatja be nekünk. Ennek mestere Apáti-Tóth, ez teszi ezt a kiállítást különlegessé.

* Elhangzott 2017. április 6-án, a Szegedi Akadémiai Bizottság székházában.

A kiállítást megnyitó természettudós bizonyos fokig rokonságot érez a művész néha nehezen megfogalmazható alkotásaival, hiszen a rész és az egész, a jelen és a múlt konfliktusának feloldási kísérlete a kiállításon látható képeken is tetten érhető. Hiszen a tudomány is egy-egy felismert részigazságból szeretné megragadni az általánost, felismerni a közel teljes igazságot. Ez a kiállítás – és ezt nyugodtan kimondhatjuk – már nem a szerzőről szól, nem számadás, ez több: a világról szól, amelyben élünk, Atlantiszról, Platón megálmodta ideális földrészről, a tökéletes államról, annak lakóiról, az erkölcsileg teljesen tiszta emberekről. Arról a világról szól, amelyet nem a pesszimizmus, a sötétség ural, a környezetünkben fellelhető apró dolgokról, a környezetünk sugallta evangéliumról, örömhírről, hogy még mindig van remény itt az Atlantiszon, a még mindig csodaszép földgolyónkon, amelyet előbb, vagy utóbb el kell hagynunk, és amely a számunkra Platón által felrajzolt képben a tengerbe süllyed, és örökre eltűnik.

Apáti-Tóth, a művész, nem búcsúzik, csak sajnálja, hogy a világ, az egész nem olyan, mint a művész által felmutatott rész, nem olyan szép, nem olyan igaz, de lehetne az. Ezért lengi át a falon függő képeket a szomorúság. A művész felfedezi a szépet a lába alá került kövekben, egy emberi lábnyomban, a széken felejtett kalapban, a földre dobott báli cipőben, a minket körbe vevő természetben, világban. Így válik a szerző a *bonum commune* a közjó szolgájává, és végső soron a *veritatis diaconia*, az igazság szolgájává, a szép hírnökévé. És itt fogadja a művészet a tudományt saját testvérévé, így ad helyet a Szegedi Akadémiai Székház, a tudomány háza a szépnek. Ezt Keats a költő így fogalmazta meg: „A Szép: igaz s az Igaz: szép!” Talán ez angolul szebben hangzik: „Beauty is truth, truth beauty,” Így egész a világ, amelyben a szerzővel egyet értve mi is élni szeretnénk. Lehet, hogy az egész csak utópia, de olyan jó róla legalább beszélni.

Köszönöm a szerzőnek, a rendezőnek és a Szegedi Akadémiai Székház igazgatójának, hogy ezt lehetővé tették, Önöknek pedig, hogy meghallgattak.

TANDORI DEZSŐ

Persely-Kokszpor-Árbockeresztrúd

Minden hasonlat: ... (kb Goethe).

Heaney – verslétezése nekem ma hasonlat; egykor, hogy az EURÓPA KÖNYVKIADÓ egyik pompás költészeti felfedezés-sorozatába (akár pl. Michael Krüger) válogathattam önszántamból egy kötetnyit az akkor még nem Nobel-díjas ír költőtől. Sokat jártam aztán, ahogy már lehetett, ír földre, de a poétával nem találkoztam; a táj, a települések stb. sora idézte őt. (Ld. pl. a nyírfa-motívum itt.) A mai fordítócsapatot – Mesterházi Mónika, Imreh András, Gerevich András etc. – lelkesen becsülöm. (Többször is beválogatták munkáimat Heaney-publikációikba.)

A hasonlat: elő-utó teljesség és csonkaság. Ugrás a sötétbe. Szabadságot jelent nekem, hogy a kis mai Heaney-együttest^{l**} önkifejezési célra használhatom, mintegy „rászűkített szemmel”.

Van is így egyenes (íves, cakkos) megfelelés, meg nincs is. Hetekig irkálgattam kis terjedelmű munkákat, s egy különösen elmúlás-érzékeny délelőttömön meglett a szellemiek párosítása. (Erőltetve – ism. – semmi sincs.) *Verseimet ld. alább.*

Szellemi lakomák

I. (Jégről.)
Várom, engedjen fel szívem.

II. (Szívből.)
...Véresen...?!

Nyelvemlék

Kezdetben: vala... (mi?)

(Költészet, mely tartalmi esztetizálás.)

* 1947 márciusában indult újtára a Tiszatáj folyóirat. Története, e küzdelmekkel és eredményekkel teli 70 év nemcsak a mindenkori szerkesztőség históriája, de főképpen a lapot írással, gondolattal és étellel megtöltő szerzők, barátok és kollégák története. Közülük kértünk meg néhányat, hogy az ünnep alkalmából válasszák ki az elmúlt évtizedek Tiszatájban megjelent anyagai közül a számukra legkedvesebbet, melyet köszöntő soraik kíséretében ez alkalomból újra közreadunk. A 70 éves Tiszatájat köszöntő ünnepi sorokat, valamint a lap archívumából kiválasztott régi-új szövegeket következő számainkban mutatjuk be.

** Utalás Seamus Heaney a Tiszatáj 2016. július-augusztusi számában megjelent verseire. A szövegek újraolvashatók az alábbi internetes elérhetőségen: <http://tiszatajonline.hu/?p=102791>

Két tenyér, ha

Nem értek egyet.
De mi az, hogy
értek? nem értek?
Csak *értekezés*.

Hasonlat „B terv”

...S: Ha végül kiderül,
hogy mégse (annyira)?
Hát akkor mennyire?
És melyik tenyéré
(a „mi is”)?

Borzasztó az egész.

Nem oly borzasztó, és nem oly egész.

(Túl sokat hallom...)

Itt nagyon „élet-halál” volt a kérdés. Arany János *Hamletjének* okán. (Hatása „rám”, is.)

Így nem lehetne élni.
Csak hát meghalni meg
sehogyan se lehetne.

(Aktív félelmeim)

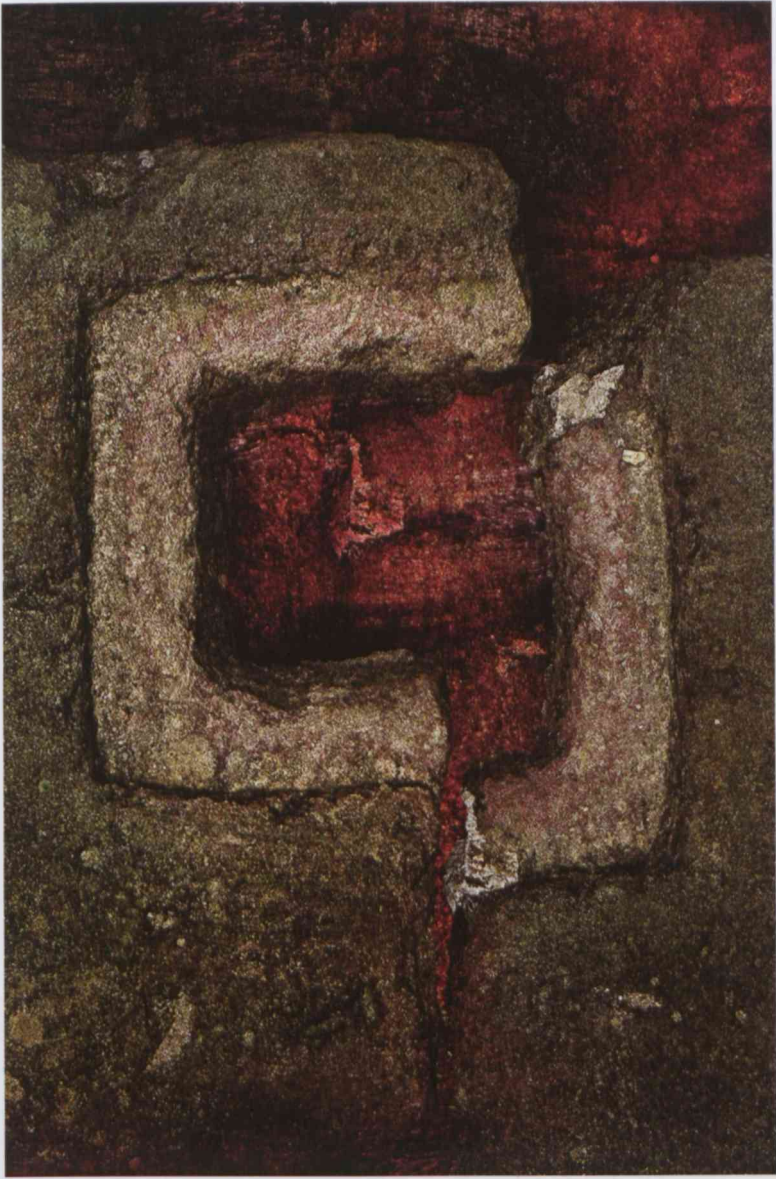
Zúgás agyi ereimben.*
„Agyó, Uramisten,
csak mingyár!”
*(Zúgás a zugokban)

Kísértetes

Míg ő engem huzamosan gondol
ki-tudja-milyen XY-nak,
én őt azonnalian*
akarnám
özv. XY-nének!
*(Méltóbb életszerelem.)

Kis komponálódásom: bef.

Össz-vegy XY. (Én = mindenféle.)
Özvegy XY-né. (Már nem tudom.)

Ára: 600 Ft

Előfizetőknek: 500 Ft

